

Hvorfor mislykkes enkelte revisjonsoppdrag?

En litteratur- og casestudie av hva som kan hemme revisor i å avdekke misligheter

Rebekka Ullebø og Kristin Tang Wrålsen

Veileder: Ellen M. Kulset

Masteroppgave i regnskap og revisjon

NORGES HANDELSHØYSKOLE

Dette selvstendige arbeidet er gjennomført som ledd i masterstudiet i økonomi- og administrasjon ved Norges Handelshøyskole og godkjent som sådan. Godkjenningen innebærer ikke at Høyskolen eller sensorer innestår for de metoder som er anvendt, resultater som er fremkommet eller konklusjoner som er trukket i arbeidet.

Forord

Denne utredningen er gjennomført som en del av masterstudiet ved Norges Handelshøyskole. Utredningen er skrevet som en del av masterprofilen regnskap og revisjon, og utgjør 30 studiepoeng.

Vi vil rette en stor takk til vår dyktige veileder, Ellen M. Kulset, for gode innspill og et godt samarbeid. Dette har vært til stor hjelp i arbeidet med denne masteroppgaven.

Arbeidet med masteroppgaven har vært en lærerik prosess. Videre tar vi med oss mye kunnskap og erfaringer fra denne arbeidsprosessen. Til slutt vil vi takke hverandre for et godt samarbeid.

Bergen, juni 2018.

Rebekka Ullebø

Kristin Tang Wrålsen

Sammendrag

Revisor kan sees på som samfunnets tillitsmann. Mangler ved en utført revisjon kan gi feil fremstilling av selskapets finansielle stilling utad. Det kan medføre at interessenter får et uriktig inntrykk av en bedrifts økonomiske situasjon, og baserer sine beslutninger på et feil grunnlag. Samtidig kan det få konsekvenser for samfunnet. Rundt årtusenskiftet var samfunnet vitne til flere tilfeller der misligheter gikk uhindret gjennom revisjonen og konsekvensene ble omfattende. Dette danner grunnlaget for oppgavens tema, som var “hvorfør mislykkes enkelte revisjonsoppdrag?”.

På bakgrunn av de omfattende konsekvensene et mislykket revisjonsoppdrag kan medføre, ønsket vi å studere hvilke faktorer som kan være årsaken til at revisor sjeldent avdekker misligheter. Det er viktig å forstå hva som er årsaken til at revisor ikke har avdekket misligheter for å forhindre fremtidige revisjonsskandaler. Gjennom vår studie ønsket vi å bidra med økt forståelse angående dette temaet. Som følge av dette, valgte vi å studere og belyse hva som hemmer revisor i å avdekke misligheter, som også var oppgavens problemstilling.

For å besvare problemstillingen tilstrekkelig, inneholder oppgaven grunnleggende revisjonsteori, teori knyttet til lover og reguleringer for revisjon og revisorer, relevant teori tilknyttet misligheter og revisjon, og til slutt en grundig gjennomgang av revisjonsprosessen.

Problemstillingen ønsket vi å besvare gjennom en kvalitativ metode ved å benytte oss av en litteraturstudie og en casestudie. Gjennom litteraturstudien fant vi flere faktorer som kan påvirke revisor i avdekkingen av misligheter. Faktorene var i hovedsak knyttet til revisjonen, der i blant revisjonsprosessen, og revisjonsklienten. I casestudien fant vi at karakteristika ved klientens ledelse, insentiv hos klienten og revisors fastsettelse av risiko for misligheter var fremtredende faktorer som kan ha hemmet revisor i avdekkingen av den regnskapsmanipulasjonen som forelå i fire norske revisjonsskandaler.

Innholdsfortegnelse

1.	INNLEDNING	8
1.1	PROBLEMSTILLING	10
1.2	AVGRENSNINGER	13
1.2.1	Avgrensninger i forhold til litteraturstudien.....	13
1.2.2	Avgrensninger i forhold til utvalgte revisjonsskandaler.....	13
1.3	DISPONERING AV OPPGAVEN	15
2.	LOVER OG REGULERINGER FOR REVISJON OG REVISOR	16
2.1	GRUNNLEGGENDE REVISJONSTEORI	16
2.2	REGULERINGER I NORGE.....	19
2.2.1	Tidligere reguleringer.....	19
2.2.2	Gjeldende rett.....	20
2.2.3	Tilsynsmyndigheter.....	24
2.2.4	Gjeldende rammeverk for finansiell rapportering i Norge	27
2.3	MISLIGHETER	28
2.3.1	Ulike typer misligheter.....	28
2.3.2	Mislighetstriangelet.....	30
2.4	TILTAK MOT MISLIGHETER	32
2.4.1	Et rammeverk for internkontroll.....	32
2.4.2	Tiltak fra reguleringsmyndigheter for revisjon og revisorer	34
3.	REVISJON.....	37
3.1	REVISJONSPROESSEN	38
3.1.1	Faser i revisjonen	39
4.	RAMMEVERKET “CHALLENGES FACING AUDITORS IN DETECTING FINANCIAL STATEMENT FRAUD”.....	51
4.1	REVISJONSPROESSEN	53
4.2	FAKTORER SOM PÅVIRKER REVISJONSPROESSEN	55
4.2.1	Institusjonelle krefter.....	56
4.2.1	Kunnskap, opplæring og erfaring (KTE).....	57
4.2.2	Insentiver.....	57

5. METODE	58
5.1 VALG AV DESIGN	58
5.2 VALG AV METODE.....	59
5.3 LITTERATURSTUDIE	61
5.4 CASESTUDIE.....	62
5.5 DATAINNSAMLING	63
5.6 KRITISK KILDEBRUK	64
5.7 VALIDITET OG RELIABILITET	66
6. LITTERATURANALYSE	68
6.1 FAKTORER TILKNYTTET KLIENTEN.....	69
6.1.1 Lederskap.....	69
6.1.2 Mislighetstriangelet.....	71
6.1.3 Interne kontroller	72
6.1.4 Revisjonsutvalget.....	74
6.1.5 Varslere.....	75
6.2 FAKTORER TILKNYTTET REVISJONEN	77
6.2.1 Revisjonsprosessen	78
6.2.2 Langvarig kundeforhold og uavhengighet	85
6.2.3 Profesjonelt skjønn.....	87
6.2.4 Profesjonell skepsis.....	88
6.2.5 Erfaring, kunnskap og opplæring	91
6.2.6 Insentiv for revisor	92
7. UTVIDET RAMMEVERK	95
8. CASEANALYSE	98
8.1 TROMS KRAFT	98
8.2 FINANCE CREDIT.....	111
8.3 SPONSOR SERVICE	123
8.4 FAST SEARCH & TRANSFER	132
8.5 RESULTATDEL.....	142
8.5.1 Oppsummering av casene	142
8.5.2 Likheter ved casene.....	149

8.5.3	Ulikheter ved casene	150
9.	AVSLUTNING.....	151
9.1	KONKLUSJON	151
9.2	SVAKHETER VED STUDIET	153
9.3	IMPLIKASJONER FOR PROFESJON, REGULERINGSMYNDIGHETER OG VIDERE FORSKNING.....	154
	LITTERATURLISTE	157

Figur- og tabelloversikt

Figurer

Figur nr. 1: Mislighetstriangelet.....	30
Figur nr. 2: Asare et. al (2015) sitt rammeverk.....	52
Figur nr. 3: Vår videreutvikling av Asare et al. (2015) sitt rammeverk.....	97
Figur nr. 4: Årlig utvikling i “påløpte, ikke fakturerte inntekter” i Kraft og Kultur.....	99
Figur nr. 5: Mailkorrespondanse i Kraft og Kultur.....	102
Figur nr. 6: Fremtredende faktorer i Troms Kraft.....	104
Figur nr. 7: Fremtredende faktorer i Finance Credit.....	116
Figur nr. 8: Fremtredende faktorer i Sponsor Service.....	127
Figur nr. 9: Fremtredende faktorer i Fast Search & Transfer.....	137

Tabeller

Tabell nr. 1: Oversikt over fremtredende faktorer i casene.....	148
--	-----

1. Innledning

Å revidere betyr “å se på nytt”. Ordet innebærer følgelig at det foretas en forutgående handling eller vurdering (NOU 1997:9, 1997, s. 19). Denne handlingen utføres av en revisor. En revisor har en bestemt utdanning og faglig bakgrunn som gir personen rett til å påta seg ansvaret for lovbestemte revisjonsoppgaver (NOU 1997:9, 1997, s. 20). Norges offentlige utredninger, nr. 9, skiller hovedsakelig mellom tre former for revisjon, avhengig av hva formålet med revisjonsarbeidet er og hvilket behov interessegruppen har (NOU 1997:9, 1997, s. 19). Formålet med en revisjon kan være å bekrefte at et foretak følger etablerte lover, forskrifter, vedtekter og retningslinjer fastsatt av ledelsen. Dersom dette er formålet, omtales det for en forvaltningsrevisjon. Et annet formål kan være et ønske om å få bekreftet at organisasjon og rutiner er etablert effektivt mot foretakets formål. Dette kalles for operasjonell revisjon. Dersom det foreligger en finansiell revisjon, er formålet å bekrefte at årsoppgjøret og andre regnskapsoppstillinger er oppsatt i henhold til gitte kriterier (NOU 1997:9, 1997, s. 19).

En revisjon utført som følge av det sistnevnte formålet, blir utført av en ekstern revisor. I følge Bror Petter Gulden består ekstern revisjon av at “en person med økonomisk kompetanse, som er uavhengig og som ikke har særinteresser i virksomheten, går inn i virksomheten og foretar en granskning av årsoppgjøret og avgir en beretning til allmennheten om at årsoppgjøret etter hans/hennes mening er uten vesentlige feil” (NOU 1997:9, 1997, s. 72). Vi ønsker å se videre på dette formålet med revisjon, ettersom at det de senere årene har forekommet en rekke internasjonale revisjonsskandaler. Med det menes tilfeller der revisjonsoppdrag har mislykkes, hovedsakelig som følge av at den eksterne revisor ikke har avdekket vesentlige feil i den finansielle rapporteringen. For at det skal være en revisjonsskandale er konsekvensene nødt til å ha vært omfattende for både revisjonsklienten og samfunnet. Vi har vært vitner til flere slike mislykkede revisjonsoppdrag i Norge. Finance Credit, Sponsor Service, Troms Kraft og Fast Search & Transfer er blant de mest kjente norske selskapene rundt årtusenskiftet som har vært tilknyttet mislykkede revisjonsoppdrag.

Vesentlige feil i den finansiell rapportering kan oppstå som følge av feil eller misligheter. For at en feil skal anses for å være vesentlig, må den kunne, sammen eller alene, påvirke beslutningene til brukeren av regnskapet (ISA 320, pkt. 2). Dersom de underliggende

handlinger som medfører feil er tilsiktet, karakteriseres det som misligheter. Utsiktede handlinger som medfører feilinformasjon karakteriseres derimot som feil. Det finnes to typer misligheter; uredelig regnskapsrapportering og underslag (ISA 240, s. 5). Underslag defineres som tyveri av enhetens eiendeler (ISA 240, s. 16), mens uredelig regnskapsrapportering, herunder regnskapsmanipulasjon, er utelatelse av beløp eller tilleggsopplysninger for å villedde regnskapsbrukerne (ISA 240, s. 15). Regnskapsmanipulasjon er ofte skjult, omfattende i størrelse og konsekvenser, og dermed innenfor revisors ansvarsområde for å avdekke vesentlig feilinformasjon.

Det reviderte regnskapet skal gi et bilde av en bedrifts økonomiske realitet. Et manipulert regnskap kan villedde regnskapsbrukerne, som omfatter investorer, långivere, samfunnet for øvrig, tilsynsorganer og andre interessenter (NOU 1997:9, 1997, s. 91). Konsekvensene kan bli omfattende for mange parter. Långivere, investorer og andre interessenter kan lide store økonomiske tap. Revisorselskapet og revisorene kan få svekket omdømme og tillit fra kunder, eiere, långivere, myndigheter og andre interessenter. Revisjonsklienten kan i verste fall bli begjært konkurs, som kan få ringvirkninger videre i samfunnet. For å sikre at regnskapet gir et reelt bilde av bedriftens økonomiske situasjon har reguleringsmyndighetene utarbeidet omfattende regelverk og standarder som revisorer er pålagt å følge (Heskestad, 2018). Som følge av dette, blir revisor et viktig element i sikringen mot og oppdagelsen av økonomisk kriminalitet (NOU 1997:9, 1997, s. 85).

Økonomisk kriminalitet kan bli definert som «den kriminalitet som er knyttet til næringslivet og annen organisert økonomisk virksomhet i privat og offentlig sektor. Den særkjennes av at de lovstridige handlinger finner sted innenfor en økonomisk virksomhet som i seg selv er, eller iallfall gir seg ut for å være, lovlig» (NOU 1997:9, 1997, s. 21). Økonomisk kriminalitet inkluderer dermed misligheter, deriblant regnskapsmanipulering.

Manipulering av inntekter har vært en fellesnevner i mange av tilfellene der regnskapsmanipulering har vært utført. Typisk utføres denne typen regnskapsmanipulasjon for å fremstille selskapets finansielle stilling som vesentlig bedre enn det de faktiske forholdene tilsier (Heskestad, 2018). I flere av de norske sakene, som i Finance Credit, Sponsor Service, Troms Kraft og Fast Search & Transfer, er manipulering av inntekter blitt avdekket (Heskestad, 2018). I likhet med mange andre tilfeller, ble ikke regnskapsmanipulasjonen avdekket av revisor i disse tilfellene.

Mange stiller seg spørrende til hvorfor ekstern revisor i mange tilfeller ikke avdekker misligheter, deriblant regnskapsmanipulasjon. Dette til tross for at det foreligger omfattende retningslinjer for revisjonsoppdrag i revisjonsstandarder. Gjennom dette studiet ønsker vi å tilføye en økt forståelse om hvorfor noen revisjonsoppdrag mislykkes, som følge av at revisor ikke avdekker misligheter. Dette ønsker vi å gjøre ved å gjennomføre en litteraturstudie og en casestudie. Hvorfor og hvordan vi velger å gjennomføre disse studiene blir utdypet under punktet *1.1 Problemstilling*.

1.1 Problemstilling

Mangler ved en utført revisjon kan gi feil fremstilling av selskapets finansielle stilling utad, og kan dermed medføre at interessenter får et uriktig inntrykk av en bedrift sin økonomiske situasjon. Samtidig kan det få konsekvenser for samfunnet. Basert på tidligere revisjonsskandaler, vet vi at revisor sjeldent er den som avdekker mislighetene (KPMG, 2016, s. 16). Dette reiste et spørsmål hos oss. Hvorfor mislykkes enkelte revisjonsoppdrag? Dette dannet grunnlaget for oppgavens *tema*, nemlig:

Hvorfor mislykkes enkelte revisjonsoppdrag?

På grunn av de omfattende konsekvensene et mislykket revisjonsoppdrag kan medføre, ønsket vi å studere hvilke faktorer som kan være årsaken til at revisor sjeldent avdekker misligheter. Det er viktig å forstå hva som er årsaken til at revisor ikke har avdekket misligheter for å forhindre fremtidige revisjonsskandaler. Gjennom vår studie ønsket vi å bidra med økt forståelse angående dette temaet. Med utgangspunkt i dette, ønsket vi å studere og besvare *problemstillingen*:

Hva hemmer revisor i å avdekke misligheter?

Det har tidligere vært gjennomført flere studier, og skrevet et mangfold av artikler, for å belyse og besvare hvorfor revisor sjeldent avdekker misligheter. Vi har derimot sett et behov for å strukturere den eksisterende informasjonen tilknyttet temaet, og på den måten gjøre det enklere for oss, revisorer og andre interessenter å analysere hva som kan hemme revisor i å avdekke misligheter. Gjennom en litteraturstudie og en casestudie ønsket vi å belyse fremtredende faktorer som kan ha vært med å hemme revisor i å avdekke misligheter.

Gjennom litteraturstudien ønsket vi å videreutvikle et eksisterende rammeverk med faktorer som kan påvirke revisor i å avdekke misligheter. Vi ønsket å utvikle rammeverket ved å legge til faktorer vi avdekket gjennom vår litteraturstudie, samt å utdype faktorene i det eksisterende rammeverket. Årsaken til at vi ønsket å videreutvikle et eksisterende rammeverk, er at dette rammeverket allerede omtaler faktorer vi har funnet i litteraturstudien. Vi så det derfor hensiktsmessig å bruke dette rammeverket som et grunnlag i vår studie. I litteraturstudien skal vi i hovedsak studere tidligere forskning som omhandler temaet “mislykkede revisjonsoppdrag, som følge av revisors manglende avdekking av misligheter”. Ut ifra dette ønsker vi å trekke ut faktorer som kan hemme revisor i å avdekke misligheter for å kunne videreutvikle det allerede eksisterende rammeverket.

Videre ønsket vi å studere fire norske revisjonsskandaler for å finne ut hvilke av faktorene som anses for å ha vært mest fremtredende i å ha hemmet revisor i og avdekke mislighetene, i form av regnskapsmanipulasjon, som forelå. Med bakgrunn i dette ønsket vi å studere *underproblemstillingen*:

Hva har hemmet revisor i å avdekke regnskapsmanipulasjon
i norske revisjonsskandaler?

En studie utført av Association of Certified Fraud Examiners viser at i årene 2014 og 2015 forekom misligheter i form av unndragelser med en andel på 83,5%. Til sammenligning forekom regnskapsmanipulasjon i underkant av en tiendedel av sakene som ble undersøkt. Til tross for det forholdsmessige lave antallet tilfeller hvor regnskapsmanipulasjon ble utført, var medianen over det økonomiske tapet over syv ganger så stort i disse tilfellene. Dette medfører at denne formen for misligheter er den mest ødeleggende formen, økonomisk sett (ACFE, 2016, s. 12). På bakgrunn av dette har vi i casestudien valgt å studere tilfeller hvor regnskapsmanipulasjon har blitt avdekket. Vi ønsker imidlertid å påpeke at i litteraturstudien undersøker vi hvorfor revisor ikke avdekker misligheter, mens i casestudien studerer vi hvorfor revisor ikke har avdekket regnskapsmanipulasjon. Årsaken til dette er at litteraturen er begrenset, i form av at det finnes lite litteratur som kun omhandler regnskapsmanipulasjon.

I casestudien ønsker vi å ta i bruk det bearbejdede rammeverket. På denne måten kan vi analysere hvilke faktorer som anses å ha vært tilstede og mest fremtredende i et utvalg av mislykkede revisjonsoppdrag. Dette vil vi gjøre ved å studere dokumenter som har

tilknytning til sakene, som rettsavgjørelser, rapporter fra tilsynsmyndigheter, nyhetsartikler og tidsskriftsartikler. All dokumentasjon tilknyttet casene er offentlig tilgjengelig. Vi har valgt å belyse selskapene Finance Credit, Sponsor Service, Troms Kraft¹ og Fast Search & Transfer. Dette er revisjonsskandaler hvor regnskapsmanipulering ikke har vært avdekket av revisor. Ved valg av selskaper, har vi tatt utgangspunkt i om revisor avdekket regnskapsmanipulasjonen, det monetære størrelsesomfanget, mediedekningen og om det har blitt utført kritikkverdig arbeid av revisor. Avgrensingene vi har foretatt i forhold til casestudien, blir utdypet under punktet *1.2.2 Avgrensninger i forhold til utvalgte revisjonsskandaler*.

Gjennom casestudien ønsket vi å besvare følgende spørsmål:

1. I hvilket selskap forekom regnskapsmanipuleringen?
2. Hvem avdekket regnskapsmanipulasjon og hvordan ble den avdekket?
3. Hvem gjennomførte regnskapsmanipulasjonen, hvordan ble den gjennomført og hva var incentivet til handlingene?
4. Ble regnskapsmanipuleringen skjult, og i så fall hvordan?
5. Hvordan ble revisjonsarbeidet utført?
6. Hva gikk galt i revisjonsoppdraget?
7. I de tilfeller regnskapsmanipulasjonen har foregått over tid, hvordan kunne regnskapsmanipulasjonen pågå upåaktet over lengre tid?
8. Hva ble konsekvensene av regnskapsmanipuleringen?

Årsaken til at vi ønsket å besvare disse spørsmålene var for å få en heldekkende forståelse av revisjonsskandalene, og dermed forstå hva som kan ha hemmet revisor i å avdekke regnskapsmanipulasjonen i de enkelte tilfellene. En heldekkende forståelse er også viktig for oss for å kunne sammenlikne de ulike casene.

¹ I forhold til Troms Kraft, forholder vi oss til foreliggende informasjon. Per dags dato foreligger det ingen endelig rettsavgjørelse tilknyttet denne saken. Dette kan medføre at saken hittil ikke har vært tilstrekkelig belyst eller blitt feilaktig belyst.

1.2 Avgrensninger

Siden vi har valgt et vidt tema, har vi svært mye litteratur å forholde oss til. Vi har dermed sett det nyttig å foreta noen avgrensninger. Avgrensningene er gjort i forhold til litteratursøket og valg av case. Først og fremst har vi, som nevnt, foretatt en overordnet avgrensning ved å undersøke misligheter i litteraturstudiet, mens vi avgrenser oss til å se på regnskapsmanipulering i casene.

1.2.1 Avgrensninger i forhold til litteraturstudien

Ved å gjennomføre litteraturstudien ønsker vi å finne faktorer som gjennomgående blir påpekt å hemme revisors evne og mulighet til å avdekke misligheter under et revisjonsoppdrag. I forhold til litteraturstudien ønsker vi å studere litteratur som er av nyere dato. Dette er for at undersøkelsen skal være oppdatert og relevant. Vi har også sett det hensiktsmessig å studere internasjonal litteratur, av samme årsak. Artikkene vi har undersøkt har hovedsakelig vært forskningsartikler. På denne måten benytter vi data som har vært minst mulig etterbehandlet. I litteraturstudien har vi valgt å studere tilfeller der misligheter ikke har blitt avdekket av revisor. Årsaken til dette er at litteraturen er begrenset, i form av at det finnes lite litteratur som kun omhandler regnskapsmanipulasjon.

1.2.2 Avgrensninger i forhold til utvalgte revisjonsskandaler

I forbindelse med de utvalgte sakene har vi foretatt noen avgrensninger. Oppgaven avgrenses til tilfeller hvor det har blitt foretatt regnskapsmanipulasjon. Årsaken til at vi ønsker å studere denne formen for misligheter begrunnes i omfanget av slike misligheter. Til tross for at slike misligheter forekommer sjeldent, er det likevel denne typen misligheter som har størst økonomisk omfang (ACFE, 2016, s. 12).

Deretter har vi valgt å avgrense oppgaven til tilfeller der regnskapsmanipuleringen ikke har blitt avdekket av revisor. Som regel avdekkes regnskapsmanipulasjonen gjennom tips, gjennomganger utført av ledelsen, formelt varslingsystem, ved uhell eller internrevisjonfunksjonen (KPMG, 2016, s. 9).

Ytterligere har vi valg å studere tilfeller hvor revisjonsarbeidet har blitt kritisert, blant annet av Finanstilsynet og gjennom rettsavgjørelser. I revisjonsoppdrag foreligger det en risiko for at revisor avgir en konklusjon som ikke samsvarer med den faktiske økonomiske stillingen (ISA 200, pkt. 13(c)). Dette er fordi det alltid vil foreligge iboende begrensninger ved en revisjon. Det er en uunngåelig risiko for at det kan forekomme feilinformasjon i regnskapet som ikke avdekkes, selv om revisjonen er hensiktsmessig planlagt og gjennomført i samsvar med lovverket. Det forventes dermed ikke at revisor avdekker alle feil i den finansielle rapporteringen. Vi avgrensner oss til å studere tilfeller der man kan forvente at revisor burde ha avdekket manipulasjonen, med forbehold om at det ikke er sikkert at revisor hadde avdekket manipulasjonen ved bruk av annen tilnærming. Dette er tilfeller hvor revisor har utført kritikkverdig arbeid.

Ved valg av case avgrenset vi oss til skandaler av et visst størrelsesomfang. Det vil si saker der konsekvensene, som følge av regnskapsmanipulasjon, ble omfattende for både selskapet og noen av brukerne av regnskapet. I disse casene kan man tydelig trekke frem faktorer som kan ha hemmet revisor i å avdekke manipulasjonen. De fire skandalene vi har valgt å studere er store i den forstand at konsekvensene av regnskapsmanipuleringen ble omfattende, saken fikk mye medieomtale og de medførte store økonomiske tap. I tillegg har vi valgt å avgrense oss til norske skandaler. Som følge av at selskapene er underlagt samme lovverk, gir det et bedre sammenligningsgrunnlag. Av samme årsak har vi valgt å studere case hvor det har blitt foretatt inntektsmanipulering.

Ytterligere ønsket vi å trekke frem faktorene som har vært tilstede og mest fremtredende ved å benytte oss av det bearbeidede rammeverket. Dette var for å opparbeide en forståelse av hvilke faktorer som har vært med å hemme revisor i avdekking av regnskapsmanipulasjon i norske revisjonsskandaler. Siden vi kun ønsker å analysere de mest fremtredende faktorene, innebærer dette at vi ikke vil analysere alle faktorene som vi fant gjennom litteraturstudien. Noen faktorer vil vi ikke ha mulighet til å behandle og analysere videre i casene. Årsaken til dette kan være manglende informasjon, som eksempelvis at det foreligger manglende dokumentasjon tilknyttet forholdene.

1.3 Disponering av oppgaven

Oppgavens første kapittel, er dette kapitlet. Kapittel 2 omhandler grunnleggende revisjonsteori som er relevant for forståelse av denne oppgaven. I dette kapitlet ønsker vi å utdype lover og reguleringer som påvirker en revisjon og revisorer. Videre tar vi også for oss reguleringsmyndighetenes bidrag for å hindre økonomisk kriminalitet, samt tilsynsmyndigheters rolle. I slutten av dette kapitlet ønsker vi å utdype misligheter, bakgrunnen for at misligheter blir utført og hvilke tiltak som har vært satt i gang for å hemme, hindre og avdekke misligheter. I kapittel 3 forklarer vi grundig elementer ved en revisjon og en revisjonsprosess. Deretter ønsker vi å presentere et rammeverk utarbeidet av Asare et al. (2015) i kapittel 4. Rammeverket trekker frem faktorer som kan hemme revisor i å avdekke misligheter.

I kapittel 5 tar vi for oss valg av metode, hvilket undersøkelsesdesign vi har valgt og fremgangsmåten for innsamling av data. Deretter gjennomfører vi en litteraturstudie i kapittel 6. Bakgrunnen for litteraturstudiet, er at vi ønsker å videreutvikle Asare et al. (2015) sitt rammeverk i kapittel 7. Rammeverket blir så tatt i bruk i kapittel 8, hvor vi ønsker å analysere og vurdere utvalgte case hvor regnskapsmanipulasjon har blitt avdekket. I slutten av dette kapitlet blir det foretatt en komparativ analyse av de ulike casene. Kapittel 9 inneholder en konklusjon om studien vi har utført. Til slutt i dette kapitlet ønsker vi å trekke frem svakheter ved analysen, implikasjoner for profesjonen, reguleringsmyndigheter og foreslå videre forskning.

2. Lover og reguleringer for revisjon og revisor

I dette kapittelet skal vi i hovedsak ta for oss lover og reguleringer for revisjon og revisor. Vi ønsker å utdype sentral teori for å skape forståelse om revisjon og revisors oppgaver, samt for å danne et grunnlag for oppgavens analyse. Vi vil først forklare grunnleggende revisjonsteori, der vi blant annet utdyper sentrale begreper tilknyttet revisjon. Vi tar så for oss reguleringer for revisjon og revisor i Norge. Her vil vi ta for oss tidligere reguleringer og gjeldende rett. Tilsynsmyndigheter er sentrale organ som arbeider med å blant annet hindre og avdekke misligheter. Vi vil derfor ta for oss de to tilsynsorganene, Finanstilsynet og Økokrim, sine roller i dette arbeidet. Deretter vil vi forklare det gjeldende rammeverket for finansiell rapportering.

Videre i kapittelet forklarer vi misligheter. Her utdyper vi ulike typer misligheter, og forklarer hva som skal til for at misligheter oppstår. Deretter ser vi på tiltak som har blitt gjort for å hindre at misligheter oppstår. I denne sammenhengen vil vi forklare internkontroll, samt utvikling av reguleringer og lover som følge av de store revisjonsskandalene de siste 20 årene.

2.1 Grunnleggende revisjonsteori

Formålet med revisjon er å skape tillit hos de tiltenkte brukerne av et selskap sitt regnskap. For å oppnå denne tilliten skal en ekstern revisor gi uttrykk for en mening om hvorvidt regnskapet i det alt vesentlige er utarbeidet i samsvar med det gjeldende rammeverket for finansiell rapportering (ISA 200, pkt. 3). Dette gjøres gjennom et attestasjonsoppdrag utført av en ekstern revisor, et oppdrag der en praktiserende, uavhengig, revisor har som mål å innhente tilstrekkelig og hensiktsmessig revisjonsbevis for å kunne danne seg en konklusjon om at enhetens regnskap ikke inneholder vesentlig feilinformasjon (Revisorforeningen, 2017). Det at revisor skal være uavhengig fra enheten som revideres, innebærer at revisor er underlagt etiske regler for å sikre at revisors mening ikke blir påvirket av elementer som kan medføre en feilaktig konklusjon (ISA 200, pkt. A18). I det videre omtaler vi den eksterne revisor, som revisor. Med gjeldende rammeverk for finansiell rapportering menes det

rammeverket som brukes ved utarbeidelsen av enhetens regnskap. Rammeverket er normalt fastsatt av ledelsen eller fastsatt i lov eller forskrift, og må være forenlig med den type enhet som drives og målet med regnskapet (ISA 200, pkt. 13(a)).

Feilinformasjon er avvik i regnskapet fra det gjeldende rammeverket for finansiell rapportering, og skyldes enten utilsiktede feil eller misligheter (ISA 200, pkt. 5). Slik feilinformasjon anses for å være vesentlig dersom de, enkeltvis eller samlet, rimelig kan forventes å påvirke de økonomiske beslutningene som treffes av brukerne på grunnlag av regnskapet. Dette er ingen absolutt størrelse, og dermed kreves det at revisor bruker profesjonelt skjønn under fastsettelsen av dette (ISA 200, pkt. 6). Profesjonelt skjønn innebærer at revisor skal anvende relevant opplæring, kunnskap og erfaring innen revisjon, regnskap og etikk når beslutninger foretas (ISA 200, pkt. 13 (k)).

Revisor er nødt til å innhente revisjonsbevis for å kunne danne seg en mening om hvorvidt regnskapet inneholder vesentlig feilinformasjon. Revisjonsbevis er all informasjon som revisor benytter seg av for å trekke sin konklusjon angående regnskapet. Ved å utføre revisjonshandlinger, skaffer revisor seg revisjonsbevis som enten bekrefter eller avkrefter ledelsens påstander om elementer i regnskapet. Revisjonshandlinger utføres ved at man undersøker utvalgte områder av den finansielle rapporteringen, for eksempel gjennom stikkprøver. Av revisjonshandlinger kan revisor ta i bruk inspeksjon av regnskapsmateriale og dokumenter, inspeksjon av materielle eiendeler, observasjon, forespørsel, eksternt bekreftelse, etterregning, gjentakelse, analytiske handlinger og scanning (Eilifsen, 2013, s. 136).

Revisor er kun ansvarlig for å planlegge og gjennomføre en revisjon som skaffer betryggende sikkerhet for at regnskapet totalt sett ikke inneholder vesentlig feilinformasjon. Med betryggende sikkerhet menes en høy grad av sikkerhet. Dette innebærer at revisor har innhentet tilstrekkelig og hensiktsmessig revisjonsbevis for å redusere revisjonsrisikoen til et akseptabelt lavt nivå (ISA 200, pkt. 5). «Tilstrekkelig» revisjonsbevis er et kvantitativt mål på revisjonsbevis, og omhandler hvor mye revisjonsbevis som er nødvendig. Dette blir avgjort ved revisors vurdering av risikoen for feilinformasjon i regnskapet (ISA 200, pkt. 13 (b, i)). Med «hensiktsmessig» revisjonsbevis menes revisjonsbevisets kvalitet, og avgjøres ved å vurdere om bevisene er relevante og pålitelige nok til å underbygge konklusjonen som revisor trekker (ISA 200, pkt. 13 (b, ii)).

Revisjonsrisiko er risikoen for at revisor gir uttrykk for en uriktig mening når regnskapet inneholder vesentlig feilinformasjon. Revisjonsrisiko er en funksjon av risikoene for vesentlig feilinformasjon og oppdagelsesrisiko (ISA 200, pkt. 13 (c)). Risiko for vesentlig feilinformasjon er risikoen for at regnskapet inneholder vesentlig feilinformasjon før regnskapet revideres. Denne risikoen består igjen av to komponenter, iboende risiko og kontrollrisiko (ISA 200, pkt. 13 (n)). Iboende risiko er muligheten for at en påstand om en transaksjonsklasse, kontosaldo eller tilleggsopplysning kan inneholde feilinformasjon som kan være vesentlig, enten alene eller samlet, før eventuelle tilhørende kontroller tas i betraktning (ISA 200, pkt. 13 (n, i)). Med kontrollrisiko menes risikoen for at feilinformasjonen som kan forekomme i en påstand om en transaksjonsklasse, kontosaldo eller tilleggsopplysning og som kan være vesentlig, alene eller samlet, ikke forhindres, avdekkes eller korrigeres i rett tid av enhetens internkontroll (ISA 200, pkt. 13 (n, ii)).

Oppdagelsesrisiko er andre del av revisjonsrisikofunksjonen. Dette er risikoen for at revisjonshandlingene som utføres av revisor for å redusere revisjonsrisikoen til et akseptabelt lavt nivå, ikke vil avdekke eksisterende feilinformasjon som kan være vesentlig, alene eller sammen med annen feilinformasjon (ISA 200, pkt. 13 (e)).

Det finnes iboende begrensninger ved en revisjon, som følge av at de fleste revisjonsbevis som ligger til grunn for revisors konklusjon er mer underbyggende enn absolutte. Årsaken til dette kan forstås gjennom et kost-nytte-perspektiv. Revisorer vil ikke være i stand til å undersøke alle elementer i regnskapet som følge av at kostnadene ved å gjennomføre en slik revisjon er større enn utbyttet revisjonsklienten har av dette. Dermed foretas det stikkprøver (ISA 200, pkt. A47). Samtidig finnes det iboende begrensninger som følge av den finansielle rapporteringens natur. Revisjonsklientens ledelse utøver skjønn ved utarbeidelsen av et regnskap, og dermed foreligger det mange subjektive beslutninger og vurderinger på ulike regnskapsposter i regnskapet (ISA 200, pkt. A48). En annen årsak er naturen til revisjonshandlinger. Muligens angir ikke ledelsen, bevisst eller ubevisst, den informasjonen som revisor har bedt om og trenger til å utarbeide et rettviseende bilde av enhetens regnskap. I tillegg kan det være vanskelig for revisor å avdekke misligheter ved å ta i bruk revisjonshandlinger, dersom mislighetene er nøye planlagt og skjult (ISA 200, pkt. A49). Som følge av dette vil revisjonsrisikoen aldri kunne være lik null. Basert på dette fastsetter revisor revisjonsrisikoen til det som anses å være et akseptabelt lavt nivå for revisjonsoppdraget. Eksempelvis vil ikke revisor avdekke vesentlige feil i 5% av revisjonsoppdragene dersom revisjonsrisikoen er satt til 5%.

Revisjonsbevisene som er innhentet gjennom utførte revisjonshandlinger danner grunnlag for revisors konklusjon om hvorvidt regnskapet er i samsvar med gjeldende rammeverk for finansiell rapportering. Konklusjonen blir uttrykt i en skriftlig revisjonsberetning. Revisjonsberetningen kan dermed anses for å være hovedproduktet eller resultatet av revisjonen (Eilifsen, 2013, s. 28).

For at revisor skal kunne uttrykke en mening om regnskapet, må revisor følge det norske lovverket som omfatter reguleringer, lover og standarder. Disse skal hjelpe revisor med å avgjøre hvorvidt regnskapet danner et rettidig bilde av enhetens økonomiske situasjon.

2.2 Reguleringer i Norge

Reguleringer i tilknytning til revisjon og revisorer har vært i endring gjennom tidene. I de neste avsnittene ønsker vi å utdype de mest sentrale endringene, ved å forklare tidligere reguleringer og hva som er gjeldende rett.

2.2.1 Tidligere reguleringer

Bakgrunnen for revisjonsordningen i Norge er at det på slutten av 1800-tallet forelå et behov for eiere å kontrollere lederne av virksomheten de eide. Senere ble det også identifisert et behov for å ivareta brukerne av regnskapet sine interesser. Den første bestemmelsen for revisjonsplikt for alle aksjeselskaper, ble innført i 1957 i en aksjelov. Før dette forelå det ulike bestemmelser i forhold til revisjon, men ingen plikt. Loven inneholdt detaljregler om revisors plikter i forhold til revisjonen (NOU 1997:9, 1997 s. 24).

Lov om revisjon og revisorer ble vedtatt i 1964. Dette var første gang det ble stilt krav om faglige kvalifikasjoner til revisor, som minsteutdanning og praksis. Dette var også første gang begrepet “god revisjonsskikk” ble tatt i bruk. En utdypelse av dette begrepet kommer vi tilbake til under punktet 2.2.2 *Gjeldende rett*. I tillegg ble det iverksatt revisjonsplikt for store deler av næringslivet (NOU 1997:9, 1997, s. 24). I 1999 trådte det i kraft en ny

revisorlov, Lov om revisjon og revisorer. Loven har blitt endret ved flere anledninger etter dette, men er fremdeles gjeldende (NOU 2017:15, 2017, s. 20).

Det foreligger imidlertid et forslag til ny revisorlov. Bakgrunnen for forslaget er utviklingen i revisjonsbransjen og revisorprofesjonen som har funnet sted siden revisorloven av 1999. Bransjestrukturen har vært i store endringer, blant annet på grunn av vekst i revisjonsbransjen som følge av økning i selskaper som behøver revisjon (NOU 2017:15, 2017, s. 25). Forslaget begrunnes også i den teknologiske utviklingen som har funnet sted. Digitalisering medfører endringer i hvordan finansiell informasjon produseres og presenteres. For å ta hensyn til denne utviklingen foreslås det derfor endringer i revisorloven (NOU 2017:15, 2017, s. 25).

2.2.2 Gjeldende rett

Revisor er nødt til å forholde seg til flere reguleringer. Først og fremst omfattes revisorer av revisjonsloven (1999). Loven stadfester at revisor ytterligere er nødt til å utføre sin revisjon i samsvar med “god revisjonsskikk” (Revisorloven, 1999, §5-2(2)). Revisorer er også nødt til å forholde seg til de internasjonale revisjonsstandardene (ISA-ene), samt overholde bestemmelsene i lov om tiltak mot hvitvasking og terrorfinansiering (Hvitvaskingsloven, 2009, §4). Vi vil vi de neste avsnittene utdype de bestemmelsene som er mest relevant for revisor i forhold til denne studien.

REVISORLOVEN

I 1964 ble revisorloven vedtatt. Denne loven ble erstattet av revisorloven fra 1999, og norske revisorer er underlagt denne loven (Revisorloven, 1999). Det vil si at revisjon av årsregnskap skal foretas i samsvar med bestemmelsene i revisorloven (1999, §1-1 2. ledd). Lovens virkeområde er beskrevet i første paragraf, §1-1. Loven gjelder revisjonsplikt, godkjenning av revisorer, revisors oppgaver og krav til utførelse av revisors oppgaver (Revisorloven, 1999, §1-1 1. ledd).

Revisors oppgaver ved revisjon av årsregnskap er regulert av revisorlovens kapittel 5. Revisorloven (1999, §5-1) beskriver revisjonens innhold. Det fremgår blant annet av paragrafens første ledd at: «Revisor skal vurdere om årsregnskapet er utarbeidet og fastsatt i samsvar med lov og forskrifter, og om den revisjonspliktiges ledelse har oppfylt sin plikt til å sørge for ordentlig og oversiktlig registrering og dokumentasjon av regnskapsopplysninger i samsvar med lov og forskrifter.» Videre presiseres det at revisor skal vurdere om forutsetningene for fortsatt drift er i samsvar med lover og forskrifter, og konsistent med årsregnskapet.

Revisors ansvar i forbindelse med misligheter og feil kommer frem av lovens kapittel 5, både som en del av revisjonens innhold i §5-1 og som en del av revisors plikter etter §5-2. Av §5-1 tredje punktum heter det at revisor gjennom sin revisjon skal bidra til å forebygge og avdekke misligheter og feil. I forbindelse med revisors plikter fremgår det av §5-2 første ledd at: «Revisor skal utføre revisjonen etter beste skjønn, herunder vurdere risikoen for at det kan foreligge feilinformasjon i årsregnskapet som følge av misligheter og feil». Dersom revisor oppdager misligheter og feil som kan medføre feil i regnskapet, plikter revisor å kommunisere disse til den revisjonspliktiges ledelse (Revisorloven, 1999, §5-2). Revisorloven (1999, §5-4) gir føring for hvordan slike forhold skal kommuniseres. Disse forholdene skal sendes i nummererte brev til ledelsen, eventuelt til styreleder dersom selskapet har styre, fysisk eller elektronisk.

Revisorloven (1999, §5-2 2. ledd) uttrykker at «revisor skal utføre sin virksomhet i samsvar med god revisjonsskikk.» Det fremkommer ikke direkte av loven hvordan revisor skal forebygge og avdekke misligheter, heller ikke hvordan revisjonen skal utføres for å vurdere risikoene for at det foreligger feilinformasjon som følge av misligheter og feil. I stedet stilles det krav til selve utførelsen av revisjonen gjennom en rettslig standard, som omfatter god revisjonsskikk. Den mest benyttede definisjonen på god revisjonsskikk i dag er «å utføre revisjonsoppdrag i overensstemmelse med den oppfatning av etiske og revisjonstekniske prinsipper som til enhver tid er alminnelig anerkjent og praktisert av dyktige og ansvarsbevisste utøvere av yrket» (Gulden, 2016 s. 31).

Den rettslige standarden ble først vedtatt i revisorloven av 1964, og ble videreført i revisorloven av 1999. Begrunnelsen for at det ble valgt å benytte en rettslig standard fremfor detaljerte regler var at krav til revisjon og revisors arbeidsmetoder stadig er i utvikling. Detaljregler ville fort blitt foreldet og følgelig ville det ha vært behov for stadig lovendringer

(Gulden, 2016, s. 31). Standarden i seg selv angir derfor ikke hva revisor må gjøre i utøvelsen av en revisjon. I avgjørelsen av om hva som anses for å være god revisjonsskikk har kilder, som blant annet internasjonale revisjonsstandarder, med tilhørende utfylling og veiledende forklaringer, rettspraksis, uttalelser fra Finanstilsynet og Revisorforeningen, sakkyndiges uttalelser og fagartikler særlig betydning (NOU 2017:15, 2017, s. 140). De internasjonale revisjonsstandardene vil vi gi en nærmere beskrivelse av under punktet *INTERNASJONAL REVISJONSSTANDARD*.

Som det følger av revisorloven (1999, §5-3), plikter revisor å dokumentere hvordan revisjonen er gjennomført, samt resultatet av revisjonen. Dette skal gjøres på en måte som er tilstrekkelig for å kunne underbygge og etterprøve revisors konklusjoner. Loven nevner særskilt at dersom det foreligger misligheter eller feil, så må revisor dokumentere dette, samtidig som revisor må dokumentere hva hen har foretatt seg i den anledning. Videre skal revisor utarbeide en revisjonsberetning senest syv måneder etter regnskapsårets slutt. Innholdet i revisjonsberetningen er nærmere beskrevet i revisorloven §5-6 (1999). Dette vil vi utdype under punktet *EVALUERING AV RESULTATER OG UTSTEDELSE AV REVISJONSBERETNING*.

Revisor har taushetsplikt om alle forhold som revisor får kjennskap til gjennom sin revisjon. Dette følger av revisorloven §6-1 (1999). Taushetsplikten kan likevel fravikes ved lov eller som følge av at personen opplysningene gjelder gir samtykke til at taushetsplikten ikke skal gjelde. Paragrafens fjerde ledd sier at revisor, uten hinder av taushetsplikten, kan avgi forklaring til politiet eller underrette politiet dersom det foreligger forhold som gir grunn til mistanke om at det er foretatt en straffbar handling. Som vi skal se på senere i oppgaven har Økokrim og Finanstilsynet en sentral rolle i arbeidet med avdekking og håndtering av misligheter. Det vil derfor i tilfeller der de er innblandet være nødvendig å fravike lov om taushetsplikt.

Revisorloven regulerer også revisors rett og plikt til å si fra seg et revisjonsoppdrag, samt regler for handlinger revisor må foreta før den tar på seg nytt oppdrag. Revisorloven (1999, §7-1) angir at revisor plikter å si fra seg et oppdrag dersom det er avdekket og påpekt vesentlige brudd på lover og forskrifter som den revisjonspliktige er underlagt, så lenge den revisjonspliktige ikke iverksetter nødvendige tiltak som kan rette opp forholdene. Revisor har rett til å si fra seg revisjonsoppdrag dersom revisor hindres i å utføre sitt oppdrag i samsvar med revisorloven, eller at det foreligger særlige grunner (Revisorloven, 1999, §7-1).

Før revisor tar på seg et oppdrag må revisor be om uttalelse fra den revisjonspliktiges forrige revisor om hvorvidt det foreligger forhold som tilsier at ny revisor ikke bør påta seg oppdraget (Revisorloven, 1999, §7-2).

Etter revisorloven kapittel 8 (1999) har revisor også et erstatningsansvar, samt at revisor kan straffes. Revisors erstatningsansvar er regulert av revisorloven kapittel 8 (1999). Det heter av paragrafens første ledd at: «Revisor plikter å erstatte skade som denne forsettlig eller uaktsomt har voldt under utførelsen av sitt oppdrag.» Revisorloven (1999, §9-3) angir en hel del paragrafer etter denne lov som revisor kan bli straffet med bøter eller fengsel inntil ett år dersom revisor forsettlig eller uaktsomt overtrer disse paragrafene.

INTERNASJONAL REVISJONSSTANDARD

17. mai 2006 påla Den europeiske union (EU) at alle revisjonsoppdrag i EU skulle bli utført etter de internasjonale revisjonsstandardene (EUR-Lex, 2018), International Standards on Auditing (ISA). Det europeiske økonomiske samarbeidsområdet (EØS) påla at ISA-ene også ble gjeldende for norske revisorer fra og med år 2010 (NOU 2017: 15, 2017, s. 21). Standardene er oversatt fra engelsk til norsk og utgitt av Den norske Revisorforening (ISA 200, s. 1). Per dags dato finnes det over 30 ISA-er som revisorer må følge (Revisorforeningen, 2018). Standardene erstattet de norske revisjonsstandardene, RS, som i stor grad var oversettelser av de internasjonale ISA-ene (Lie, 2009, s. 1). Overgangen fra RS til ISA-ene medførte dermed ingen store forskjeller for revisjon og revisorer.

The International Auditing and Assurance Standards Board (IAASB) er en uavhengig utsteder av de internasjonale revisjonsstandardene, og er del av the International Federation of Accountants (IFAC). IAASB formål er å utvikle standarder hvor den allmenne interessen blir lagt til grunn. Samtidig ønsker de å legge til rette for en sunn internasjonal økonomi ved å etablere og promotere profesjonelle revisjonsstandarder av høy kvalitet innen revisjon og kvalitetskontroll (IAASB, 2018). På denne måten sørger standardene for at utført revisjon er kvalitetssikret, samtidig som standardene skaper tillit hos publikum.

Standardene trer i kraft i alle tilfeller hvor det blir utført revisjon av et regnskap av en revisor, og skal hjelpe revisor med å danne sin konklusjon om regnskapet (ISA 200, pkt. 3).

ISA-ene skal være hjelpelige i revisors oppnåelse av betryggende sikkerhet for at regnskapet totalt sett ikke inneholder vesentlig feilinformasjon.

Revisor er pålagt å sette seg inn i og forstå alle ISA-ene som anses å være relevante for gjennomføring av et revisjonsoppdrag. For å oppnå det overordnede formålet med revisjon, skal revisor planlegge og gjennomføre revisjonen i henhold til de krav og mål som er fastsatt i standardene (ISA 200, pkt. 18). I tillegg til dette er revisor nødt til å utøve profesjonelt skjønn og profesjonell skepsis gjennom hele revisjonsprosessen. Profesjonelt skjønn innebærer at revisor skal anvende relevant opplæring, kunnskap og erfaring innen revisjon, regnskap og etikk når beslutninger foretas. Profesjonell skepsis innebærer at revisor skal stille spørsmål og er oppmerksom på forhold som kan indikere mulig feilinformasjon som følge av feil eller misligheter, og foreta en kritisk vurdering av revisjonsbevis (ISA 200, pkt. 13(i)). Standardene pålegger ikke ledelsen eller dem som har overordnet ansvar for styring og kontroll noe ansvar, men de legger derimot til grunn at revisjonsklienten har lagt til rette for å at revisjonen kan bli gjennomført i samsvar med standardene (ISA 200, pkt. 4).

En revisor er underlagt andre etiske krav ved gjennomføring av et revisjonsoppdrag. Etter ISA 200 pkt. 14 innebærer dette at de etiske kravene som er nevnt i International Federation of Accountants' Code of Ethics for Professional Accountants (IFACs etiske regler) blir fulgt. De grunnleggende prinsippene etter IFACs etiske regler er integritet, objektivitet, profesjonell kompetanse og tilbørlig aktsomhet, konfidensialitet og profesjonell atferd (ISA 200, pkt. A17). I tillegg til å følge de etiske reglene er revisor nødt til å være uavhengig av den reviderte enheten ved gjennomføring av sin revisjon (ISA 200, pkt. A16).

Noen ISA-er er spesielt relevante for revisor i vurdering og avdekking av misligheter. Disse er ISA 240, som omhandler revisors oppgaver med og plikter til å vurdere misligheter ved revisjon av regnskaper og ISA 315, som omhandler identifiseringen og vurderingen av risikoene for vesentlig feilinformasjon gjennom forståelse av enheten og dens omgivelser. Disse blir utdypet som en del av revisjonsprosessen under punktet *3.1 Revisjonsprosessen*.

2.2.3 Tilsynsmyndigheter

Et selskaps regnskap er et viktig beslutningsgrunnlag for eiere, investorer, långivere og andre kreditorer. Dersom et selskaps finansielle rapportering inneholder uriktige eller ufullstendige

opplysninger kan det medføre tap for beslutningstakere. Siden skatter og avgifter beregnes ut fra et foretaks regnskap, kan manglende eller mangelfulle regnskap også medføre skatte- og avgiftstap. Finanstilsynet, tidligere Kredittilsynet, og Økokrim er to viktige organ som skal hindre nettopp slike konsekvenser for beslutningstakere og samfunnet (Økokrim, 2017a).

FINANSTILSYNET

Finanstilsynet sitt hovedformål er å bidra til finansiell stabilitet og velfungerende markeder. Med finansiell stabilitet mener man at det finansielle systemet skal kunne håndtere uventede hendelser for å hindre negative konsekvenser for resten av økonomien og for forbrukerne. Et velfungerende marked vil si et marked som bidrar til at kapital og risiko effektivt blir fordelt og priset. Finanstilsynet arbeider for å nå disse målene for og bidra til å sikre tillit til det finansielle systemet og beskytte brukerne av finansielle tjenester (Finanstilsynet, 2016).

Finanstilsynet har et omfattende tilsynsansvar. I tillegg til å føre tilsyn med finanssektoren, deriblant banker, fører de også tilsyn med eksempelvis revisor- og regnskapsførervirksomheter. For å nå hovedmålene som er beskrevet ovenfor, må Finanstilsynet gjennomføre hovedoppgavene som er regulert i Finanstilsynsloven §3 (1956). Det innebærer at de må kontrollere at foretakene de fører tilsyn med virker hensiktsmessig og betryggende i samsvar med lover og bestemmelser, og at foretakene ivaretar brukernes interesser og rettigheter. Dersom de finner det nødvendig, må de granske regnskaper og andre oppgaver fra foretakene (Finanstilsynsloven, §3, 1956). Utdypet innebærer dette at Finanstilsynet kontrollerer hvordan foretakene i finansmarkedet driver sine virksomheter, om de er solide, om de kan tåle skift i de økonomiske forholdene og om de har et akseptabelt risikonivå. De vurderer også om styret og ledelsen er i stand til å ha det ansvaret de har (Finanstilsynet, 2016).

For å innhente nødvendig informasjon er Finanstilsynet i tett dialog med virksomhetene. De analyserer data fra bedrifter og marked som bedrifter opererer i. I tillegg har de stedlige tilsyn hos virksomhetene. Ut ifra dette arbeidet og de hovedoppgavene som er beskrevet ovenfor skal Finanstilsynet bidra til at brukerne av de virksomhetene som Finanstilsynet fører tilsyn med, får korrekt og tilstrekkelig informasjon til å forstå risikoen ved valgene de tar (Finanstilsynet, 2016).

Som nevnt er revisjonsselskapene en av de bransjene som Finanstilsynet fører tilsyn med. På lik linje med de andre bransjene som er underlagt tilsyn fra Finanstilsynet, må revisjonsselskapene ha godkjenning fra Finanstilsynet for å kunne drive virksomhet, enten det er mindre revisjonsselskap eller store internasjonale revisjonsselskap. Etter at Finanstilsynet har gitt et revisjonsselskap tillatelse til å drive virksomhet, skal Finanstilsynet kontrollere at revisorene er uavhengige, at de utfører arbeidet tilfredsstillende og i samsvar med regelverk og god revisjonsskikk. På den måten bidrar Finanstilsynet til at brukerne får korrekt informasjon fra revisorene (Finanstilsynet, 2016).

ØKOKRIM

Økokrim sin oppgave er å bistå politiet i arbeidet om å bekjempe ulike typer kriminalitet. I tillegg har de en rådgivende funksjon for sentrale myndigheter. Ett av deres hovedmål er å bekjempe økonomisk kriminalitet (Økokrim, 2017b).

Som nevnt tidligere, er økonomisk kriminalitet profittmotiverte, lovstridige handlinger som begås innenfor en økonomisk virksomhet som er eller utgir seg for å være lovlig. Denne type kriminalitet retter seg sjelden mot enkeltindivider, men i større i grad mot store organisasjoner (Økokrim, 2017c). Økonomisk kriminalitet omfatter blant annet skatte- og avgiftskriminalitet, konkurskriminalitet, regnskapskriminalitet, verdipapirkriminalitet, hvitvasking og korrupsjon i næringslivet og offentlige organer (Økokrim, 2017b).

I arbeidet med å bekjempe ulike typer kriminalitet vil Økokrims oppgaver i hovedsak være å avdekke, etterforske og føre saker til retten. I tillegg skal de drive kriminaletterretning ved å blant annet motta og analysere mistenkelige transaksjoner (Politiet). En annen viktig del av Økokrims arbeid er den allmennprevensjonen som arbeidet medfører. Konsekvensene av en kriminell handling, i form av å kunne bli sett i Økokrims søkelys og måtte motta straff, medfører nettopp sterk allmennprevensjon (Økokrim, 2017b).

Som nevnt, er regnskapskriminalitet en type økonomisk kriminalitet. Regnskapskriminalitet vil si brudd på bokførings- og regnskapslovgivningen. Det omfatter blant annet manglende og/eller mangelfull bokføring, manglende eller villedende dokumentasjon av bokførte transaksjoner, bevisst manipulering av opplysninger som allerede er bokført, og bevisst feilaktig regnskapsmessig vurdering (Moen & Havstein, 2017, s. 93). I mange tilfeller er

disse kriminelle handlingene godt skjult. Selv om selskapets styre og revisor har et ansvar for å avdekke økonomisk kriminalitet, vil det i mange tilfeller være nødvendig med hjelp fra Økokrim i å avdekke at det faktisk er et tilfelle av økonomisk kriminalitet.

2.2.4 Gjeldende rammeverk for finansiell rapportering i Norge

Ved utarbeidelse av norske selskapers regnskap anvendes regnskapsloven i de fleste tilfeller (Regnskapsloven, 1998, §1-1). Sammen med regnskapsloven av 1998, tilhørende forskrift og regnskapsstandarder utgitt av Norsk RegnskapsStiftelse, utgjør dette et godkjent rammeverk for finansiell rapportering. De enheter som ikke anvender det norske reglementet, benytter seg av internasjonale regnskapsstandarder.

I regnskapsloven fastsettes grunnleggende hovedprinsipper, samt vurderingsregler. De grunnleggende prinsippene fungerer som et rammeverk ved avleggelse av et regnskap og blir regulert i regnskapslovens kapittel 4 (1998). Vi vil i de neste avsnittene kort forklare de ulike prinsippene.

Transaksjonsprinsippet innebærer at alle transaksjoner skal føres til verdien av vederlaget på det tidspunktet transaksjonen blir gjennomført. Etter opptjeningsprinsippet skal inntekter resultatføres med en gang inntekten anses å være opptjent. Utgifter skal deretter kostnadsføres i samme periode som tilhørende inntekt. Dette kalles for sammenstillingsprinsippet. Etter forsiktighetsprinsippet skal urealiserte tap resultatføres, mens sikringsprinsippet innebærer at gevinst og tap skal resultatføres i samme periode (Regnskapsloven, 1998, §4-1).

Videre skal beste estimat anvendes dersom det foreligger usikkerhet (Regnskapsloven, 1998, §4-2). Kongruensprinsippet innebærer at alle inntekter og kostnader skal resultatføres, altså skal det ikke føres rett mot egenkapitalen (Regnskapsloven, 1998, §4-3). Ved utarbeidelse av et årsregnskap skal det anvendes ensartede prinsipper, konsistent over tid (Regnskapsloven, 1998, §4-4).

Regnskapet skal også utarbeides under forutsetningen om fortsatt drift, så lenge det ikke er sannsynlig at virksomheten vil bli avviklet (Regnskapsloven, 1998, §4-5). Siste bestemmelse i regnskapslovens kapittel 4, §4-6, innebærer at god regnskapsskikk (GRS) skal

tas i bruk ved utarbeidelsen av et årsregnskap. God regnskapsskikk innebærer at de nevnte prinsippene blir overholdt i tillegg til lovens øvrige bestemmelser. God regnskapsskikk blir videre utdypet i de norske regnskapsstandardene. Standardene utgitt av Norsk RegnskapsStiftelse kalles for norsk regnskapsstandard (NRS). Standardene er ment til å gi anbefalinger og veiledning ved utarbeidelsen av et årsregnskap (Norsk RegnskapsStiftelse, 2017).

Enheter kan alternativt velge å anvende de internasjonale regnskapsstandardene, IFRS (International Financial Reporting Standards), ifølge regnskapslovens §3-9. Noterte selskaper innenfor EU/EØS-området ble pålagt å avlegge konsernregnskapet sitt i samsvar med IFRS fra og med 2005 (Schwencke, 2013). Rammeverket består av ulike standarder som skal anvendes ved avleggelsen av et regnskap, og disse kalles enten for IAS (International Accounting Standards) eller IFRS.

2.3 Misligheter

I dette delkapittelet ønsker vi først forklare ulike typer misligheter, og deretter forklare mislighetstriangelet. Mislighetstriangelet brukes til å forklare hvorfor misligheter blir begått. Modellen består av insentiv, mulighet og rasjonalisering på hver sin side av triangelet, som på hver sin måte er nødt til å være tilstede for at misligheter skal bli gjennomført (Dorminey et al., 2012, s. 558).

2.3.1 Ulike typer misligheter

Mangler ved regnskapet kan skyldes utilsiktede feil eller misligheter. Utilsiktede feil kan eksempelvis forekomme som følge av manglende forståelse av lover og standarder eller andre menneskelige feil. Feiltolkning av lover og standarder kan blant annet medføre feilførte beløp i regnskapet, mens andre menneskelige feil kan medføre at poster blir utelatt fullstendig.

Misligheter er etter ISA 240 pkt. 11(a) «en bevisst handling begått av en eller flere personer innen ledelsen, av personer som har overordnet ansvar for styring og kontroll, av ansatte eller av andre, som innebærer uredelighet for å oppnå en urettmessig eller ulovlig fordel». Revisor skal under hele revisjonsprosessen opprettholde profesjonell skepsis, samt ha en forståelse om at det kan foreligge vesentlig feilinformasjon i regnskapet som følge av misligheter. Mislighetsrisikoen skal vurderes uavhengig av tidligere erfaringer med ærligheten og integriteten til revisjonsklientens ledelse og dem som har overordnet ansvar for styring og kontroll i enheten (ISA 240, pkt. 12).

Misligheter deles inn i to hovedtyper. Dette er underslag og uredelig regnskapsrapportering. Underslag er tyveri av enhetens eiendeler, enten materielle eller immaterielle. Som regel begås underslag av ansatte og gjelder ofte ubetydelige beløp. Det finnes flere måter å begå underslag på. Blant annet kan man underslå innbetalinger ved å overføre innbetalinger av tidligere avskrevne fordringer til personlige bankkontoer, stjele fysiske eiendeler eller intellektuell kapital, eller bruke enhetens eiendeler til personlig bruk (ISA 240, pkt. A5).

Uredelige rapportering kan forekomme som følge av regnskapsmanipulasjon, forfalskning, endring av regnskapsmateriale eller underbyggende dokumenter som har ligget til grunn ved utarbeidelsen av regnskapet. Det kan også forekommer misligheter av denne typen ved uriktig rapportering i, eller tilsiktet utelatelse fra, regnskapene av hendelser, transaksjoner eller annen informasjon som er av betydning. Til slutt kan slike misligheter også oppstå som følge av at regnskapsprinsipper blir anvendt feil med vilje (ISA 240, pkt. A3).

Uredelig rapportering kan oppstå som følge av flere grunner. Ofte kan det skyldes at ledelsen forsøker å villedde brukerne av regnskapet til å oppfatte enheten som mer lønnsom enn hva den egentlig er. Det finnes også tilfeller hvor ledelsen kan ønske å redusere resultatet for å unngå skatter eller avgifter (ISA 240, pkt. A2), og tilfeller hvor regnskapsmanipulasjon blir brukt til å skjule korrupsjon eller hvitvasking (Økokrim, 2009a, s. 1).

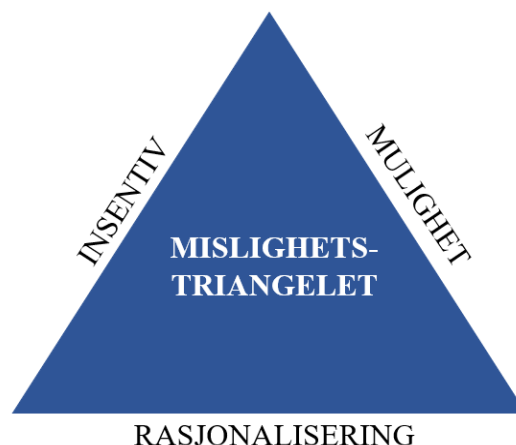
Regnskapsmanipulasjon, en type uredelig rapportering, kan utføres på flere måter. Typisk for regnskapsmanipulering er at den er tilpasset enheten og miljø (Braswell & Daniels, 2017, s. 46). Siden det ved bruk av regnskapsprinsipper og estimer brukes skjønn, vil det i slike tilfeller være mulig for den rapporteringspliktige å påvirke de skjønsmessige vurderingene, og på denne måten rapportere uredelig i regnskapet (Kinserdal, 2017, s. 70). En type

regnskapsmanipulering er manipulering av inntekter, som innebærer inntektsføring av inntekter før de anses for å være opptjent. En annen type regnskapsmanipulering kan være inntektsføring av transaksjoner med nærstående parter for å kamuflere tap.

2.3.2 Mislighetstriangelet

Årsaken til at misligheter oppstår kan forklares ut ifra mulighet, insentiv og rasjonalisering. Disse tre faktorene kalles for mislighetstriangelet. Mislighetstriangelet har sitt utspring i forskningen kriminologen Donald Cressey utførte på 1950-tallet. Cressey intervjuet personer dømt for medvirkning eller gjennomføring av underslag, og som følge av dette var innsatt i fengsel. Ut ifra intervjuene kunne Cressey trekke frem tre fellestrekk for alle underslag. I alle tilfellene forelå det et finansielt problem som ikke kunne deles med andre, personen hadde kunnskap og mulighet til å utnytte sin stilling i firmaet, samt at personen hadde evnen til å rettfærdiggjøre handlingen for seg selv (Dorminey, Fleming, Kranacher & Riley, 2012, s. 557). Med andre ord forelå det press, mulighet og rasjonalisering i alle tilfellene. Disse faktorene har i etterkant blitt videreutviklet til det som kalles for mislighetstriangelet. Hvem som står bak utviklingen av selve triangelformet er derimot usikkert (Huber, 2017, s. 37).

Mislighetstriangelet brukes til å forklare hvorfor misligheter blir begått. Modellen består av insentiv/press, mulighet og rasjonalisering på hver sin side av triangelet, som på hver sin måte er nødt til å være tilstede for at misligheter skal bli gjennomført (Dorminey et al., 2012, s. 558). Under har vi illustrert mislighetstriangelet.

Figur nr. 1: Mislighetstriangelet

De fleste personer som utfører økonomisk kriminalitet trenger en eller annen form for press og incentiv for å motivere handlingen. Dette kan enten være finansielt basert eller ikke-finansielt basert. Dersom presset er finansielt basert innebærer det ofte et pengeproblem hos individet, som typisk kan være forårsaket av at personen har levd over ende, stor gjeld, gambling eller avhengighet av narkotika eller alkohol (BrumellGroup, 2017). Personen utfører dermed misligheter i håp om å løse sine egne finansielle problemer. I slike tilfeller ønsker som regel ikke gjerningspersonen å fortelle om sine problemer til andre, ofte fordi det kan være knyttet sosiale stigma til slike problemer eller på grunn av individets eget ego og stolthet (Dorminey et al., 2012, s. 558).

Alternativt kan presset oppstå uten at det foreligger et finansielt motiv bak handlingen. Dette kan være tilfeller hvor individet selv mener at hen ikke blir belønnet godt nok for arbeidet hen utfører eller ut ifra hevn som følge av en konflikt med arbeidsgiver (Downing, 2010, s. 8).

Det er også nødt til å foreligge en mulighet for individet til å utføre mislighetshandlingen. Det vil si at det oppstår en situasjon der individet kan utføre den kriminelle handlingen, og at individet anser risikoen for å bli oppdaget som lav. Slike muligheter kan oppstå i selskaper med manglende fokus på internkontroll. Det kan da oppstå tilfeller hvor individet har tilgang til følsom informasjon om selskapet eller at mislighetene ikke fanges opp på grunn av manglende kontroller. Det kan også være tilfeller hvor individet kan fange opp kontrollmønsteret selskapet har for å oppdage misligheter, og på denne måten foreta misligheter på steder som ligger utenfor områder selskapet normalt kontrollerer for misligheter (BrumellGroup, 2017).

Til slutt er gjerningspersonen nødt til å kunne rasjonalisere den uetiske handlingen. Dette innebærer at individet klarer å argumentere overfor seg selv at den kriminelle handlingen ikke egentlig er kriminell. Handlingen blir typisk rettfærdiggjort, samtidig som individet ikke identifiserer seg som den skyldige, men mer som en del av en rekke årsaker til at mislighetshandlingen ble utført. Eksempel på dette kan være at gjerningspersonen unndrar en liten sum med penger sammenlignet med selskapets faktiske omsetning (BrumellGroup, 2017).

Ved å forstå modellen kan selskaper, revisorer og andre interessenter få hjelp til å identifisere typiske trekk som foreligger hos personer som gjennomfører misligheter. På

denne måten kan modellen være med på å hemme, hindre og avdekke økonomiske kriminelle handlinger som blir begått i firmaet.

2.4 Tiltak mot misligheter

Internkontrollen i et selskap kan anses for å være et tiltak mot misligheter. Vi vil i det videre gå gjennom denne prosessen. Årsaken til vi ønsker å utdype dette, er at selskaper sin utforming og implementering av internkontroll er svært viktig i arbeidet med å hindre, hemme og avdekke misligheter. Vi ønsker også å se på tiltak fra regulatorer i dette arbeidet. Her ønsker vi å kun utdype regnskapsmanipulasjon, da andre del av analysen omhandler regnskapsmanipulasjon.

2.4.1 Et rammeverk for internkontroll

I 1985 ble den amerikanske stiftelsen Committee of Sponsoring Organizations of the Treadway Commission (COSO) etablert. Denne stiftelsen kom som et resultat av en rekke økonomiske skandaler der det ble avdekket svært kritikkverdig økonomisk styring og kontroll. Felles for disse skandalene var mangelfull og misvisende økonomisk rapportering til regnskapsbrukere, og de medførte store tap for de ansatte og regnskapsbrukerne (Moen & Havstein, 2017, s. 107). COSO-stiftelsen fikk derfor i oppdrag å foreslå tiltak som kunne forbedre kvaliteten på den finansielle rapporteringen og gi bedre sikkerhet om at selskaper ble styrt ordentlig og effektivt (Moen & Havstein, 2017, s. 108).

COSO-stiftelsens arbeid resulterte i rapporten *Intern kontroll – et integrert rammeverk*, som de publiserte i år 1992. I de senere år har dette rammeverket blitt endret, som følge av blant annet større kompleksitet i forretningslivet, myndighetskrav og standarder, samt forventninger til forebygging og avdekking av misligheter. En ny utgave ble derfor lagt frem i år 2013. Formålet med rammeverket er å hjelpe organisasjoner med og utvikle og forbedre sine interne kontroller, slik at de når sine mål mest mulig effektivt (Moen & Havstein, 2017, s. 109). Rammeverket omtales som COSO-modellen.

COSO-rapporten (2013, s. 3) definerer internkontroll som følgende: “Internkontroll er en prosess, utført av en virksomhets styre, ledelse og øvrige ansatte, utformet for å gi rimelig sikkerhet for oppnåelse av målsettinger relatert til drift, rapportering og etterlevelse.”

Ut ifra definisjonen over ser vi at internkontroll er en prosess for å nå tre målsettinger. At det er en prosess, vil si at man i selskaper kontinuerlig må utforme og iverksette internkontroll, i takt med endringer internt og eksternt. Den ene målsettingen er driftsmålsetting. Det innebærer at selskapet sin drift skal være hensiktsmessig og effektiv for å nå målene, samt sikre eiendeler mot tap. Med rapporteringsmål mener man at både interne og eksterne, finansielle og ikke-finansielle, rapporteringer skal være pålitelige. Dette oppnår virksomhetene ved å følge de vilkårene som er fastsatt av myndigheter, standardsettere og retningslinjer utformet av andre for de gjeldende bedriftene. Etterlevelseshmålsettinger vil si at selskapene følger de lover og regler som forventes å følges (Moen & Havstein, 2017, s. 109).

For å kunne nå de målsettingene som er beskrevet ovenfor, må selskapene utforme og gjennomføre en intern kontroll som bygger på fem komponenter med til sammen 17 tilhørende prinsipper (Moen & Havstein, 2017, s. 111). Første komponent er internt kontrollmiljø. Det er viktig at styret, ledelsen og øvrige ansatte er opptatt av integritet og etiske verdier, og viser disse i praksis. Det interne kontrollmiljøet omfatter også fordeling av ansvar for internkontrollen, samt vurdering av medarbeidernes kompetanse for å nå målene (COSO, 2013). Den andre komponenten er risikovurdering. Den handler om å tydeliggjøre målsettingene, for så å kunne identifisere og håndtere risikoer for å ikke nå disse. Her må det tas hensyn til mulighetene for misligheter (COSO, 2013). Etter økende oppmerksomhet på behov for styring av risiko, utviklet COSO en egen modell for risikostyring; Helhetlig risikostyring – et integrert rammeverk, også omtalt som COSO ERM (Moen & Havstein, 2017, s. 167).

Den tredje komponenten omfatter kontrollaktiviteter. Kontrollaktivitetene velges med bakgrunn i identifiserte risikoer knyttet til å ikke nå målsettingene. Ut ifra dette lages det retningslinjer som sier hva som forventes, og prosedyrer for å gjennomføre kontrollaktivitetene. Arbeidsdeling inngår som en viktig del av kontrollaktivitetene. Det vil si at de handlingene en ansatt gjør kontrolleres av en annen ansatt. Informasjon og kommunikasjon er den fjerde komponenten. Det innebærer innhenting og bruk av relevant informasjon for å kunne gjennomføre internkontrollen. Målsettinger og ansvar

kommuniseres til ledelse og øvrige ansatte, samt kommunikasjon med eksterne aktører som har betydning for internkontrollen. Den siste komponenten handler om oppfølging. Internkontrollen skal her vurderes og følges opp for å se om den fungerer og har tilfredsstillende kvalitet (COSO 2013, s. 7)

Revisor har også en rolle i forbindelse med internkontrollen. Dette kommer av at lov og standarder gir instruks til revisor om å vurdere selskapets internkontroll. Revisoroppdrag vil kunne gjennomføres mer effektivt dersom revisor klarer å nyttiggjøre seg av de internkontrollene som foreligger hos klienten.

Revisorloven (1999) angir revisors plikter i forbindelse med internkontrollen. Som en del av revisors ansvar skal revisor påse «at den revisjonspliktige har ordnet formuesforvaltningen på en betryggende måte og med forsvarlig kontroll» (Revisorloven, 1999, §5-1 2. ledd). Å vurdere den interne kontrollen til klienten er også sentralt i forbindelse med revisors ansvar for å forebygge misligheter og feil (Revisorloven, 1999, §5-1 3. ledd). I tillegg har revisor ansvar for å skriftlig påpeke mangler knyttet til registrering og dokumentasjon av regnskapsopplysninger og kontroll av formuesforvaltningen (Revisorloven, 1999, §5-2, 4. ledd). Disse forholdene skal revisor også uttale seg om i revisjonsberetningen (Revisorloven, 1999, §5-6, 4. ledd). De internasjonale revisjonsstandardene krever at revisor benytter de interne kontrollene til å blant annet få en bedre forståelse for klientens forretning og for å kunne fastsette revisjonsrisikoen (ISA 315, pkt. 12-13). Kravene til de internasjonale revisjonsstandardene kommer vi tilbake til under punktet *3.1 Revisjonsprosessen*.

2.4.2 Tiltak fra reguleringsmyndigheter for revisjon og revisorer

Det har blitt satt i verk flere tiltak for å begrense regnskapsmanipulasjon. Flere av disse tiltakene har kommet som et resultat av de mange tilfellene av omfattende regnskapsmanipulasjon som forelå på tidlig 2000-tallet. Tiltakene retter seg både mot regnskapsregler og tiltak i forbindelse med revidering av selskaper (Kinserdal, 2017). Vi vil ta for oss noen av de endringene som har blitt gjort i nyere tid for å hindre regnskapsmanipulasjon.

Et av tiltakene er mindre fleksibilitet i regnskapsreglene. Dette gjelder spesielt for selskaper som følger IFRS ved utarbeidelse av regnskap. Det siste tiåret har det blitt utviklet mer

detaljerte regler for dem som rapporterer etter IFRS, som inkluderer mer detaljerte fortolkninger og eksempler. I tillegg har alternativer blitt fjernet og det er generelt mindre fleksibilitet ved bruk av regnskapsregler (Kinserdal, 2017). Dessuten ble det i år 2005 pålagt for børsnoterte selskaper å følge IFRS. Tidligere kunne disse selskapene velge mellom å avlegge regnskapet sitt etter GRS eller IFRS (Schwencke, 2013). Dette er også et tiltak som har redusert fleksibiliteten i regnskapsreglene.

I Norge har vi hatt en utvikling i reguleringen av revisjon og revisorer. Revisorloven av 1999 har blitt endret flere ganger. Flere viktige endringer ble innført i år 2009. Blant annet skal foretak av allmenn interesse, som omfatter børsnoterte selskaper, banker og forsikringsselskaper, bytte oppdragsansvarlig revisor minst hvert sjuende år. Det ble også forbud for revisor å tiltre i ledende stillinger hos klienten. Ved hjelp av disse tiltakene skulle man bedre sikre uavhengighet hos revisor. I tillegg ble det krav om å ha et revisjonsutvalg for børsnoterte selskaper (NOU 2017:15, 2017, s. 20).

Det har vært en utvikling i reguleringen av revisorer i EU/EØS de siste årene. Revisjonsdirektivet fra 2006 (direktiv 2006/43/EF) introduserte regler på en rekke nye områder. Direktivet har som hovedformål å fastsette internasjonalt regelverk på EU/EØS-nivå. Dette er for å få et mer integrert og harmonisert regelverk. På denne måten blir det mindre handlingsrom til at det enkelte land kan fastsette nasjonale særregler på områdene som direktivet regulerer (NOU 2017:15, 2017, s. 23). Gjennom EØS-avtalen er Norge pliktige til å implementere reglene til revisjonsdirektivet. Bakgrunnen for revisjonsdirektivet for 2006 var flere tilfeller av regnskapsmanipulering som ble begått på begynnelsen av 2000-tallet. Dette medførte et behov for å øke tilliten til den finansielle rapporteringen. Revisjonsdirektivet for 2006 introduserte blant annet regler knyttet til revisors uavhengighet, krevde at medlemslandene gjennomførte tilsyn med revisorer og hjemmel for å innføre internasjonale revisjonsstandarder (NOU 2017:15, 2017, s 21).

På 1990-tallet hadde flere av de største revisjonsselskapene bygget opp omfattende rådgivningsvirksomhet. Etter flere tilfeller av regnskapsmanipulering på begynnelsen av 2000-tallet ble det satt et søkelys rundt avhengighetsproblemer ved revisjonsselskapenes rådgivning. Finanstilsynet var kritisk til at revisjonsselskapene utførte omfattende rådgivningstjenester til revisjonsklienter, og mente at det stridde mot revisorlovens krav til uavhengighet. I 2003 ble det dermed utarbeidet bestemmelser som presiserer grenser for lovlig rådgiving til revisjonsklienter. Arten og omfanget av rådgiving til egne

revisjonsklienter ble avgrenset, og i stedet opprettet mange revisjonsselskaper egne rådgivningsvirksomheter som rådgiver andre enn revisjonsklientene (NOU 2017: 15, 2017, s. 26).

Frem til år 2009 skulle Revisorforeningen, på grunnlag av en samarbeidsavtale med Finanstilsynet, føre tilsyn med revisorer og revisjonsselskaper som reviderte foretak av allmenn interesse. Tilsynet er en ekstern periodisk kvalitetskontroll. Etter EUs revisjonsdirektiv i 2009 ble det gjennomført endringer knyttet til tilsynet. Fra år 2009 skulle Finanstilsynet selv gjennomføre den eksterne periodiske kvalitetskontrollen av revisorer og revisjonsselskaper som reviderte foretak av allmenn interesse, mens Revisorforeningen gjennomfører ekstern kvalitetskontroll for andre revisorer og revisjonsselskaper (NOU 2017: 15, s. 24).

3. Revisjon

Revisor er pålagt å vurdere om årsregnskapet er utarbeidet og fastsatt i samsvar med lover, forskrifter og reguleringer. Videre skal revisor vurdere hvorvidt den revisjonspliktiges ledelse har oppfylt sin plikt til å sørge for ordentlig og oversiktlig registrering og dokumentasjon av regnskapsopplysninger i samsvar med lov og forskrifter (Revisorloven, 1999, §5-1(1)). Videre vil vi ta for oss ledelsens-, styrets- og revisjonsutvalgets ansvar i tilknytning til en revisjon. Deretter vil vi ta for oss revisors ansvar og de handlingene revisor må foreta ved en revisjon.

Til tross for at ISA-ene ikke pålegger ledelsen, eller dem som har overordnet ansvar for styring og kontroll, noe ansvar, legger ISA-ene til grunn at ledelsen, eller dem som har overordnet ansvar for styring og kontroll (fra nå av “ledelsen”), har erkjent visse oppgaver og plikter som er nødt til å være til stede ved gjennomføringen av revisjonen (ISA 200, pkt. 4). Dette er blant annet forutsetningen om at ledelsen har ansvaret for å utarbeide regnskapet i samsvar med gjeldende rammeverk for finansiell rapportering, og at det gir et rettvise bilde (ISA 200, pkt. A4(a)). Ytterligere skal ledelsen sørge for at det foreligger en internkontroll. Internkontrollen skal være utformet slik at det er mulig å utarbeide et regnskap som ikke inneholder vesentlig feilinformasjon, verken som følge av misligheter eller feil (ISA 200, pkt. A4(b)). Dessuten er ledelsen pålagt å gi revisor tilgang til all informasjon som anses for å være relevant for utarbeidelsen av regnskapet, tilleggsopplysninger og ubegrenset tilgang til personer i enheten som revisor finner det nødvendig å innhente revisjonsbevis fra (ISA 200, pkt. A4 (C)).

Dem som har overordnet ansvar for styring og kontroll, ofte styret i et selskap, kan føre tilsyn med ledelsen. Ved å føre tilsyn sørger styret for at ledelsen ikke påvirker den økonomiske rapporteringsprosessen eller utfører andre handlinger som kan medføre at brukerne av regnskapet får et feil økonomisk bilde av enheten (ISA 240, pkt. 4). Samtidig skal noterte selskaper etter lov om allmennaksjeselskaper (1997) i hovedsak ha et revisjonsutvalg. Revisjonsutvalget er et underorgan til styret, og skal hjelpe styret med å være et forberedende og rådgivende arbeidsutvalg (Allmennaksjeloven, 1997, §6-41). Medlemmene velges av og blant styrets medlemmer. Det er ikke noe fastsatt størrelse på nødvendig antall medlemmer, men minst ett av medlemmene skal etter allmennaksjeloven (1997, §6-42(2)) være uavhengig av virksomheten og ha kvalifikasjoner innen regnskap og

revisjon. Revisjonsutvalget har i oppgave å forberede styrets oppfølging av regnskapsrapporteringsprosessen, overvåke systemene for intern kontroll og risikostyring, ha løpende kontakt med selskapets eksterne revisor og vurdere og overvåke revisors uavhengighet (Allmennaksjeloven, 1997, §6-43). Ut ifra arbeidsoppgavene angitt i allmennaksjeloven (1997, §6-43) er det naturlig at revisjonsutvalget vurderer risikoen for misligheter og de kontroller som skal forebygge dette.

Det er altså ledelsen som står ansvarlig for at regnskapet ikke inneholder vesentlig feilinformasjon, verken som følge av misligheter eller feil. En revisjon av regnskapet fritar ikke ledelsen for deres ansvar (ISA 200, pkt. 4). Etter revisorloven (1999, §5-1(3)) skal revisor gjennom revisjonen bidra til å forebygge og avdekke misligheter og feil. Revisor skal dermed kun bidra, mens ledelsen har ansvaret for å forebygge og avdekke misligheter og feil.

3.1 Revisjonsprosessen

I denne delen vil vi utdype prosessen revisor gjennomgår ved utføringen av et revisjonsoppdrag. Ulike selskaper kan ha forskjellige rutiner ved gjennomføring av prosessen. Vi har valgt å ta utgangspunkt i revisjonsprosessen som er forklart av Eilifsen et al. (2013, s. 16). Revisjonsprosessen er likevel nødt til å oppfylle kravene i de internasjonale revisjonsstandardene (ISA-ene). Vi vil dermed forklare revisjonsprosessen med utgangspunkt i ISA-ene, og nevne de mest sentrale delene av revisjonsprosessen for vår oppgave.

Ekstern revisor har etter standardene overordnede oppgaver og plikter i løpet av denne revisjonsprosessen. Til tross for at de ulike prosessene ofte henger sammen, kan prosessen deles inn i syv hovedfaser. I første fase er revisor nødt til å vurdere hvorvidt hen skal akseptere den nye kunden. Dersom revisjonsoppdraget er knyttet til en eksisterende kunde, skal revisor vurdere periodisk om kunden skal beholdes. Andre fase består av innledende oppdragsaktiviteter. Dette innebærer blant annet at revisor skal få en oversikt over hva som kreves av revisjonsteamet, altså ansvarlig revisor og andre revisjonsmedarbeidere på oppdraget, samt etablere vilkårene for oppdraget. Deretter skal det utarbeides en overordnet revisjonsstrategi og revisjonsplan for oppdraget i tredje fase (Eilifsen, 2013, s. 17).

Når dette er fullført skal revisor vurdere enhetens internkontroll. Dette er nødvendig for å avgjøre i hvilken grad revisor kan benytte seg av internkontrollen ved gjennomføringen av revisjonen. Femte fase innebærer at revisor gjennomfører de ulike handlingene fra de tidligere fasene for hver av forretningsprosessene med tilhørende konti. Fase seks er avslutningen av revisjonen. Her må revisor vurdere, identifisere og gjennomgå betingede forpliktelser, langsiktige kontrakter og hendelser etter balansedagen (Eilifsen, 2013, s. 18). Siste fase innebærer en evaluering av de resultater som foreligger ut ifra de revisjonshandlingene som er gjennomført. Med bakgrunn i revisors arbeid utarbeides det til slutt en revisjonsberetning (Eilifsen, 2013, s. 18).

3.1.1 Faser i revisjonen

AKSEPT AV KLIENT ELLER VURDERING AV LØPENDE OPPDRAK

I den første fasen av revisjonen skal revisor avgjøre hvorvidt revisjonsselskapet skal akseptere en ny kunde, eller beholde en eksisterende kunde. Revisor skal følge ISA 220 under denne avgjørelsen. Aksepten eller fortsettelsen av revisjonsoppdraget avhenger av om gitte forhåndsbetingelser for en revisjon er tilstede, samt en bekreftelse på at revisor og klienten sin ledelse har en felles forståelse av vilkårene rundt oppdraget. På noen relevante områder skal også vilkårene være bekreftet av dem som har overordnet ansvar for styring og kontroll (ISA 210. pkt. 4).

Årsaken til at revisor må utføre en vurdering av klienten er for å forhindre at revisjonsselskapet skal revidere, og dermed assosieres med, et selskap som mangler integritet. Dersom selskapet mangler integritet, øker risikoen for at det foreligger vesentlige feil i regnskapet (Eilifsen, 2013, s. 17).

Før en mulig aksept av ny klient følger det typiske retningslinjer og rutiner for revisor. Dette innebærer at revisor skal innhente og gjennomgå finansiell informasjon knyttet til enheten. Videre skal revisor sende forespørsler til tredjeparter, som banker, advokater og andre som har informasjon om klientens integritet (Eilifsen, 2013, s. 138). Deretter skal revisor kommunisere med avtroppende revisor. Dette følger av revisorloven (1999, §7-2). Revisor skal da spørre om det foreligger forhold som tilsier at man ikke bør påta seg oppdraget.

Ved vurdering av løpende oppdrag skal det evalueres periodisk om kunden skal beholdes. Dette skal hensynstas ved revisjonsavslutningen eller dersom det har inntruffet spesielle hendelser. Sistnevnte kan være konflikter om regnskap, revisjonsspørsmål eller uenighet om revisorhonorar (Eilifsen, 2013, s. 69).

Dersom ledelsen pålegger revisor en begrensning i arbeidet om vilkårene for det mulige revisjonsoppdraget, skal revisor avstå fra å akseptere oppdraget dersom det medfører at revisor ikke kan danne seg en mening om regnskapet (ISA 210, pkt. 6).

INNLEDENDE OPPDRAGSAKTIVITETER

Dersom den nye klienten blir akseptert eller den gamle klienten beholdes, skal revisor tilegne seg en forståelse av enheten og vurdere risikoer knyttet til den type forretning som blir utført og bransjen som enheten opererer i. Det må også tas stilling til om revisjonsfirmaet har den nødvendige kompetansen og kapasiteten til å utføre oppdraget (Eilifsen, 2013, s. 70). Sett at firmaet har den riktige kompetansen og kapasitet, skal revisor sette sammen et egnet revisjonsteam for oppdraget. Revisjonsteam består av alle som er involvert i et oppdrag, det vil si både ansvarleg revisor, partnere og andre teammedlemmer (ISA 220, pkt. 7(d)).

Deretter er revisor nødt til å ta stilling til om det foreligger andre reguleringer eller etiske hensyn som medfører at klienten ikke kan aksepteres. Klienten vurderes da opp imot IFACs etiske regler, samtidig som det også skal vurderes om det foreligger uavhengighet (ISA 220, pkt. 9).

For å etablere seg en forståelse av enheten, skal revisor utarbeide et engasjementsbrev og vurdere internrevisjonsfunksjonen og rollen til dem som har overordnet ansvar for styring og kontroll (ISA 210, pkt. 9-10). I engasjementsbrevet skal de avtalte vilkårene for revisjonsoppdraget nedfelles i en skriftlig avtale. Brevet formaliserer vilkårene for oppdraget som revisor og klienten har blitt enige om, og skal dermed forhindre misforståelser om revisjonsoppdraget (ISA 210, pkt. A23). Etter ISA 210 pkt. 10 skal brevet blant annet inneholde revisors oppgaver og plikter, ledelsens ansvar og identifisering av gjeldende rammeverk for finansiell rapportering for utarbeidelsen av regnskapet. Brevet kan også inneholde bruk av eksperter, dersom revisor benytter seg av ekspert ved utførelse av sitt oppdrag (ISA 210, pkt. A25). En ekspert er en person eller organisasjon med annen

kompetanse enn regnskap eller revisjon, som revisor bruker for å innhente revisjonsbevis. Det kan eksempelvis være en IT ekspert (Eilifsen et al., 2013, s. 76).

Revisor skal også vurdere arbeidet til internrevisjonsfunksjonen, dersom revisjonsklienten har en slik funksjon. Med internrevisjonsfunksjonen menes klientens egen funksjon som utfører revisjons- og rådgivingsaktiviteter i enheten, utformet for å evaluere og forbedre effektiviteten av enhetens styrings-, risikostyrings- og intern kontroll-prosesser (ISA 610, pkt. 12). Revisor skal vurdere i hvilken grad funksjonen kan brukes til å innhente revisjonsbevis i revisjonen. Det er da viktig at påliteligheten til internrevisjonsfunksjonen blir nøye gjennomgått. Påliteligheten blir påvirket av grad av objektivitet, kompetanse og hvilken metodisk tilnærming som har blitt anvendt i selve funksjonen (Eilifsen, 2013, s. 73).

Til slutt skal revisor kommunisere oppgaver og plikter knyttet til revisjon, revisjonens planlagte innhold, tidspunkt og etter hvert viktige funn ved revisjonen til dem som har overordnet ansvar for styring og kontroll (Eilifsen, 2013, s.74).

PLANLEGGING AV REVISJONEN

Etter at revisor har akseptert klienten og utført de innledende oppdragsaktivitetene, må revisor planlegge revisjonen. Dette gjør revisor i samarbeid med resten av revisjonsteamet. Revisor må i denne fasen følge ISA 300. Denne standarden tar for seg revisors oppgaver og plikter i forbindelse med planlegging av revisjon av et regnskap (ISA 300, pkt. 1) Resultatet av revisors planleggingsprosess er en revisjonsstrategi og en revisjonsplan (ISA 300, pkt. 2).

Revisjonsstrategien skal beskrive revisjonens innhold, når og hvordan revisjonen skal utføres, samt legge til rette for utarbeidelse av revisjonsplanen (ISA 300, pkt. 7). Revisor skal identifisere omfanget av oppdraget, når revisjonen skal utføres, samt vurdere faktorer som vil være avgjørende for styringen av arbeidet til medlemmene av revisjonsteamet. I tillegg må revisor vurdere resultatet av de innledende handlingene og vurdere hvilke ressurser som er nødvendige for å gjennomføre oppdraget (ISA 300, pkt. 8 (a-e)).

Revisjonsplanen er mer detaljert enn revisjonsstrategien (ISA 300, pkt. A12). Den skal beskrive type og omfang av planlagte risikovurderings- og revisjonshandlinger og utdype når de skal utføres, på en kostnads- og måleffektiv måte (ISA 300, pkt. 9 (a-b)).

Risikovurderingshandlingene er fastsatt i ISA 315, og innebærer at revisor skal opparbeide seg en forståelse av klienten og dens omgivelser, inkludert den interne kontrollen til klienten (ISA 315, pkt. 1). Dette gjøres for å anslå risikoen for vesentlige feil i regnskapet, enten de skyldes feil eller misligheter (ISA 315, pkt. 3). Revisor skal identifisere og vurdere risikoer for vesentlig feilinformasjon både på regnskaps- og påstandsnivå (ISA 315, pkt. 25 (a-b)). Med vesentlige risikoer på regnskapsnivå menes risikoer som mer generelt knyttet til regnskapet som helhet kan påvirke mange påstander. Det vil altså si omstendigheter som kan øke risikoene for vesentlig feilinformasjon på påstandsnivå (ISA 315, pkt. A122). Med vesentlige risikoer på påstandsnivå menes risikoer knyttet til transaksjonsklasser, kontosaldoer og tilleggsopplysninger (ISA 315, pkt. A126).

Ved identifisering og vurdering av risiko for vesentlig feilinformasjon, skal revisor, ved bruk av profesjonelt skjønn, vurdere om noen av de identifiserte risikoene er særskilte risikoer. Revisor må blant annet vurdere hvorvidt risikoen er en mislighetsrisiko (ISA 315, pkt. 28).

Revisjonshandlingene for håndtering av de anslåtte risikoene som er identifisert etter ISA 315, er angitt i ISA 330. Det er revisjonshandlinger på påstandsnivå som skal beskrives i revisjonsplanen. Det vil si substanshandlinger, som omfatter detaljtester av transaksjonsklasser, kontosaldoer og tilleggsopplysninger, samt analytiske handlinger (ISA 330, pkt. 4 (a)). En videre forklaring av substanshandlinger blir gitt i punktet *VURDERING AV KLIENTENS INTERNKONTROLL*. I tillegg skal revisjonsplanen inneholde beskrivelse av andre revisjonshandlinger for å kunne oppfylle ISA-enes krav (ISA 300, pkt. 9 (c)).

Revisjonsplanen skal utarbeides med bakgrunn i resultatene fra prosessen med aksept og løpende vurdering av klient, resultater fra risikovurderingshandlingene og de innledende oppdragsaktivitetene (Eilifsen et al., 2013, s. 75).

I tillegg må revisor fastsette vesentlighet. Revisor må fastsette en totalvesentlighet, samt arbeidsvesentlighet for kontoer og tilleggsopplysninger (Eilifsen et al., 2013, s. 75). Totalvesentlighet er det maksimale feilbeløpet som revisor mener at regnskapet kan inneholde uten at det får betydning for brukerne av regnskapet. Det settes som en prosentandel for de ulike kontoene (Eilifsen et al., 2013, s. 83). Arbeidsvesentlighet er et beløp fastsatt av revisor. Beløpet skal være lavere enn totalvesentligheten for å redusere muligheten for at summen av ikke-korrigerede feil, herunder de feil som er oppdaget og ikke korrigeret og uavdekket feilinformasjon, overstiger totalvesentlighetsgrensen totalt sett.

Arbeidsvesentlighet settes som en prosentandel for de ulike kontoene, og skal være 50%-70% av totalvesentligheten for hver konto. Formålet med å fastsette arbeidsvesentlighetsgrenser er å etablere type, omfang og tidspunkt av revisjonshandlinger for de ulike kontoene (Eilifsen et al., 2013, s. 84). Når alle revisjonsbevis er innhentet, må revisor akkumulere feilinformasjonen av hver kontosaldo og transaksjonsklasse, og sammenligne med totalvesentlighetsgrensen og arbeidsvesentlighetsgrensen. Ut ifra dette skal revisor vurdere om feilene er ubetydelige, eller om revisor må korrigere regnskapet eller konkludere med forbehold eller negativt i revisjonsberetningen (Eilifsen et al., 2013, s. 85). Hva dette innebærer kommer vi tilbake til under punktet *EVALUERING AV RESULTATER OG UTSTEDELSE AV REVISJONSBERETNING*.

I tilfeller der selskaper består av flere enheter i form av et konsern, eller er spredt geografisk, må revisor vurdere hvilke revisjonshandlinger som skal gjøres i de ulike enhetene (Eilifsen et al., 2013, s. 76). ISA 600 gir en nærmere beskrivelse av revisors oppgaver i disse tilfeller.

Revisor må videre identifisere nærstående parter etter ISA 550. Revisor må innhente en liste over nærstående parter, som omfatter blant annet mor- og datterselskap, tilknyttede selskaper, ledelse, folk med betydelig innflytelse i selskapet og nær familie av betydelige eiere og ledelse (ISA 550, pkt. 10 (b)). Dette er for å kontrollere at selskapet selger med armlengdes avstand (Eilifsen et al., 2013, s. 77). Transaksjon med armlengdes avstand vil si at en transaksjon gjennomføres på samme vilkår som mellom en selger og kjøper som ikke er nærstående (ISA 550, pkt. 10 (a)). Revisor plikter derfor å opparbeide seg en forståelse av klientens relasjon til nærstående parter og transaksjoner med dem, og gjennom revisjonen holde seg oppdatert på denne type forhold (ISA 550, pkt. 15)

Som nevnt tidligere må revisor være uavhengig. I prosessen med å utarbeide revisjonsplanen er en viktig del av arbeidet derfor å vurdere mulige tilleggstenester. Revisor har begrensinger i hvilke tilleggstenester de kan bistå klienten med, som følge av at revisor skal være uavhengig blant annet (Eilifsen et al., 2013, s. 78).

Arten og omfanget av aktivitetene i planleggingsfasen avhenger av størrelsen og kompleksiteten til klienten, anslåtte risikoer, kompetansen til medarbeidere i revisjonsteamet og tidligere erfaringer med klienten. De to foregående fasene, aksept av klient og innledende oppdragsaktiviteter, påvirker også omfanget av aktivitetene (Eilifsen et al., 2013, s. 75).

Både revisjonsplanen og revisjonsstrategien må endres underveis i revisjonen ved behov, eksempelvis som følge av uforutsette hendelser eller nye bevis (ISA 300. pkt. A15).

VURDERING AV KLIENTENS INTERNKONTROLL

Internkontrollen til revisjonsklienten er en viktig del ved utføringen av en revisjon. Revisor benytter seg av klientens internkontroll for å få en bedre forståelse av klientens forretning og for å kunne fastsette revisjonsrisikoen. Revisor er pålagt å teste ulike deler av internkontrollen. På denne måten kan internkontrollen være med å hjelpe revisor i og identifisere områder hvor det er større sannsynlighet for at det foreligger misligheter (Eilifsen, 2013, s. 19).

Effektiviteten til kontrollens evne til å hemme, hindre og fange opp vesentlig feilinformasjon blir vurdert ved å gjennomføre revisjonshandlinger. Som nevnt brukes revisjonshandlingene til å innhente revisjonsbevis om ledelsens påstander på regnskaps- og/eller påstandsnivå. Man skiller mellom tre typer revisjonshandlinger; risikovurderingshandlinger, test av kontroller og substanshandlinger (ISA 500, pkt. A10). Revisor er kun pålagt å teste de delene av internkontrollen som anses å være relevante for den finansielle rapporteringen (ISA 315, pkt. 12).

Etter ISA 315 skal revisor utføre risikovurderingshandlinger. Årsaken til dette er at revisor skal kunne identifisere og anslå risikoer for vesentlig feilinformasjon på regnskaps- og påstandsnivå (ISA 315, pkt. 5). Risikovurderingshandlingene må omfatte forespørsler til ledelsen eller andre personer i enheten som etter revisor skjønner besitter relevant informasjon knyttet til revisors fastsettelse av risiko for vesentlig feilinformasjon som følge av misligheter eller feil (ISA 315, pkt 6(a)). Revisor er også nødt til å utføre analytiske handlinger, observasjon og inspeksjon av kontroller og fysiske eiendeler. Med analytiske handlinger menes evalueringer av finansiell informasjon gjennom en analyse av plausible sammenhenger mellom både finansielle og ikke-finansielle data (ISA 315, pkt. A14).

Risikovurderingshandlinger gir ikke tilstrekkelig og hensiktsmessig revisjonsbevis til å danne grunnlaget for revisors konklusjon om hvorvidt regnskapet viser et rettvisende bilde (ISA 315, pkt. 5). Det må i tillegg utføres test av kontroller og substanshandlinger. ISA 330 Revisors håndtering av anslåtte risikoer omhandler de to sistnevnte revisjonshandlingene.

Test av kontroller utføres for å innhente revisjonsbevis om den operasjonelle effektiviteten til kontrollene med hensyn på å forebygge, eller avdekke og korrigere vesentlig feilinformasjon på påstandsnivå (ISA 330, pkt. 4). Revisjonshandlinger som kan brukes til dette er forespørsler, inspeksjon, observasjon, kontrollregning og gjentakelse (ISA 330, pkt. A5).

I tillegg til de overnevnte revisjonshandlingene, er revisor nødt til å utføre substanshandlinger for å avdekke vesentlig feilinformasjon på påstandsnivå (ISA 330, pkt. A42). Substanshandlinger deles inn i detaljtester eller analytiske substanshandlinger, og avhenger av hva man ønsker å teste (ISA 330, pkt. 4(a)). Felles for de to typene er likevel at revisor tester for tallmessige beløp, mens test av kontroller vurderer hvorvidt en kontroll fungerer effektivt eller ikke. Detaljtester tester for feil og misligheter i individuelle transaksjoner, kontosaldoer og/eller tilleggsopplysninger, mens analytiske substanshandlinger er evalueringer av finansiell informasjon gjennom en analyse av plausible sammenhenger mellom både finansielle og ikke-finansielle data (ISA 520, pkt. 4). Eksempler på analytiske substanshandlinger er trendanalyser og forholdstallanalyser. Revisor skal utføre analytiske substanshandlinger for hver enkelt transaksjonsklasse, kontosaldo og tilleggsopplysninger (ISA 330, pkt. 18).

FORRETNINGSPROSESSER OG TILHØRENDE KONTI

Når revisor skal organisere revisjonen av en klient, grupperer hen regnskapskontoene i henhold til de ulike forretningsprosessene som i hovedsak påvirker de ulike kontoene (Eilifsen et al., 2013, s. 9). Forretningsprosessene består av fem komponenter; finansierings- og investeringsprosessen, lagerstyringsprosessen, innkjøpsprosessen, inntektsprosessen, personal- og ledelsesprosessen (Eilifsen et al., 2013, s. 41). Hver av oppgavene, som standardene pålegger revisor å utføre, blir utført for hver av disse komponentene.

Finansieringsprosessen til klientene består av transaksjoner knyttet til å skaffe kapital gjennom lån eller investeringer fra eiere, tilbakebetaling av lånene og avkastning på investeringene til eierne. Innkjøpsprosessen innebærer prosessen med å kjøpe varer og tjenester for å kunne drive virksomheten og for videresalg. Personal- og ledelsesprosessen er prosessen der arbeiderne utfører sine arbeidsoppgaver og innebærer dermed lønnstransaksjoner. I lagerstyringsprosessen vil vurdering av kurante og ukurante varer være

sentralt (Eilifsen et al., 2013, s. 40). Ved inntektsprosessen er salgstransaksjoner det sentrale, med tilhørende innbetaling- og kundefordringstransaksjoner (Eilifsen et al., 2013, s. 41)

I vår caseanalyse analyserer vi case hvor inntektsmanipulasjon forelå. Vi fokuserer dermed på inntektsmanipulasjon i denne delen av analysen. Vi ser det derfor hensiktsmessig å fokusere på revisors prosess for å vurdere om det foreligger vesentlig feilinformasjon knyttet til inntekter.

Revisor er pliktig til å vurdere gyldigheten, fullstendigheten, autorisasjonen, nøyaktigheten, periodisering og klassifisering av salgsinntektstransaksjonene. Gyldighet vil si at alle transaksjoner og hendelser som vedrører inntekter og innbetalinger som er registrert har forekommet og er relatert til selskapet (ISA 315, pkt. A129 (a,i)). I forbindelse med test av kontroller kan revisor eksempelvis observere og vurdere hensiktsmessig arbeidsdeling, samt teste salgsfakturaer for godkjente salgsordre og pakksedler (Eilifsen et al., 2013, s. 351). Fullstendighet innebærer at alle transaksjoner og hendelser, som inntekter og innbetalinger som skal registreres, er registrert (ISA 315, pkt. A129 (a,ii)). For å teste kontrollene kan revisor også her observere og vurdere hensiktsmessig arbeidsdeling, samtidig som revisor også tester et utvalg pakksedler mot salgsfakturaer og salgsjournaler (Eilifsen et al., 2013, s. 351).

Autorisasjon vil si at alle transaksjoner og hendelser vedrørende inntekter har blitt godkjent (Eilifsen et al., 2013, s. 351). Revisor kan teste kontroller ved å kontrollere klientens prosedyrer for kredittgivning (Eilifsen et al., 2013, s. 351). Med nøyaktighet mener man at inntekter og innbetalinger er registrert med riktig beløp (ISA 315, pkt. A129 (a,iii)) For å teste kontroller kan revisor her kontrollere om inspeksjon av type, antall og beregninger i salgsfakturaer er gjennomført (Eilifsen et al., 2013, s. 352).

Riktig periodisering innebærer at transaksjoner knyttet til inntekter og innbetalinger er registrert i riktig periode (ISA 315, pkt. A129 (a,iv)). Ved test av kontroller kan revisor kontrollere dato på faktura med dato på pakkseddel (Eilifsen et al., 2013, s. 352). Med klassifikasjon menes at transaksjoner knyttet til innbetaling og inntekter er ført på riktig konto (ISA 315, pkt. A129 (a,v)). Revisor kan teste kontroller ved å gjennomgå salgsjournal og hovedbok for riktig klassifikasjon (Eilifsen et al., 2013, s. 352).

Etter at revisor har gjennomført test av kontroller, så utfører hen substanstester for å finne eventuelle feilførte beløp. Revisor kontrollerer eksistens, fullstendighet, rettigheter og

forpliktelser, samt verdsettelse og allokering på de ulike balansekontiene (Eilifsen et al., 2013, s. 259).

Med eksistens mener man at de eiendeler, gjeld og egenkapital som er bokført, eksisterer (ISA 315, pkt. A129 (b,i)). For å finne ut av dette kan revisor eksempelvis innhente bekreftelse fra en tredjepart (Eilifsen et al., 2013, s. 359). Det samme kan revisor gjøre i forbindelse med vurdering av rettighetene og forpliktelsene til balansekontiene (Eilifsen et al., 2013, s. 365). Med rettigheter og forpliktelser mener man at selskapet innehar eller kontrollerer rettighetene til eiendelene og at gjelden er selskapets forpliktelse (ISA 315, pkt. 129 (b, ii)).

Fullstendighet vi si at alle eiendeler, gjeld og egenkapital som skulle vært registrert, er registrert (ISA 315, pkt. A129 (b,iii)). Dersom man tar kundefordringer som eksempel, så kan revisor kontrollere fullstendighet av kundefordringer ved å kontrollere utleveringsdato på et utvalg salgsordrer før og etter 31.12 mot faktura (Eilifsen et al., 2013, s. 363). Verdsettelse og allokering går ut på at beløpet som er ført er riktig (Eilifsen et al., 2013, s. 359). Dersom revisor skal kontrollere at kundefordringer er ført med riktig beløp så kan hen undersøke avsetningene fra året før og sammenligne med årets avsetninger (Eilifsen et al., 2013, s. 365).

AVSLUTNING AV REVISJONEN

Avslutningsvis i revisjonen er det spesifikke forhold revisor må vurdere, identifisere og gjennomgå. Disse forholdene er betingede forpliktelser, langsiktige kontrakter og hendelser etter balansedagen.

NRS 13 definerer forpliktelser. Et foretak har en forpliktelse hvis det har plikt til å avgi økonomiske ressurser til en annen part på et fremtidig tidspunkt (NRS 13, s. 1). Videre deler man forpliktelser inn i usikre og betingede forpliktelser. Usikre forpliktelser er forpliktelser som har ukjent størrelse eller oppgjørstidspunkt. Betingede forpliktelser er en form for usikker forpliktelse. Bakgrunnen for dette er at avgivelsen av ressurser fra enheten avhenger av om en fremtidig hendelse inntreffer eller ikke (NRS 13, s. 4). Betingede forpliktelser kan få konsekvenser for regnskapsføringen, da det er sannsynligheten for om de kommer til

oppgjør, samt om de kan estimeres pålitelig, som avgjør om de skal regnskapsføres (NRS 13, s. 5). Rettsavgjørelser er et eksempel på betinget forpliktelse.

Langsiktige kontrakter er kontrakter knyttet til kjøp av råvarer eller salg av produkt til fast pris. Disse kontraktene inngås for å få en fordelaktig pris og for å sikre tilgang til råvarer (Eilifsen et al., 2013, s. 565). Langsiktige kontrakter kan også ha regnskapsmessige konsekvenser, eksempelvis ved prisendringer. Det er dermed viktig at revisor identifiserer eventuelle langsiktige kontrakter (Eilifsen et al., 2013, s. 566).

Hendelser etter balansedagen er hendelser som finner sted mellom balansedagen og dato for revisjonsberetningen, og forhold som revisor blir kjent med etter dato for revisjonsberetningen (ISA 560, pkt. 5(e)). ISA 560 forteller hvilke handlinger revisor kan gjennomføre for å avdekke hendelser etter balansedagen. Det innebærer å opparbeide seg en forståelse av eventuelle rutiner som ledelsen har etablert for å sikre at hendelse etter balansedagen blir oppdaget, forespørsel til ledelsen og de med overordnet ansvar for styring og kontroll, gjennomlesning av siste tilgjengelige perioderegnskap og referat fra møter, samt undersøkelse av regnskapsmateriale og posteringer (ISA 560, pkt. 7 (a-d)).

EVALUERING AV RESULTATER OG UTSTEDELSE AV REVISJONSBERETNING

Den avsluttende prosessen innebærer handlinger for å vurdere de innhentede revisjonsbevisene, samt at revisor skal utarbeide en overordnet konklusjon, revisjonsberetningen, på bakgrunn av de revisjonshandlingene som er utført (Eilifsen et al., 2013, s. 20).

Avslutningsvis i revisjonen er det et krav om at revisor må utforme og utføre analytiske handlinger som hjelper revisor med å utarbeide en overordnet konklusjon (ISA 520, pkt. 1). Disse handlingene kan identifisere tidligere ikke-avdekket risiko for vesentlig feil, og som medfører at revisor må endre de planlagte revisjonshandlingene (ISA 520, pkt. A18). Eksempelvis kan revisor se på selskapets utvikling sammenlignet med budsjettet (ISA 520, pkt. A1).

Videre er revisor pliktig til å vurdere usikkerheten om fortsatt drift (Eilifsen et al., 2013, s. 569). Ut ifra resultatene fra revisjonshandlingene i planleggingsfasen, gjennomføringen og avslutningen av revisjonen skal revisor vurdere om det foreligger tvil av betydning om enhetens evne til fortsatt drift (ISA 570, pkt. 10). Dersom revisor vurderer at det er tvil av betydning, så må revisor gjennomgå ledelsens planer for å løse problemene knyttet til fortsatt drift og sannsynligheten for at selskapet gjennomfører disse planene (ISA 570, pkt. 16). Basert på disse planene og innhentede revisjonsbevis skal revisor konkludere om det er tvil om fortsatt drift. (ISA 570, pkt. 17). Dersom det er tvil, må revisor angi en presisering i revisjonsberetningen. Manglende evne til å betale kreditorer ved forfall, negative finansielle nøkkeltall og problemer med arbeidskraft er forhold som kan tyde på fortsatt drift problemer (ISA 570, pkt. A3).

Revisor må også innhente skriftlig uttalelse fra ledelsen i det selskapet revisor reviderer (ISA 580, pkt. 6). Det utarbeides et uttalelsesbrev som ledelsen må underskrive, som underbygger deres muntlige uttalelser til revisor. Uttalelsesbrevet dokumenterer dermed fortsatt relevans av ledelsens uttalelser (Eilifsen et al., 2013, s. 572). I tillegg må revisjonsdokumentasjon, såkalte arbeidspapirer, gjennomgås. Disse omfatter gjennomførte revisjonshandlinger, innhentede revisjonsbevis og revisors konklusjoner (ISA 230, pkt. 6 (a)).

Etter at revisjonsbevisene er innhentet, må revisor akkumulere feilinformasjonen og sammenligne med arbeidsvesentlighet og totalvesentligheten som er fastsatt i planleggingsfasen (Eilifsen et al., 2013, s. 85). Revisor må videre gjennomgå regnskapet for å sikre samsvar med gjeldende rammeverk for finansiell rapportering og vurdere om alle nødvendige tilleggsopplysninger er med (Eilifsen et al., 2013, s. 576). I tillegg må det gjennomføres en kvalitetskontroll av oppdraget av en oppdragskontrollør. Dette må være en person som ikke inngår i revisjonsteamet (ISA 220, pkt. 7 (c)).

Meningen angående regnskapet omtales ofte for revisors konklusjon, og uttrykkes i en skriftlig beretning, kalt for revisjonsberetningen. Revisjonsberetningen blir hovedsakelig regulert i ISA 700, ISA 701, ISA 705, ISA 706 og ISA 720. Selve beretningen skal inneholde en overskrift, en adressat, en konklusjon, grunnlaget for konklusjonen, fortsatt drift i de tilfeller det er relevant, sentrale forhold ved revisjonen, ledelsens ansvar for regnskapet, revisors oppgaver og plikter ved revisjon av regnskap, uttalelse om andre øvrige lovmessige eller regulatoriske krav, navn på oppdragsansvarlig revisor, revisors underskrift, revisors adresse og datoen for revisjonsberetningen (ISA 700, pkt. 21-48).

Det finnes ulike former for konklusjoner, avhengig av hvorvidt regnskapet er i samsvar med det gjeldende rammeverket for finansiell rapportering. Dersom revisor mener at regnskapet i det alt vesentlige er utarbeidet i samsvar med det gjeldende rammeverket for finansiell rapportering, skal revisor gi uttrykk for en umodifisert konklusjon. Dersom regnskapet inneholder vesentlig feilinformasjon eller revisor ikke er i stand til å innhente tilstrekkelig og hensiktsmessig revisjonsbevis for å kunne konkludere om hvorvidt regnskapet totalt sett ikke inneholder vesentlig feilinformasjon, skal revisor angi en modifisert konklusjon (ISA 700, pkt. 16-17).

Det finnes tre ulike typer modifiserte konklusjoner. Disse er konklusjon med forbehold, negativ konklusjon og konklusjon om at revisor ikke kan uttale seg om regnskapet. Hvilken av disse modifiserte konklusjonene som blir avgitt, avhenger av typen forhold som fører til modifikasjonen. Det at regnskapet inneholder vesentlige feil eller at det ikke foreligger mulighet til å innhente tilstrekkelig og hensiktsmessig revisjonsbevis, og revisors skjønnsmessige vurdering av hvor gjennomgripende virkningen av manglene kan være, er de forholdene som avgjør hvilken modifisert konklusjon som gis (ISA 705, pkt. 2). Med gjennomgripende virkninger på regnskapet menes feilinformasjonens virkning, eller mulige virkning, på regnskapet. Revisor skal vurdere om feilinformasjonen ikke er begrenset til spesifikke elementer, kontoer eller poster i regnskapet, om feilinformasjonen representerer en betydelig del av regnskapet og om feilinformasjonen sammen med tilleggsopplysninger er fundamentale for brukernes forståelse av regnskapet (ISA 705, pkt. 5). Dersom et av disse forholdene foreligger, anses feilinformasjonen å være gjennomgripende for regnskapet.

En konklusjon med forbehold blir gitt i de tilfeller der revisor har innhentet tilstrekkelig og hensiktsmessig revisjonsbevis, men det foreligger feilinformasjon, som enkeltvis eller samlet, er vesentlig, men som ikke er gjennomgripende. Det skal også utstedes en revisjonsberetning med modifisert konklusjon i de tilfeller hvor revisor ikke er i stand til å innhente tilstrekkelig og hensiktsmessig revisjonsbevis til å gi sin mening angående regnskapet (ISA 705, pkt. 7).

Dersom revisor har innhentet tilstrekkelig og hensiktsmessig revisjonsbevis, og det foreligger feilinformasjon, skal revisor avgi en negativ konklusjon dersom feilinformasjonen er vesentlig og gjennomgripende for regnskapet (ISA 705, pkt. 8). I de tilfeller revisor ikke kan oppnå betryggende sikkerhet, og en konklusjon med forbehold ikke er tilstrekkelig, skal revisor avgi en beretning om at revisor ikke kan uttale seg om regnskapet (ISA 200, pkt. 12).

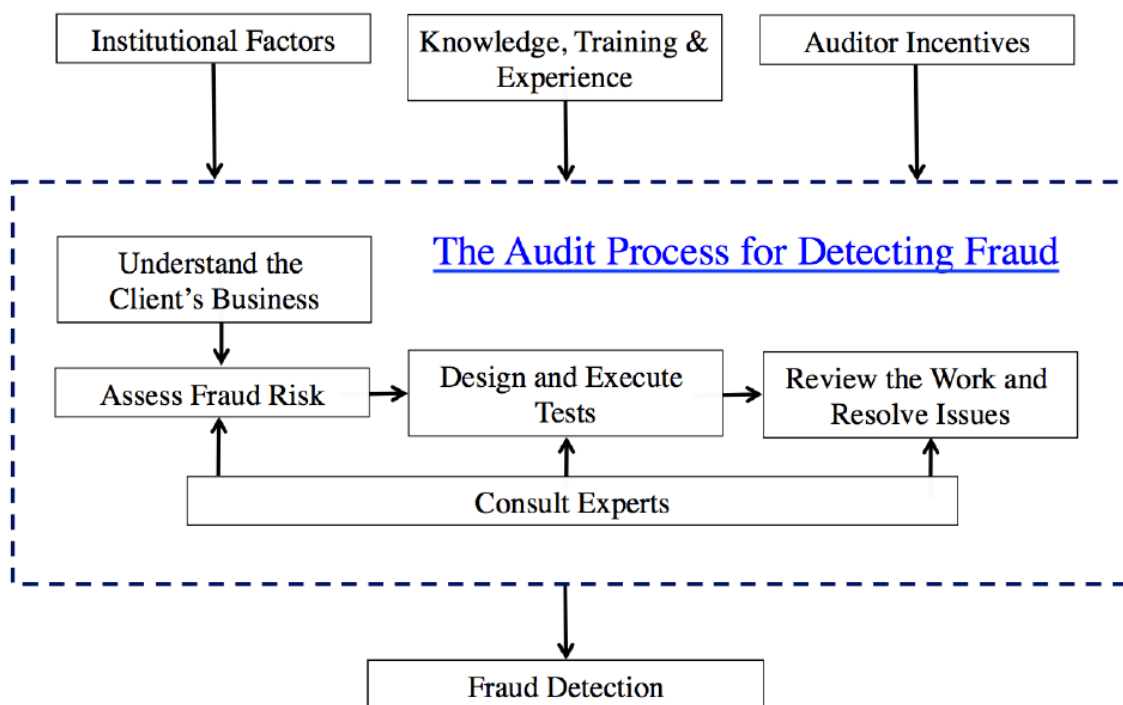
4. Rammeverket “Challenges Facing Auditors in Detecting Financial Statement Fraud”

Tidligere forskning viser at revisor sjeldent avdekker misligheter (Dyck et al., i Asare, Wright & Zimbelman, 2015, s. 63). På bakgrunn av dette ønsket Asare et al. (2015) å undersøke hvorfor dette var tilfellet, og gjennomførte en studie, kalt “Challenges Facing Auditors in Detection Financial Statement Fraud”. Studiets mål var å identifisere hvilke faktorer som har vært med på å hemme revisor i å avdekke regnskapsmanipulasjon (Asare et al., 2015, s. 63). Videre utformet de et rammeverk med de identifiserte faktorene. Studien omtaler regnskapsmanipulasjon som misligheter, og følgelig vil vi gjøre det samme når vi omtaler Asare et al. (2015) sitt rammeverk.

Selve studiet er delt inn i tre stadier. Først blir det gjennomført en analyse av akademisk litteratur rundt temaet «misligheter». Dette er for å danne grunnlag for hvilke faktorer de tror kan påvirke revisors evne til å oppdage misligheter. Andre fase består av fire intervjuer av personer som anses for å være eksperter på misligheter, videre omtalt som mislighetseksperter. Her er det ønskelig å bruke intervjuobjektens kunnskap og erfaring til å identifisere hvilke faktorer som hovedsakelig påvirker revisors evne til å oppdage misligheter og til å validere de ulike faktorene. Til slutt ble det gjennomført en eksperimentell undersøkelse. I denne undersøkelsen ble 65 revisorer med god erfaring med misligheter, spurt om deres egen erfaring angående nylig etterforskning av misligheter (Asare et al., 2015, s. 64). I tilfeller der revisor ikke avdekket mislighetene, ble mislighetsrevisoren spurt om i hvilken grad de mente de ulike faktorene fra rammeverket hemmet revisor i å avdekke misligheter, eller hvilke andre faktorer som kunne ha påvirket utfallet av revisjonsoppdraget (Asare et al., 2015, s. 65).

Årsaken til at studien ønsket å benytte seg av mislighetsrevisorer var deres spesielle kompetanse og erfaring knyttet til faktiske hendelser hvor misligheter har blitt avdekket (Asare et al., 2015, s. 63). Mislighetsrevisorer har en unik mulighet til å få innsyn i saker. Eksempelvis får mislighetsrevisorer innsyn i saker som ender i rettstvist og følgelig tilgang til bevis som ellers er vanskelig for allmennheten å få tilgang til.

Studien til Asare et al. (2015) bidrar til å få en forståelse av hva som hemmer revisor i å avdekke misligheter på fire ulike måter. Først blir det utviklet et rammeverk som identifiserer fire hovedfaktorer som muligens påvirker revisor i å avdekke misligheter. Disse fire faktorene er revisjonsprosessen, institusjonelle krefter, revisors insentiver og revisors kunnskap, opplæring og erfaring knyttet til misligheter (Asare et al., 2015, s. 65). Det andre bidraget til studiet er eksperimentelt baserte bevis på hvorfor revisorer sjelden avdekker misligheter (Asare et al., 2015, s. 66). Som tredje bidrag, bidrar studiet med å vurdere flere elementer simultant knyttet til hvor ofte revisor avdekker misligheter. Til slutt gir studiet empiriske bevis som kan brukes til å vurdere i hvilken grad faktorene påvirker avdekkingen av misligheter. Dette gjøres ved at dataen blir hentet fra mislighetsrevisorer ex post, det vil si at dataen blir hentet inn etter hendelsen har inntruffet (Asare et al., 2015, s. 66). Rammeverket utviklet av Asare et al. (2015) illustreres nedenfor.

Figur nr. 2: Asare et al. (2015) sitt rammeverk.

Fra: "Challenges Facing Auditors in Detecting Financial Statement Fraud:

Insights from Fraud Investigations", av Asare et al., 2015

(http://web.nacva.com/JFIA/Issues/JFIA-2015-2_4.pdf)

Senere i denne oppgaven ønsker vi å benytte oss av dette rammeverket. Gjennom vår litteraturstudie ønsker vi å undersøke om det finnes flere faktorer, i tillegg til de som er nevnt i rammeverket, som kan hemme revisor i å avdekke misligheter. Vi ønsker å videreutvikle Asare et al. (2015) sitt rammeverk, ved å legge til nye faktorer og utdype eksisterende faktorer. På bakgrunn av dette lager vi vår egen versjon av rammeverket.

Som nevnt innledningsvis, ønsker vi å strukturere foreliggende informasjon om hva som kan hemme revisor i å avdekke misligheter. Dette er først og fremst for å få en bedre forståelse av hva som kan hemme revisor i å avdekke misligheter. I tillegg til dette, ønsker vi å benytte oss av den strukturerte informasjonen i casestudiet, der vi skal analysere norske revisjonsskandaler. Dette gjør det enklere å avdekke hva som muligens gikk galt i revisjonsoppdraget, og sammenlikne de ulike faktorene i casene. På denne måten kan vi vurdere hvilke faktorer som viser seg å være mest fremtredende.

Vi vil i de neste avsnittene forklare de ulike faktorene, som kan hemme revisor i å avdekke misligheter, som er trukket frem i Asare et al. (2015) sitt rammeverk.

4.1 Revisjonsprosessen

Revisors manglende avdekking av misligheter kan, etter rammeverket, forklares av mangler i blant annet revisjonsprosessen (Asare et al., 2015, s. 70). Revisjonsprosessen bidrar til å søke etter og oppdage misligheter (Asare et al., 2015, s. 65). Oppgavene som utføres i prosessen knytter seg til vurdering og håndtering av risikoen for misligheter (Asare et al., 2015, s. 69). Ut ifra analysen av akademisk litteratur, samt ekspertenes erfaringer, ble det identifisert fem elementer innenfor revisjonsprosessen som anses for viktige handlinger som kan påvirke revisors evne til å avdekke misligheter. Disse elementene omfatter forståelse for kundens forretning, vurdering og fastsettelse av risikoen for misligheter, utforme og gjennomføre revisjonstester, problemløsninger og rådgiving fra eksperter. (Asare et al., 2015, s. 71).

I forbindelse med det første elementet, forståelse av klientens forretning, fremhevet mislighetseksperterne at forståelse av klientens forretning er essensielt. Revisorer som ikke forstår klientens virksomhet har mindre sannsynlighet for å identifisere misligheter eller

vurdere økt risiko for misligheter. I tillegg påpekte en av mislighetseksperterne at forståelse for økonomiens påvirkning på en klients suksess eller fiasko er viktig for å oppdage mislighetshandlinger. Årsaken til dette er at det vil være enklere for revisor å oppdage misligheter dersom enhetens resultater ikke samsvarer med de økonomiske aspektene som påvirker klienten. Dette er også bemerket i tidligere studier (Erickson et al., i Asare et al., 2015, s. 71).

Å vurdere risikoen for misligheter er en kritisk oppgave for revisor i arbeidet med å avdekke misligheter. Tegn til misligheter er ofte svært subtile og revisorer har i mange tilfeller problemer med å gjenkjenne disse tegnene. En av mislighetseksperterne påpekte at revisorer, som ikke har god nok forståelse for hvordan misligheter oppstår, ikke oppfatter hvor det foreligger høy mislighetsrisiko. I hovedsak skyldes dette at misligheter er en sjelden hendelse. I tillegg unnlater mange revisorer å utføre brainstorming i vurderingen av risiko for misligheter (Asare et al., 2015, s. 72). Dette er til tross for at tidligere forskning tyder på at brainstorming kan være nyttig verktøy i vurderingen av revisjonsrisiko (Carpenter, i Asare et al., 2015, s. 72).

Når det gjelder utforming og gjennomføring av revisjonstester påpekte mislighetseksperterne at revisorer ofte har problemer med å designe effektive tester som kan hjelpe revisorene med å avdekke misligheter. Revisorer bruker i mange tilfeller de samme prosedyrene hvert år. På bakgrunn av dette kan klienten muligens forutsi hvilke handlinger revisor gjennomfører for å avdekke misligheter, og på den måten lettere skjule misligheter i den finansielle rapporteringen (Asare et al., 2015, s. 73). I tillegg viste de til en studie utført av Zimbelman, Glover, Asare og Wright, som hevder at revisorer som vurderer mislighetsrisiko som høy utfører mer standard revisjonshandlinger, til tross for at de antas å være ineffektive i arbeidet med å avdekke misligheter (Zimbelman 1997, Glover et al., 2003, Asare og Wright 2004, Hammersley et al. 2011, i Asare et al., 2015, s. 73).

Mislighetseksperterne påpekte at mange revisorer ikke anerkjenner behovet for å involvere mislighetseksperter i sitt arbeid ved avdekkingen av misligheter. Samtidig har de erfart at i tilfeller der hjelp fra mislighetseksperter vurderes, er revisorer ofte motvillige til å benytte seg av mislighetseksperter grunnet høye kostnader (Asare et al., 2015, s.74). Forskning utført av Boritz tyder på at mislighetseksperter som assisterer revisor i revisjonsplanleggingsprosessen vil sannsynligvis anbefale endringer knyttet til revisjonsplanen som er mer vellykkede enn de revisor allerede har tatt i bruk (Bortiz et al., i

Asare et al., 2015, s. 74). Til tross for at endringene ofte er mer vellykkede i avdekkingen av misligheter, er ikke endringene alltid like effektive. Dette er fordi mislighetseksperter foretrekker «ikke-standard» prosedyrer fremfor standardprosedyrer i mange tilfeller, spesielt knyttet til revisjon av inntekter (Asare et al., 2015, s. 74). Dette er med på å forklare hvorfor revisorer er motvillige til å få hjelp av mislighetseksperter i sine revisjonsoppdrag (Asare et al., 2015, s. 75).

Det siste elementet i revisjonsprosessen er løsning av oppdagede problemer i revisjonen. Erfaring fra en av mislighetseksperter tyder på at revisorer ikke overfører informasjon optimalt innenfor revisjonsteamet. I tilfeller der underordnede revisorer identifiserer informasjon, eksempelvis en transaksjon, som kan indikere misligheter, oppdaget mislighetseksperter at informasjonen ikke ble videreformidlet til relevante personer i revisjonsteamet (Asare et al., 2015, s. 75). Studiet henviser til tidligere forskning som viser at underordnede revisorer i mange tilfeller er de som gjennomgår originaldokument og andre beviser på transaksjoner, som fører til direkte kunnskap om misligheter. Slike revisorer mangler ofte nødvendig kunnskap om misligheter for å kunne oppdage tegn på misligheter. Det medfører at de ikke gjenkjenner misligheter (Kerr and Murthy; Knapp and Knapp, i Asare et al., 2015, s. 75).

Tidligere forskning har også studert gruppedynamikken mellom eldre og underordnede revisorer (f. es Rich et al., i Asare et al., 2015, s. 75). Forskningen viser at underordnede revisorer har en tendens til å måtte overtale eldre revisorer om at det foreligger misligheter i kundens finansielle rapportering. Dette resulterer i at underordnede revisorer frykter å identifisere et problem som ikke er av betydning, eller som kan forårsake forsinkelse i revisjonens fremdrift (Asare et al., 2015, s. 75).

4.2 Faktorer som påvirker revisjonsprosessen

De tre andre hovedfaktorene er institusjonelle krefter, revisors insentiver og revisors kunnskap, erfaring og opplæring. Faktorene inntreffer ikke direkte i revisjonsprosessen, men påvirker selve prosessen.

4.2.1 Institusjonelle krefter

Med institusjonelle krefter menes forhold som hvordan standarder er utformet og hvilke standarder reguleringsmyndigheter har pålagt revisorer å følge, hvilke reguleringer som foreligger som følge av lover og forskrifter, samt det juridiske miljøet enheten påvirkes av.

I følge en av mislighetseksperterne blir revisors evne til å avdekke misligheter hemmet av måten standardene er utformet. Standardsetterne er motvillige til å utforme standarder som involverer prosedyrer som har til hensikt å avdekke misligheter, da de frykter at det vil medføre et økt ansvar for revisor (Asare et al., 2015, s. 76). Et økt ansvar for revisor kan medføre økte konsekvenser dersom revisor ikke avdekker misligheter. Dette kan være rettslige konsekvenser i form fengselsstraff og bøter, men også sosiale konsekvenser som tap av omdømme (Asare et al., 2015, s. 76).

En annen ekspert hevdet at utformingen av revisjonsprosessen kan være en institusjonell årsak til at revisor sjeldent avdekker misligheter. Revisjonsprosessen har ikke integrerte prosedyrer for å avdekke misligheter under gjennomføringen av revisjonen. En annen del av revisjonsprosessen, som også kan hemme revisor i å avdekke misligheter, er hvordan revisjonsoppdraget er strukturert. Siden revisjonsoppdraget typisk blir utført av et revisjonsteam, arbeider medlemmene av revisjonsteamet med ulike deler av revisjonen. Dette kan medføre at «røde flagg» ikke blir identifisert, da revisorene ikke har mulighet til å se sammenhengene. Med «røde flagg» menes sammenhenger og utviklingstrekk som avviker fra det normale sett i forhold til tid og bransje, eller andre mønstre som er typiske for misligheter (Deloitte, 2018). Dårlig kommunikasjon forsterker denne effekten (Asare et al., 2015, s. 77).

Reguleringsmyndighetene kan være en institusjonell faktor som påvirker avdekking av misligheter. Reguleringsmyndighetene fastsetter hvilke standarder som er gjeldende, og kan dermed påvirke i hvilken grad revisorer har mulighet til å avdekke misligheter i sitt revisjonsarbeid (Asare et al., 2015, s. 78).

Det juridiske miljøet er også en institusjonell faktor. Dersom det foreligger strenge lover tilknyttet strafferammen for revisjonsoppdrag som mislykkes som følge av manglende avdekking av misligheter, kan det medføre at revisorer utøver mer profesjonell skepsis, enn om det ikke hadde foreligget slike lover (Asare et al., 2015, s. 78).

4.2.1 Kunnskap, opplæring og erfaring (KTE)

En annen faktor som inngår i rammeverket er den kunnskap, opplæring og erfaring revisorene besitter. Dette er den intellektuelle kapitalen til revisorene (Asare et al., 2015, s. 76). Ut ifra intervjuene uttrykket mislighetseksperterne at revisorer ofte manglet opplæring i metoder for å avdekke og undersøke misligheter. I tillegg ble det påpekt at misligheter virker ukjent for mange revisorer, da misligheter sjeldent oppstår. Sammen med manglende opplæring, kan dette medføre at revisorer overser «røde flagg» (Asare et al., 2015, s. 76). Dette påvirker revisor under fastsettingen av revisjonsrisikoen og utformingen av revisjonstester. Kunnskap om typiske mønstre for misligheter ville kunne ha endret den fastsatte størrelsen på revisjonsrisiko dersom revisor kjente igjen et slikt mønster. I tillegg ville trolig revisor ha utviklet bedre egnede revisjonstester for å avdekke misligheter (Asare et al., 2015, s. 79).

4.2.2 Insentiver

Den siste hovedfaktoren i rammeverket er revisors insentiver for å begå misligheter. Dette kan være elementer som tidspress og revisjonshonorar. Siden oppdragsgiver betaler revisor for sine tjenester, vil det kunne foreligge en interessekonflikt. Dette kan virke som et insentiv for revisor til å ikke søke etter misligheter ved at revisor unnlater å utføre revisjonstester på områder hvor hen mistenker at det foreligger misligheter. Til tross for at revisorer skal være uavhengige, kan dette være en faktor som påvirker revisors objektivitet (Asare et al., 2015, s. 79).

Elementer som tid og budsjetter vil også kunne påvirke hvordan revisor avgjør omfanget av tid som skal benyttes i vurderingen av misligheter. Ut ifra et kost-nytte perspektiv kan revisor velge å utføre færre revisjonstester eller benytte seg av ansatte med lite erfaring for å nå tidsfrister og overholde budsjetter. I slike tilfeller vil det også være sannsynlig at revisor kun utfører minimum av hva som er pålagt etter ISA-ene. Dette kan igjen medføre at misligheter blir oversett (Asare et al., 2015, s. 79).

5. Metode

Formålet med dette kapittelet er å gjøre rede for hvilken metode vi har valgt å benytte oss av i dette studiet. Først ønsker vi å utdype valg av design og metode. Deretter ønsker vi å forklare hvordan vi skal gå frem i vår analysedel, både i forhold til litteraturstudien og casestudien. Videre ønsker vi å ta for oss hvilke data vi har benyttet i studiet, og hvordan disse dataene er behandlet og vurdert. I de ulike delkapitlene under forklares først grunnleggende teori tilknyttet metode, deretter utdyper vi hvordan velger å ta i bruk denne metoden i vår studie.

5.1 Valg av design

Man er nødt til å velge forskningsdesign ved gjennomføring av en studie. Dersom man ønsker å stille åpne spørsmål for å få informasjon og innsikt i et tema som er av interesse, så brukes eksplorativt design. Dette designet er praktisk å bruke når man vil finne ut av et problem eller et fenomen, eksempelvis i tilfeller der man er usikker på dets natur. Ved bruk av dette designet er litteratursøk sentralt (Saunders, Lewis & Thornhill, 2016, s. 174).

I tilfeller der et tema tidligere er undersøkt, vil et deskriptivt forskningsdesign være relevant å bruke. Dette omtales som det beskrivende designet (Ghauri & Grønhaug, 2005, s. 58). Hovedtrekkene ved det deskriptive forskningsdesignet er klar struktur og at man i undersøkelsesprosessen har presise prosedyrer for innhenting av data. Kausalt design derimot brukes i tilfeller der man ønsker å finne årsakssammenhenger mellom to eller flere variabler. Dersom man finner en årsakssammenheng, så ønsker man videre å finne ut hvilken effekt variablene har (Ghauri & Grønhaug, 2005, s. 59).

Valg av design er også avgjørende for hvordan man ønsker å forholde seg til teori og empiri under en forskningsprosess. Med empiri menes opplysninger eller informasjon om faktiske forhold i samfunnet (Grønmo, 2016, s. 49). Ved gjennomføring av et forskningsopplegg kan man enten ta i bruk deduktiv eller induktiv metode. Dersom man tar i bruk en deduktiv metode velger man å gå fra teori til empiri. Dette innebærer at man kobler teori til empiri ved

at man formulerer en eller flere problemstillinger med utgangspunkt i eksisterende teori, som deretter undersøkes empirisk. Dette kan også kalles for teoritestning (Grønmo, 2016, s. 51).

Dersom man velger en induktiv metode foregår forskningsopplegget i motsatt retning, altså fra empiri til teori. I slike tilfeller tolker og drøfter man resultater fra empiriske undersøkelser ved å bruke teoretiske perspektiver. Hensikten i slike tilfeller vil være teorigenerering, i den forstand at slik forskning ofte har som hensikt å generere ny teori (Saunders et al., 2016, s. 148).

Hensikten med vår studie er å finne ut hvorfor noen revisjonsoppdrag mislykkes. Vi ønsker å få en dypere innsikt og forståelse for dette temaet, og gjennom studien ønsker vi å finne svar på dette problemet. Vi skal studere tidligere forskning ved gjennomføring av en litteraturstudie for å finne faktorer som har vært med å hemme revisor i å avdekke misligheter. Videre ønsker vi å benytte oss av disse funnene i casestudien, og prøve å finne en sammenheng mellom revisjonsskandaler og hvilke faktorer som kan ha vært med å hemme revisor i avdekkingen av regnskapsmanipulasjonen. Med dette som utgangspunkt tar vi derfor i bruk et eksplorativt design ved utførelse av vår studie.

Vi har sett det nyttig å ta i bruk en induktiv metode, der vi går fra empiri til teori. Dette gjør vi ved å videreutvikle Asare et al. (2015) sitt rammeverk, ved hjelp av litteraturstudien. Litteraturstudien avdekker forklaringsfaktorer om hvorfor noen revisjonsoppdrag mislykkes, som følge av at revisor ikke avdekker misligheter. På denne måten ønsker vi å skape en forståelse av årsakene til at revisjonsoppdragene mislyktes. I casestudien tar vi i bruk en deduktiv metode. Her går vi fra teori til empiri ved å studere faktorer i casene opp mot det utviklede rammeverket.

5.2 Valg av metode

En forskningsprosess kan gjennomføres ved bruk av en kvantitativ eller kvalitativ metode. Ved å ta i bruk en kvantitativ metode ønsker man å generere eller bruke talldata for å se om det finnes forhold mellom ulike variabler. I forkant av studien har forskeren typisk dannet seg en hypotese som hen ønsker å teste. For å analysere mulige forhold brukes statistiske og grafiske teknikker under forskningsprosessen. I starten av studien blir det valgt et utvalg av

en populasjon. På grunn av den strategiske metoden er det i etterkant mulig å kvantifisere resultatet fra utvalget til hele populasjonen. Ved bruk av kvantitativ metode er det vanlig å benytte seg av eksperimenter og spørreundersøkelser for å innhente data (Saunders et al., 2016, s. 166).

Dersom man tar i bruk en kvalitativ forskningsmetode er man derimot opptatt av å studere enkelte fenomener. Det er i slike tilfeller viktig å danne seg en innsikt og forståelse av sosiale fenomener. Forståelsen blir dannet på grunnlag av fyldige data om personer og situasjoner som blir innhentet av forskeren. For å innhente data benyttes ofte intervju, observasjon og dokumentanalyse (Thagaard, 1998, s. 11). Det er også mulig å kombinere de to ulike forskningsmetodene. Dette kalles for metodetriangulering (Grønmo, 2016, s. 67).

Ved kvantitative studier er det vanlig å ta i bruk en deduktiv eller induktiv metode, ut i fra om man ønsker å teste eller utvikle teori (Saunders et al., 2016, s. 166). Dersom man velger en kvalitativ forskningsmetode er man derimot opptatt av å enten lage ny teori eller videreutvikle allerede eksisterende teori. I slike tilfeller er det vanlig å benytte seg av en induktiv tilnærming (Saunders et al., 2016, s. 168).

I vår studie har vi valgt å benytte oss av kvalitativ metode, der vi har valgt å gjennomføre både en litteraturstudie og en casestudie. Vi ønsket å studere et fenomen, nemlig at revisor ikke avdekker misligheter, og utvikle en innsikt og forståelse av dette fenomenet. For å oppnå en forståelse av fenomenet valgte vi å gjennomføre en litteraturstudie. Ved litteraturstudien ønsket vi å kartlegge hvilke faktorer som tidligere hadde blitt trukket frem som forklaringsfaktorer på hvorfor revisor ikke avdekket mislighetene som forelå. Deretter gjennomførte vi en casestudie for å oppnå en videre forståelse av hvorfor norske revisjonsoppdrag mislykkes, som følge av at misligheter, nærmere bestemt regnskapsmanipulasjon, ikke ble avdekket. Ved å sammenligne funnene fra disse studiene har vi trukket frem de mest fremtredende faktorene som kan ha hemmet revisor i å avdekke regnskapsmanipulasjonen.

5.3 Litteraturstudie

En litteraturstudie er en systematisering av kunnskap. Med dette menes at man søker, samler, vurderer og sammenfatter kunnskap rundt et spesifikt tema. Materialet i litteraturstudien vil dermed bestå av allerede eksisterende kunnskap. På denne måten vil en litteraturstudie ikke skape ny kunnskap, men sette eksisterende kunnskap i ny sammenheng (Støren, 2013, s. 17). Litteraturen i en slik studie vil være det som er undersøkt og skrevet om virkeligheten av artikkelforfattere i vitenskapelige artikler (Støren, 2013, s. 16). Det vil si at tekstene skal være av den akademiske sjangeren, ved at de er preget av argumentasjon, dokumentasjon, objektivitet og problemløsning (Støren, 2013, s. 13).

Denne type studier er nyttig som eget prosjekt, samtidig som det kan være nyttig for å studere hva som er gjort av tidligere forskning før man setter i gang med eget forskningsprosjekt (Støren, 2013, s. 8).

Første steg ved gjennomføringen av en litteraturstudie er å danne en oversikt over eksisterende litteratur som har tilknytning til den valgte problemstillingen. Dette gjøres ved å søke etter vitenskapelige artikler i databaser. Man velger først relevante søkeord og nødvendige avgrensninger, for så å føre relevante artiklers titler og sammendrag inn i en oversikt (Støren, 2013, s. 17).

Målet med vår litteraturstudie var å få tak i andre sin forståelse og opplevelse av hvilke faktorer som kan hemme revisor i å avdekke misligheter. Vi samlet informasjon for å få en økt forståelse av hvorfor noen revisjonsoppdrag mislykkes. I vår litteraturstudie har vi i hovedsak innhentet vitenskapelige tidsskriftartikler fra databasen Business Source Complete. Dette er en database hvor man kan søke opp vitenskapelige artikler fra tidsskrifter innen økonomi og ledelse, bransjetidsskrifter, og markeds- og bransjerapporter. Vi har også sett det hensiktsmessig å supplere med statistikker som er relatert til temaet vårt. Dette var nødvendig for å klare å belyse faktorene på en best mulig måte. Vi har valgt å avgrense søket til å hovedsakelig gjelde artikler av nyere dato, slik at undersøkelsene er mest mulig relevant og oppdatert.

5.4 Casestudie

Casestudie er en form for kvalitativ studie der man intensivt undersøker en eller noen få case, også kalt undersøkelsesenheter. Disse casene kan eksempelvis være organisasjoner, et hendelsesforløp, en handling, en prosedyre eller et utsagn (Andersen, 2013, s. 4).

Siden casestudie er en type kvalitativ studie, er det en utbredt oppfatning at casestudie egner seg best til å besvare spørsmål som angår hvordan noe skjer og oppleves, snarere enn hvorfor. Dette begrunnes ut ifra datainnsamlingsprosessen, ved at prosessen er preget av nærhet til aktører og begivenheter, samt vektlegger detaljer og innlevelse. I tillegg inkorporeres ofte aktørenes egne perspektiver i dataene og analysene (Andresen, 2013, s. 43). I følge Yin egner casestudier seg best i de tilfeller der man ønsker forståelse og forklaring av handlinger og prosesser (Yin, i Andersen, 2013, s. 25).

I lang tid har det vært en generell oppfatning om at casestudier har begrenset verdi når hensikten har vært å generalisere og forklare (Andersen, 2013, s. 15). Casestudier har vært fremstilt som motpol til generaliserende forskning. Det hevdes at generalisering kan gjøres basert på strategier som nytter statistisk representative data fremfor casestudier. Med jevne mellomrom har det blitt forsøkt å nyansere dette synet, med vekt på casestudiets bidrag i generaliserende forskning (Andersen, 2013, s. 30). Andersen (2013, s. 155) er en av de som har prøvd å nyansere dette. Han mener at generalisering ikke er snakk om enten eller. Som regel dreier begrepsliggjøring, teoribygging og forklaring seg om sammenhenger som er gyldige for bestemte klasser av fenomenet og under bestemte betingelser. Andersen mener at bevisst modellering og utvelging gjør det mulig å strekke seg i retning av «kvalifiserte generaliseringer og forklaringer» ved hjelp av case.

Man kan studere en enkel case eller man kan studere flere caser, også kalt komparative case (Andersen, 1997, s. 95). Komparative case blir ofte omtalt som sammenlignende case, med formål om å hjelpe oss å klargjøre forutsetninger og gyldighetsbetingelser for sammenhenger (Andersen, 1997, s. 92). Innenfor både enkelt case og komparative case er det to hovedtyper av studier; a-teoretiske studier eller teoretisk fortolkende studier. De to typene av studier har til felles at de er motivert ut ifra interesse for det som studeres, fremfor ønsket om å utvikle generelle innsikter. Det er også en viktig forskjell mellom a-teoretisk studie og teoretisk fortolkende studie. A-teoretiske studier åpner for opprulling av en historie som har til hensikt å fange det unike som studeres. I motsetning til a-teoretisk studie, blir det i teoretisk

fortolkende studier trukket inn generell innsikt og teorier for å forklare eller tolke det som studeres (Andersen, 1997, s. 95).

Man kan skille mellom to hovedtyper av teoretisk fortolkende studier. Den ene hovedtypen bruker etablerte begreper for å systematisere likheter og ulikheter med hovedvekt på en avhengig variabel i casene. Den andre hovedtypen bruker teori om sammenhenger som utgangspunkt (Andersen, 1997, s. 98).

Vi så det hensiktsmessig å studere flere caser for å belyse problemstillingen. Årsaken til dette var å finne faktorer, som hemmet revisor i å avdekke regnskapsmanipulasjon, som var spesielt utpreget i de tilfeller hvor revisjonsoppdrag mislykkes som følge av at regnskapsmanipulasjon ikke ble avdekket. For å få et bedre sammenligningsgrunnlag, valgte vi derfor å se nærmere på flere norske revisjonsskandaler. Vi benyttet oss dermed av et komparativt studiedesign.

Videre har vi valgt en teoretisk fortolkende casestudie. Grunnen til dette er at vi ønsket å benytte oss av den generelle kunnskapen rundt temaet, og bruke dette til å forklare hvorfor revisor ikke har avdekket regnskapsmanipulasjonen.

5.5 Datainnsamling

Ved innsamling av data kan man benytte seg av ulike kilder. En datakilde er der hvor informasjon hentes fra. Vi skiller i hovedsak mellom to datakilder; sekundærdata og primærdata. Sekundærdata er informasjon innhentet av andre, med andre formål enn vårt. Primærdata er data innhentet av oss basert på vår problemstilling (Ghauri & Grønhaug, 2005, s. 91).

Sekundærdata kan brukes for å løse problemstillinger, samtidig som informasjonen også kan gjøre oss i stand til å få en bedre forståelse av problemet man skal besvare (Ghauri & Grønhaug, 2005, s. 91). Både rådata og behandlet data, eksempelvis sammenfatning av forskning, gjort av andre forskere enn forfatteren, betegnes som sekundærdata (Saunders et al., 2016, s. 318). Sentrale kilder til innhenting av sekundærdata er blant annet rapporter, artikler, tidligere studier, statistikker, årsrapporter, fagbøker, samt internettsider generelt

(Ghauri & Grønhaug, 2005, s. 100). Dersom sekundærdata ikke er tilstrekkelig nok til å svare på problemstillingen, må man selv innhente informasjon, såkalt primærdata. Intervju, spørreundersøkelse og observasjon er eksempler på kilder til primærdata (Ghauri & Grønhaug, 2005, s. 109).

De største fordelene ved bruk av sekundærdata er tids- og kostnadsbesparelse (Ghauri & Grønhaug, 2005, s. 95). Den største ulempen er at informasjonen opprinnelig er ment å besvare en annen problemstilling enn den man selv står overfor (Ghauri & Grønhaug, 2005 s. 97). I tillegg kan det være at variabler og måleenheter defineres ulikt i kildene (Ghauri & Grønhaug, 2005, s. 98). Største fordelen med primærdata er at dataene er innhentet med bakgrunn i formålet med studien (Ghauri & Grønhaug, 2005, s. 102). En av ulempene er derimot at kostnadene kan bli store og det kan ta lang tid å innhente dataene (Ghauri & Grønhaug, 2005, s. 105).

I vår studie har vi benyttet oss av sekundærdata for å få en bedre forståelse av problemet vi ønsker å besvare, samt for å kunne løse problemstillingen. Dette gjelder både for litteraturstudien og casestudien. Våre data er hovedsakelig hentet fra artikler, statistikker, forskningsartikler, rapporter, rettsavgjørelser og internettsider generelt.

5.6 Kritisk kildebruk

Ved gjennomføring av en studie er det nødvendig å vurdere kilden kritisk før man benytter seg av den. Det finnes store mengder data som kan tas i bruk, men det er viktig at begrunnelsen for den valgte kilden er nøye gjennomtenkt. Vurderingen av kilden kan utføres ved å se på kildens tilgjengelighet, relevans, autenticitet og troverdighet (Grønmo, 2016, s. 136). Av ulike grunner kan kilder være unntatt fra offentligheten. Dermed bør man først sjekke om kilden man ønsker å ta i bruk er tilgjengelig. Dersom kilden er tilgjengelig, er den også nødt til å ha en relevans. Dette innebærer at man er nødt til å velge ut kilder som er relevant i den betydning at kilden har en tilknytning til forskningsspørsmålet (Grønmo, 2016, s. 136).

Ved vurdering av kildens autenticitet finner man ut om kilden er reell, og at den ikke er forfalsket (Grønmo, 2016, s. 137). Til slutt må man også ta hensyn til kildens troverdighet i

vurderingen. Med troverdighet menes hvorvidt man har tillit til informanten eller aktøren dataen innhentes fra. Det må gjennomføres en helhetlig vurdering av dette ved å se på kildens kunnskap, tidligere erfaringer med kilden og om kilden holder seg objektiv (Grønmo, 2016, s. 137).

De kildene vi har benyttet, har vi vurdert etter hvorvidt de er tilgjengelige, har relevans, er autentiske og troverdige. Mesteparten av kildene til litteraturstudien er hentet fra Business Source Complete, og har dermed vært tilgjengelig for oss ved innlogging via en skoleportal. Siden kildene er hentet herfra, er kildene kvalitetssikret før de er publisert. Dermed anser vi kildene våre som autentiske. Vi har vurdert kildenes relevans, ved å velge ut kilder som har direkte tilkobling til vårt undersøkelsestema. Til slutt har vi vurdert kildens troverdighet. Dette har vi avgjort ved å vurdere hvorvidt vi har tillit til den databasen dataen har blitt hentet inn fra. Siden Business Source Complete kvalitetssikrer tidsskriftene før publisering, har vi tillit til denne databasen.

I de tilfeller der vi har benyttet oss av statistikker, er undersøkelsene gjennomført og publisert av tilsynsmyndigheter eller av kjente revisjonsselskaper. Basert på dette anser vi disse dataene som autentiske og troverdige.

Vi har også foretatt en vurdering av de kildene vi har benyttet oss av i casestudien. Siden vi hovedsakelig har hentet data fra nyhetsartikler, rapporter fra tilsynsmyndigheter, rettsavgjørelser, tidsskriftartikler og internettsider generelt, er det slike kilder vi har vurdert. Alle disse kildene er tilgjengelig for allmennheten, bortsett fra noen tidsskriftartikler hvor vi har vært nødt til å logge inn for å få tilgang. Både rettsavgjørelser og rapporter fra tilsynsmyndighetene har vi ansett for å være autentiske og troverdige, da de blir publisert av offentlige instanser. Nyhetsartikler, tidsskriftartikler og andre internettsider har vi gjort en individuell vurdering av, og valgt å ikke benytte oss av kilder vi ikke anser for å være autentiske. Vi har kun benyttet oss av kilder som omhandler de ulike casene, dermed anser vi kildene som relevante. Data fra disse kildene er typisk basert på informasjon som er tilgjengelig i rettsavgjørelser og rapporter fra tilsynsmyndigheter. I tillegg inneholder slike kilder typiske uttalelser fra involvert parter. Dermed anser vi disse kildene som troverdige.

5.7 Validitet og reliabilitet

Kvalitet på datamateriale er helt avgjørende for å komme frem til holdbare resultater. At datamaterialet har høy kvalitet vil si at det er velegnet til å belyse problemstillingen (Grønmo, 2016, s. 237). For å vurdere datakvaliteten kan man ta utgangspunkt i to overordnede kriterier; reliabilitet og validitet.

Med reliabilitet menes datamaterialets pålitelighet (Grønmo, 2016, s. 240). Dersom man har samme undersøkelsesopplegg ved ulike innsamlinger av data, om samme fenomen, og man får identiske data, så regnes dataene som pålitelige. Det vil si at reliabiliteten er et uttrykk for hvor stort samsvar det er mellom datasettene fra datainnsamlinger med samme undersøkelsesopplegg og som studerer samme fenomen (Grønmo, 2016, s. 240).

Validitet omhandler datamaterialets gyldighet for de problemstillinger som skal belyses. Det vil si hvor godt datamaterialet svarer til forskerens intensjon med undersøkelsesopplegget og datainnsamlingen. Desto bedre dataene svarer til forskernes intensjoner, desto høyere er validiteten (Grønmo, 2016, s. 241). Validitet kan deles inn i ytre og indre validitet, også omtalt som ekstern og intern validitet. Ytre validitet vil si i hvilken grad resultatet fra studie av et begrenset omfang kan bli generalisert. Dersom resultatet kan generaliseres, anses studiet for å ha ytre validitet. Med indre validitet menes muligheten en studie gir til at funnene kan forklares gjennom den antatte hypotesen (Validitet, 2018).

Ved bruk av sekundærdata vil en vurdering av reliabiliteten være særdeles viktig. Gjennom hele prosessen har vi vært opptatt av at vårt datamateriale har vært av best mulig kvalitet. Vi har vært kritiske ved innhenting av datamateriale, og ut ifra dette anser vi dataene i studiet som reliable, og dermed pålitelige. Likevel kan det tenkes at vår tolkning av det datamaterialet som er innhentet fraviker fra andres tolkning av det samme datamaterialet.

Ved innhenting av data har vi valgt å se på andre studier som har studert samme tema som oss. Intensjonen ved disse studiene har gjennomgående vært å forklare hvorfor revisor i noen tilfeller ikke avdekker misligheter, noe som henger tett sammen med vår problemstilling. Dermed anser vi vårt datamateriale som godt grunnlag for å svare på problemstillingen, og at validiteten er høy.

Siden vi undersøker et fåtall case i andre del av analysen, kan det tenkes at den ytre validiteten i tilknytning til dette er svak. Vi kan ikke med sikkerhet si at de faktorene vi anser å være fremtredende, er gjeldende for andre tilfeller hvor regnskapsmanipulasjon ikke har blitt avdekket av revisor.

6. Litteraturanalyse

I den første delen av analysen presenterer vi våre funn fra litteraturstudien. Vi har valgt å bygge på rammeverket til Asare et al. (2015). I den forbindelse har vi i litteraturstudien studert nærmere faktorene som allerede forelå i Asare et al. (2015) sitt rammeverk. Samtidig har vi gjennom litteraturstudien funnet nye faktorer som vi har lagt til i det videreutviklede rammeverket. Etter gjennomført litteraturstudie så vi det hensiktsmessig å kategorisere avdekkede faktorer inn i to hovedgrupper. Første hovedgruppen er faktorer knyttet til revisjonsprosessen. Denne hovedgruppen inngikk allerede i Asare et al. (2015) sitt rammeverk. Her vil vi legge til nye, avdekkede faktorer, i tillegg til at vi ønsker å utdype faktorer som allerede er nevnt i Asare et al. (2015) sitt rammeverk. Årsaken til at vi har lagt til nye faktorer i revisjonsprosessen er at vi gjennom litteraturstudien avdekket faktorer som inngår i prosessen og kan hemme revisors evne til å avdekke misligheter. Tillagte faktorer er brainstorming, profesjonell skepsis og profesjonelt skjønn, langvarige kundeforhold og uavhengighet.

Ytterligere har vi valgt å legge til en ny hovedgruppe, "faktorer knyttet til klienten". Årsaken til dette, er at vi gjennom litteraturstudien oppdaget flere faktorer tilknyttet klienten som viste seg å kunne hemme revisor i avdekkingen av misligheter. Faktorene tilknyttet klienten var karakteristika ved lederskapet, deler av mislighetstriangelet, svakheter ved den interne kontrollen, utformingen av revisjonsutvalget og manglende eller svakt varslingsystem.

Videre vil vi utdype de avdekkede faktorene tilknyttet klienten. Deretter tar vi for oss faktorene tilknyttet revisjonsprosessen. Som nevnt tidligere, studerer vi misligheter i litteraturstudien. I de tilfeller der vi benytter oss av studier som utelukkende ser på regnskapsmanipulasjon, blir dette påpekt ved at vi benytter oss av benevnelsen "regnskapsmanipulasjon".

6.1 Faktorer tilknyttet klienten

6.1.1 Lederskap

Etter ISA 240 pkt. 7 er risikoen for at revisor ikke avdekker vesentlig feilinformasjon som skyldes ledelsesmisligheter større enn for ansattes misligheter. Dette er fordi ledelsen på grunn av sin maktposisjon, ofte har muligheten til, direkte eller indirekte, å manipulere registreringer, presentere uriktig finansiell informasjon eller overstyre kontrollrutiner som er utformet for å forhindre at andre ansatte begår liknende misligheter (ISA 240, pkt. 7). Det er altså vanskeligere for revisor å avdekke misligheter som har blitt utført av personer i ledelsen, enn misligheter utført av andre ansatte. Misligheter som blir utført av ledelsen er dermed en faktor som kan hemme revisor i å avdekke vesentlig feilinformasjon. For å redusere risikoen for å ikke avdekke slik feilinformasjon, er det blant annet viktig at revisor får en forståelse av enhetens forretning og enhetens ledelse, samt ivaretar profesjonelt skjønn og profesjonell skepsis under opparbeidelse av denne forståelsen (Dorminey et al., 2012, s. 21).

Siden ledelsen har ansvar for å forebygge, hindre og avdekke misligheter, er det viktig at de legger til rette for en bedriftskultur hvor ærlighet og etisk atferd vektlegges, samt utformer og implementerer interne kontroller for å avskrekke og avsløre misligheter. Til tross for at det er ledelsens ansvar å forebygge, hindre og avdekke misligheter, viser en undersøkelse fra år 2016, gjennomført av KPMG, at den typiske gjerningspersonen er en ansatt i en høyere lederstilling i firmaet. Undersøkelsen baserer seg på 750 personer som har begått misligheter (KPMG, 2016, s. 7). I tillegg til å besitte en maktposisjon, eier gjerningspersonen ofte en betydelig andel aksjer i selskapet (Beasley, M., Carcello, J. & Hermanson, D., 2001, s. 4). Ledelsesmisligheter forekommer ofte i nedgangstider, hvor personen utfører mislighetene for å redusere det synlige tapet i den finansielle rapporteringen. Slike misligheter blir også ofte utført i bransjer hvor det foreligger et aggressivt salgsmiljø og hard konkurranse (KPMG, 2016, s. 12). På grunn av den store andelen ledelsesmisligheter som forekommer (KPMG, 2016, s. 7), er det nødvendig for revisor å identifisere og forstå klientens ledelse. Dersom revisor ikke evner å forstå klientens ledelse, kan det medføre at mislighetsrisikoen blir undervurdert og følgelig kan dette hemme revisor i å avdekke misligheter.

I de tilfeller hvor personen er grunnlegger av firmaet, eier store andeler eller har løftet firmaet til dagens høye nivå, hevder Anderson & Tirrell (2004) at identifikasjon med enheten

er en av grunnene til at misligheter forekommer. Grunnleggeren identifiserer seg selv med firmaet. Som følge av dette, vil hen føle at selskapets økonomiske tilstand også beskriver hen sin personlige fremgang eller nedgang. Følgelig foretar personen mislighetshandlinger for å vise gode resultater i en nedgangsperiode (Anderson & Tirrell, 2004, s. 36). Dette er også et annet trekk ved ledelsen som revisor er nødt til å forstå for å kunne fastsette riktig risiko for mulige misligheter. I de tilfeller der revisor overser eller undervurderer slike forhold, kan det påvirke revisors evne til å avdekke misligheter.

Andre gjennomgående karakteristika for gjerningspersonen er at personen er en førstegangs lovovertreder, middelaldrende person med høy utdannelse, som for mange sees på som troverdig og lovlydig (Dorminey et al., 2013, s. 11). KPMGs undersøkelse fra år 2013 trekker også frem typiske personlige karakteristika som ekstrovert, vennlig og høyt respektert forretningsmann (KPMG, 2013, s. 11). Siden personen ofte anses for å ha karismatiske trekk, kan det medføre at både ansatte og revisorer lettere blir ført bak lyset. Dersom revisor ikke klarer å gjennomskue karismatiske trekk hos ledelsen, kan dette påvirke revisors evne til å avdekke misligheter.

Til tross for at personen er i en maktposisjon, og innehar de nevnte personlige trekkene, er ikke dette nok for å kunne utføre misligheter uten å bli oppdaget. Det er også nødvendig at personen har evnen til å fungere godt under press og innehar den nødvendige kompetansen som trengs (Dorminey et al., 2013, s. 11). Misligheter strekker seg ofte over en lang periode (KPMG, 2013, s. 2), og som følge av dette er personen nødt til å kunne takle stress ved å raskt utnytte seg av situasjoner hvor misligheter kan bli foretatt uten å bli oppdaget (Dorminey et al., 2013, s. 11). Evner personen å takle stress kan det medføre at personen holder seg rolig og balansert i eventuelle konfrontasjoner, enten med medarbeidere eller eksterne parter, som revisor. På denne måten kan misligheter lettere bli holdt skjult, eksempelvis ved å ikke svare direkte på kritiske spørsmål fra revisor. Det er viktig at revisor vurderer kroppsspråk og språk i samtaler med ledelsen. Hvis revisor ikke evner dette, kan det hende at revisor ikke får svar på spørsmålene som ble stilt eller at han ikke avslører løgner, og på denne måten overser mulige tegn på misligheter.

Personer i ledende stillinger har også ofte god forståelse av enhetens internkontroll. På denne måten kan medlemmer av ledelsen utnytte seg av svakere deler av kontrollen, ved å utføre misligheter på områder som sjeldent blir kontrollert av revisor eller ved fordekt samarbeid (Dorminey et al., 2013, s. 11). Personen som utfører mislighetene er typisk anerkjent i

firmaet, og kan utnytte seg av dette ved å overtale andre ansatte til å eksempelvis overstyre kontroller eller forfalske dokumenter. I tillegg har personen ofte en autoritær stilling som medfører tilgang til store deler av enhetens systemer. Dette setter medlemmer av ledelsen i stand til å kunne overstyre kontroller uten innblanding fra andre parter (Dorminey et al., 2013, s. 11). Det vil dermed være avgjørende for revisor i avdekkingen av misligheter å klarere svake områder ved kontrollen, og eventuelt velge å ikke stole på den interne kontrollen til klienten, slik at revisor blant annet utfører substanshandlinger som medlemmer av ledelsen ikke kan forutse.

En annen årsak til at ledelsesmisligheter er vanskelig for revisor å avdekke, og dermed kan være en hemmende faktor i avdekking av misligheter, er selve revisjonsprosessen og de kontrollene som blir utført. Ved en såpass standardisert prosess som foreligger i dag, vil det være mulig for gjerningspersonen å predikere hvor de eventuelle kontrollene kommer til å bli foretatt, og vil på denne måten kunne klare å avverge og bli oppdaget (Sequenceinc, 2013).

6.1.2 Mislighetstriangelet

Undersøkelsen utført av KPMG i 2016 viste at 65% av dem som utfører misligheter, er ansatt i selskapet, mens 21% har tidligere vært ansatt (KPMG, 2016, s. 8). Som følge av at misligheter som regel blir utført av ansatte eller tidligere ansatte, er det viktig for revisor å opparbeide seg en forståelse av klientens ansatte. Mislighetstriangelet kan brukes til å analysere foreliggende faktorer og gi revisor en bedre forståelse av risikoen for misligheter. Dersom revisor ikke klarer å tilegne seg denne kunnskapen, kan det være med på å hemme revisor i å avdekke mulige misligheter. Videre skal vi se på hvordan manglende forståelse av og kunnskap om noen av faktorene i mislighetstriangelet kan være med på å hemme revisor i sitt arbeid med å avdekke misligheter. Vi velger å trekke ut to aspekter ved mislighetstriangelet, mulighet og insentiv, som på hver sin måte kan være med å hemme revisor i å avdekke misligheter.

Etter ISA-ene er revisor pålagt å utøve profesjonelt skjønn i sine avgjørelser, blant annet ved å avgjøre i hvilke områder det foreligger risiko for misligheter. Det vil kunne oppstå muligheter for ansatte til å utføre misligheter i de områder hvor det eksisterer få eller ingen

kontroller, gitt at personen har kunnskap om hvilke deler som mest sannsynlig ikke vil bli ansett som risikofylt av revisor. På denne måten kan personen utnytte seg av måten revisjonsoppdrag er utført (Lail, MacGregor, Marcum & Stuebs, 2015, s. 691). Det vil dermed være viktig at revisor anvender nødvendig kunnskap og erfaring i vurderingen av hvilke kontroller, og omfanget av disse, som skal bli utført og i hvilke områder kontrollene skal utføres. Dersom det blir utført for få kontroller, uegnede kontroller eller ingen kontroller i risikofylte områder, kan dette medføre at revisor ikke avdekker muligheter for misligheter. I verste fall kan revisor, som følge av svake kontroller, være med på å øke muligheten for ansatte til å utføre misligheter.

Revisor er også nødt til å ha forståelse angående mulige insentiver ansatte kan ha for å utføre misligheter. Insentivet har enten en økonomisk eller moralsk bakgrunn, eller kommer som følge av sosial status (Lail et al., 2015, s. 691). Dersom revisor ikke avdekker mulige insentiver som foreligger, kan det medføre at revisor feilvurderer risikoen for misligheter.

I en studie utført av Trompeter et al. i 2014 ble det avdekket typiske insentiver som forelå ved en inntektsmanipulasjon. Som regel hadde denne typen mislighet en økonomisk begrunnelse, som press til å oppnå analytikernes estimater, dårlig resultat, behov for fremmedkapital eller at det var en optimal tid for å ledelsen å selge aksjer (Trompeter, Carpenter, Jones & Riley, 2014, s. 776). I de tilfeller der revisor ikke klarer å identifisere slike insentiver hos de ansatte, kan det medføre at revisor undervurderer risikoen for inntektsmanipulasjon, og følgelig kan det hemme revisor i å avdekke misligheter.

6.1.3 Interne kontroller

Internkontroll er en prosess som blir utført av virksomhetens styre, ledelse og øvrige ansatte. Den er utformet med hensikt om å gi rimelig sikkerhet for oppnåelse av målsettinger relatert til drift, rapportering og etterlevelse (COSO, 2013, s. 3). Som en del av revisjonsprosessen skal revisor benytte seg av den interne kontrollen for å få en bedre forståelse av klientens forretning og fastsette revisjonsrisikoen. Revisor kan dermed identifisere områder der det er større sannsynlighet for at det foreligger misligheter (Eilifsen, 2013, s. 19). Med bakgrunn i dette kan revisor vurdere om klienten har utformet og implementert en hensiktsmessig

internkontroll, og dermed vurdere hvorvidt hen skal bygge den interne kontrollen eller ikke (Eilifsen, 2013, s. 186).

Det er essensielt for revisor å forstå og vurdere enhetens interne kontroll. Donelson, Ege og McInnis (2017, s. 65) har gjennom sin studie funnet en signifikant sammenheng mellom svakheter i den interne kontrollen og avsløring av misligheter i fremtiden. Sammenhengen kommer av at svake kontroller medfører en mulighet til misligheter, og dermed en høyere risiko for at misligheter kommer til å bli avslørt i fremtiden (Donelson et al., 2017, s. 65). Dersom revisor ikke klarer å vurdere en svak internkontroll som svak, kan det medføre at revisor velger å benytte seg av selskapets internkontroll. Dette kan hemme revisor i sitt arbeid om å avdekke misligheter, da det trolig er mindre sannsynlighet at en svak internkontroll vil avdekke misligheter enn en tilstrekkelig internkontroll eller tilstrekkelig bruk av revisjonshandlinger.

En undersøkelse gjennomført av Association of Certified Fraud Examiners (ACFE) i 2016 viser at mangel på intern kontroll i 29,3% av tilfellene medførte at misligheter kunne bli utført. Funnene viste at det var en betydelig lavere andel av misligheter, samt at misligheter ble raskere oppdaget, hos de enheter som hadde implementert kontroller direkte rettet mot misligheter (ACFE, 2016, s. 5). Dette belyser viktigheten av gode interne kontroller, i form av at de er riktig utformet og implementert, for å kunne fange opp misligheter. Videre viser undersøkelsen at revisor avdekket misligheter begått i selskaper i kun 3,8% av tilfellene (ACFE, 2016, s. 5). Som følge av dette kan det tyde på at revisor ikke har vurdert selskapets internkontroll som svak, til tross for at den i noen av tilfellene har vært svak. Dermed har revisor valgt å bygge videre på den interne kontrollen i selskapet ved utførelse av revisjonsoppdraget. På bakgrunn av dette kan det foreligge misligheter som revisor ikke avdekker. Svak internkontroll, sammen med revisors manglende forståelse av selskapets internkontroll, kan dermed hemme revisor i å avdekke misligheter.

Hvorvidt sterk internkontroll reduserer forekomsten av misligheter har vært omdiskutert. American Institute of Certified Public Accountants (AICPA) sier at "man kan ikke stole på at kontrollene skal hindre og oppdage regnskapsmanipulasjon gjennomført av toppledelsen» (Danelson, Ege & McInnis, 2017, s. 45). Undersøkelsen gjennomført av ACFE viste at i 20% av tilfellene bidro ledelsens overstyring av eksisterende interne kontroller til misligheter (ACFE, 2016, s. 5). En studie fra 2013 av Trompeter, Carpenter, Desai, Jones og Railey (2013 s. 296) peker også på overstyring av eksisterende interne kontroller som en

begrensning i den interne kontrollen. Som nevnt under faktoren *6.1.1 Lederskap*, kan overstyring av interne kontroller gjennomføres som følge av ledelsens egenskaper og posisjon i selskapet. Dersom revisor vurderer den interne kontrollen som sterk, og velger å bygge videre på denne i sitt revisjonsarbeid, så vil hen muligens ikke kunne avdekke misligheter i de tilfeller der ledelsen overstyrer interne kontroller.

Trompeter et al. peker på samspill som en begrensning i internkontrollen. Dersom ledelsen eller øvrige ansatte går sammen for å omgå de interne kontrollene, vil det ikke fanges opp selv når revisor anser de interne kontrollene som sterke (Trompeter et al., 2013 s. 296). Undersøkelsen gjennomført av KPMG i år 2016 antyder at det er dobbelt så stor sjans for at misligheter gjennomføres sammen med andre, fordi gjerningspersonen trenger bistand til å unngå kontrollene (KPMG, 2016, s. 15). Dersom revisor anser den interne kontrollen som riktig utformet og implementert, vil det foreligge en større risiko for å ikke avdekke misligheter i de tilfeller der det forekommer fordekt samarbeid. Overstyring av kontroller og samarbeid påvirker kontrollrisikoen, og kan dermed virke hemmende for selskapet og revisor i avdekking av misligheter (Trompeter et al., 2013, s. 296).

6.1.4 Revisjonsutvalget

Dersom revisjonsutvalget overser mulige risikoer for misligheter, kan dette være med på å hemme revisor i å avdekke misligheter, da forholdene ikke vil bli kommunisert med den eksterne revisoren. Manglende oppdagelse av misligheter av revisjonsutvalget kan skje som følge av flere årsaker. Dersom mulige risikoer ikke blir avdekket ved en feil, kan det være som følge av manglende kompetanse i revisjonsutvalget, da loven kun krever at et av medlemmene har relevant kompetanse. Med "relevant kompetanse" foreligger det derimot ikke et krav om formell utdanning, og det er styret som avgjør hvorvidt kompetansen er tilstrekkelig (Næss & Bjertnes, 2010, s. 9). De resterende medlemmene av revisjonsutvalget trenger derimot ikke å ha relevant kompetanse. Sammen med lite eller ingen kunnskap om regnskap og revisjon, og generelt få møter i løpet av et år, kan dette medføre at misligheter ikke blir oppdaget av revisjonsutvalget. Det kan også være lettere for aggressive ledere å be om tjenester som bryter med loven, da medlemmer av utvalget med manglende kunnskap og erfaring ikke er klar over hva tjenesten innebærer (Beasley et al., 2001, s. 6). Manglende kunnskap og erfaring hos medlemmer av revisjonsutvalget kan dermed medføre at ulike

risikoer for misligheter ikke blir avdekket. Revisor kan dermed bli hemmet i sin avdekking av misligheter, som følge av at mulige risikoer for misligheter ikke blir kommunisert av revisjonsutvalget.

Forskning viser at dersom det finnes en form for sosial tilknytning mellom medlemmer av revisjonsutvalget og ledelsen, vil revisjonsutvalget være mindre oppmerksom i sine arbeidsoppgaver (Wilbanks, Hermanson & Sharma, 2017, s. 34). Følgelig vil mulige risikoer for misligheter bli oversett, og ikke kommunisert med revisor. Forhold som revisjonsutvalget med vilje ikke kommuniserer, kan forstås ut ifra uavhengighetsprinsippet. Tidligere forskning viser at dersom revisjonsutvalget er uavhengig av ledelsen, vil det være positivt for effektiviteten til revisjonsutvalget når de fører tilsyn med den finansielle rapporteringsprosessen (Bronson, Carcello, Hollingsworth & Neal, 2009).

Allmennaksjeloven (1997) krever at det foreligger uavhengighet hos minst ett av revisjonsutvalgets medlemmer. Med dette menes at det ikke skal foreligge noen ervervsmessige, familiære eller andre bånd til foretaket eller dets kontrollerende aksjonærer eller deres ledelse som kan gi utspring til en interessekonflikt, og dermed påvirke vedkommende sin (Næss & Bjertnes, 2010, s. 12). Ofte har styremedlemmer, og dermed også medlemmer av revisjonsutvalget, betydelige eierandeler i selskapet, og uavhengighetskravet blir dermed ikke oppfylt for denne delen av utvalget (Beasley et al., 2001, s. 6). Som følge av dette, kan det foreligge motiv til å overse mulige områder hvor det foreligger risiko for misligheter eller tilfeller der medlemmene selv kan være en del av å tildekke misligheter, for å oppnå egen vinning i form av økt aksjekurs og utbytte (Bronson et al., 2009).

6.1.5 Varslere

Kommunikasjon med blant annet ansatte, kunder og leverandører kan hjelpe revisor i arbeidet med å avdekke misligheter. I de tilfeller der interne og eksterne parter hos klienten likevel ikke våger å kommunisere sine mistanker eller viten om misligheter kan derfor hemme revisor i sitt arbeid med å avdekke misligheter.

Undersøkelsen utført av ACFE i 2016, viste at i 39,1% av tilfellene der misligheter hadde blitt oppdaget, ble det avdekket via tips fra varslere (ACFE, 2016, s. 21). Halvparten av tipsene kom fra ansatte i selskapene, og mer enn 40% av tipsene kom fra personer som ikke var ansatte, eksempelvis kunder og leverandører (ACFE, 2016, s. 26). Undersøkelsen viser også at det i bare 2,4% av tilfellen ble varslet direkte til ekstern revisor (ACFE, 2016, s. 29). Selv om undersøkelsen gjennomført av ACFE viser at misligheter i mange tilfeller blir avdekket som følge av varsling, viser en rekke studier til forhold som medfører at potensielle varslere ikke varsler om misligheter.

En studie gjennomført av Albrecht og Hoopes (2014) påpeker faktorer, som ut fra de casene de har studert, medfører at misligheter ikke oppdages av ekstern revisor. En av faktorene som i flere tilfeller gjorde det ekstremt vanskelig for revisor å avdekke misligheter, til tross for godt utformet og gjennomført revisjon, var motvilje fra ansatte og andre til å avsløre deres kjennskap til misligheter (Albrecht & Hoopes, 2014, s. 15). Studien begrunner dette med at potensielle varslere vil beskytte sine ledere og øvrige ansatte. I tillegg begrunnes det med, til tross for at de mistenker at misligheter begås, at de stoler nok på sine ledere og øvrige ansatte til å miste tvil over at det er gjennomført misligheter (Albrecht & Hoopes, 2014, s. 17).

Studien til Albrecht and Hoop (2014, s. 17) trekker også frem at dersom ansatte anser seg som en del av et team, vil de ikke reflektere over hvilke negative konsekvenser misligheter kan få for selskapet. På den annen side så kan viten om mulige konsekvenser av å rapportere om misligheter være grunn til at noen ikke varsler. Ansatte frykter å miste jobbene sine dersom de varsler, samtidig som at selskapet sannsynligvis vil lide alvorlige økonomiske problemer dersom sannheten kommer frem (Albrecht & Hoop, 2014, s. 18). I tillegg viser studien deres at ansatte anser det som vanskelig å vite om misligheter faktisk har blitt begått. Ledere og ansatte overbeviser seg selv om at misligheter ikke kan skje i deres selskap av deres trofaste medarbeidere. Som et resultat av dette, unnlater de å rapportere om misligheter (Albrecht & Hoop, 2014, s. 17).

I en rapport, fremlagt av Anti-Fraud Collaboration i 2017, vises det til faktorer som kan motvirke rapportering av mistanker og viten om misligheter (Anti-Fraud Collaboration, 2017, s. 1). Dersom toppledelsen, gjennom handling eller gir uttrykk for, ikke støtter og oppfordrer ansatte til å varsle dersom de mistenker misligheter, kan det medføre at ansatte ikke varsler (Anti-Fraud Collaboration, 2017, s. 6). Resultater fra en annen studie viser også

at det er mindre sannsynlig at varslere står frem hvis de tror at ledelsen ikke vil støtte dem eller varslerne frykter hevn (Mermer-Magnus og Viswesvaran, i Trompeter et al., 2013, s. 299). Overdrevet lojalitet kan medføre at medarbeidere overser feil, fordi det er det beste for teamet. Dersom tidligere varsling ikke har medført forbedring vil også dette minske sannsynligheten for at misligheter blir varslet om. I tillegg kan frykt for ikke å bli behandlet anonymt som varslere være en årsak til at det ikke varsles (Anti-fraud collaboration, 2017, s. 7).

At interne eller eksterne parter i et selskap unnlater å kommunisere mistanke om misligheter kan, som sagt, hemme revisor i å avdekke misligheter. Som nevnt i avsnittet om *Interne kontroller*, er det en risiko for at interne kontroller overstyres eller at det samarbeides for å omgå kontrollene. I studien til Trompeter et al. (2013, s. 296) fremheves betydningen av varsling om mulige misligheter i disse tilfellene. Dette kommer av at det er vanskelig for revisor å fange opp at kontrollene overstyres eller at det foreligger fordekt samarbeid, og varsling kan være til god hjelp for revisor i arbeidet med å avdekke misligheter i slike tilfeller.

6.2 Faktorer tilknyttet revisjonen

Allerede på 1980-tallet ble det pekt ut noen felles kjennetegn for mislykkede revisjonsoppdrag. Disse var blant annet iboende begrensninger ved en revisjon, inkompetanse, manglende kritisk evaluering av transaksjoner og manglende objektivitet og skepsis gjennomgående i oppdraget (Pearson, 1987, s. 281). Til tross for at det har blitt utført mange studier siden den tid, har det gjennom vår litteraturstudie vist seg at mange av de nevnte faktorene fremdeles hevdes å være årsakene til at noen revisjonsoppdrag mislykkes. Disse faktorene har til felles at de påvirker revisjonen og revisjonsprosessen, og utgjør den andre hovedgruppen av faktorer som kan hemme revisor i å avdekke misligheter.

I likhet med studien utført av Asare et al. (2015), fant vi i de fleste tilfeller faktorer som inngår i revisjonsprosessen. Vi vil i det videre gå i dybden på hvilke faktorer som er tilknyttet revisjonsprosessen som rammeverket til Asare et al. (2015) ikke omtaler. Samtidig ønsker vi også å utdype noen av faktorene som allerede er nevnt i Asare et al. (2015) sitt

rammeverk, for å tilføre en enda bedre forståelse av faktoren. Vi ønsker deretter å utdype andre faktorer som ikke omhandler revisjonsprosessen, men som påvirker revisjonsprosessen og dermed påvirker revisors evne og mulighet til å avdekke misligheter.

6.2.1 Revisjonsprosessen

Vi vil videre gå punktvis gjennom faktorer tilknyttet revisjonsprosessen som, ut ifra vår litteraturstudie, viste seg å hemme revisor i å avdekke misligheter. Vi vil trekke frem nye faktorer som ikke er nevnt i Asare et al. (2015) sitt rammeverk, men også utdype faktorer som allerede er nevnt i rammeverket, dersom faktoren har vært fremtredende i vår litteraturstudie.

FORSTÅELSE AV KUNDENS FORRETNING

Ifølge Asare et al. (2015, s. 71) sitt rammeverk er forståelse av kundens forretning viktig for å kunne identifisere misligheter, men også for å kunne vurdere risikoen for misligheter. Samtidig ble det påpekt i rammeverket at det er viktig for revisor å vite hvordan økonomien påvirker forretningen for å finne handlinger som virker avvikende fra hva som kan forventes.

I tillegg til faktorene nevnt i Asare et al. (2015) sitt rammeverk, har vi gjennom vår litteraturstudie funnet andre faktorer som kan hemme revisor i å avdekke misligheter og supplerende informasjon tilknyttet revisors forretningsforståelse. Med forretningsforståelse menes all kunnskap knyttet til enheten som blir revidert, som for eksempel klientens organisasjonsstruktur, forretningsstrategi, bransjetilhørighet og utformingen av markedet selskapet opererer i, enhetens visjon, filosofi og tilknytningsforhold til andre selskaper gjennom kontrakter (Erickson, Mayhew & Felix, 2000, s. 171).

Muczyk, Smith & Davis (1986, s. 24) hevder at en av årsakene til at revisjonsoppdrag mislykkes kan forklares ut ifra Ashby's Law of Requisite Variety. Loven innebærer at for at et kontrollsystem skal være effektivt, må kontrolløren, her revisor, ha like mange mottiltak som underlagte handlingsplaner til den som tenker å utføre misligheter. Mottiltakene må være like avanserte som handlingsplanene til den som tenker å utføre misligheter. Sett i sammenheng med et revisjonsoppdrag, innebærer loven at revisorteamet er nødt til å

opparbeide seg minst like mye kunnskap om enheten som de som driver den, altså ledelsen og dem som har ansvar for styring og kontroll (Muczyk et al., 1986, s. 24). På denne måten kan revisor planlegge egnede og tilpassede kontroller som vil fange opp selv de best skjulte mislighetene i enheten. I følge loven er det først da revisor vil kunne ivareta brukernes interesser og avlegge en revisjonsberetning som er representativ for enhetens økonomiske bilde. Sett fra motsatt side, vil altså manglende forståelse av kundens forretning kunne påvirke revisors evne til å utvikle kontroller som passer klientens forretning, og dermed også kunne hemme revisor i å avdekke misligheter under revisjonsoppdraget.

En annen faktor som kan hemme revisor i å avdekke misligheter, kan forklares ut ifra forskningsartikkelen «Why do Audits Fail». Artikkelen belyser problemstillingen gjennom å vurdere hendelsesforløpet til Lincoln Savings og Loan, et selskap som opplevde korrupsjon og regnskapsmanipulasjon på slutten av 1980-tallet (Erickson et al., 2000, s. 171). Artikkelen fremhever at forståelse av kundenes forretning er særdeles viktig for å kunne avdekke misligheter. Ved å forstå forretningens typiske transaksjonsmønstre, kan revisor avdekke fravikende transaksjoner og utvikle og utføre substanshandlinger på slike transaksjoner.

I tillegg fant samme studie at manglende forståelse om bransjetilhørighet kan hemme revisor i å avdekke misligheter. Revisor er nødt til å opparbeide seg kunnskap om klientens rammer, som lovpålagte reguleringer eller konkurranseformen som finnes i bransjen (Erickson et al., 2000, s. 174). Dersom revisor ikke tilegner seg denne kunnskapen, kan mulige overskridelser oversees.

I likhet med rammeverket til Asare et al. (2015, s. 71), spesifiserer også Erickson (2000, s. 171) hvor viktig det er å forstå de økonomiske kreftene som påvirker klienten, enten det gjelder et lokalt, nasjonalt eller internasjonalt område. Det er nødvendig at revisor har kunnskap om hva som anses for å være standard innenfor bransjen, sett i forhold til type og volum av transaksjoner. Revisor bør være i stand til å vurdere enhetens transaksjoner opp mot de normale transaksjonsmønstrene i bransjen, og på denne måten oppdage transaksjoner som skiller seg ut fra den normale forretningsgangen (Erickson et al., 2000, s. 175). Dersom revisor ikke makter dette, er det en mulighet for at hen overser nøkkeltall som er utenfor den normale marginen og overser “røde flagg” for misligheter.

FASTSETTE RISIKOEN FOR MISLIGHETER

I følge ekspertene i rammeverket til Asare et al., (2015, s. 72) er vurderingen av risikoen for misligheter en kritisk og vanskelig oppgave for revisor. Oppgaven er kritisk fordi vurderingen er særdeles viktig for å avdekke misligheter. Samtidig er det også en vanskelig oppgave. Siden misligheter er en sjeldenhet, mangler ofte revisor kunnskap og erfaring om misligheter. På denne måten kan typiske mønstre for misligheter oversees, og mulige risikomomenter avdekkes dermed ikke. Dette kan medføre at revisor fastsetter en lavere risiko for misligheter enn hva som er tilfellet for enheten. Siden risikovurderingshandlinger brukes til å identifisere og vurdere risikoene for vesentlig feilinformasjon i regnskapet, kan det være avgjørende for revisor. Dersom revisor ikke klarer å forstå hvor risikoen for misligheter er høy, kan det gi utfall i at en feilaktig konklusjon blir avgitt, og brukernes interesse blir ikke ivaretatt (Asare et al. (2015), s.72).

Manglende evne til å identifisere og fastsette en passende revisjonsrisiko må sees i sammenheng med revisors bruk av profesjonelt skjønn og profesjonell skepsis. I en studie utført av det amerikanske etterforskningsorganet, Securities and Exchange Commission (SEC), forelå det to typiske feil tilknyttet revisjonsrisiko ved et mislykket revisjonsoppdrag som følge av avdekkende misligheter. Dette var først og fremst manglende evne til å utføre prosedyrene riktig knyttet til selve risikovurderingsprosessen, slik at risikoen for misligheter ikke ble fastsatt korrekt. Den andre typen mangel med revisjonen var at revisor ikke maktet å respondere riktig i forhold til ulike risikomomenter som tidligere var identifisert i revisjonen. Studiet avdekket i flere tilfeller at til tross for at klienten ble vurdert som “svært aggressiv” eller “uvanlig” i regnskapsføringen, klarte ikke revisjonsfirmaet å endre revisjonsplanen tilstrekkelig etter at slike risikomomenter ble avdekket (Beasley, Carcello, Hermanson & Neal, 2013, s. 14).

Manglende evne til å utøve profesjonelt skjønn og nødvendig mengde profesjonell skepsis kan medføre at det blir fastsatt en utilstrekkelig revisjonsrisiko eller at revisor ikke responderer korrekt ved identifisering av oppdagede risikoer. Følgende kan dette være med på å hemme revisor i å avdekke misligheter og være bakgrunnen for et mislykket revisjonsoppdrag (Beasley et al., 2013, s. 24).

Eutsler, Nickell & Robb (2016, s. 379) har undersøkt hvordan forutsetningen om fortsatt drift påvirker revisor og hens fastsettelse av risiko for misligheter. Deres forskning tyder på

at dersom revisjonsberetningen inneholder en forutsetning om at fortsatt drift ikke er tilstede, vil dette øke sannsynligheten for at revisor opplever rettstvist eller andre sanksjoner i etterkant av utført revisjon. Dette blir også støttet opp av tidligere eksperimentell forskning. Denne forskningen tyder på at dersom revisor fastsetter en høy risiko for misligheter, medfører dette at revisor har større sjanse for å havne i rettstvist, og bli straffet, dersom mislighetene blir oppdaget (Eutsler, Nickell & Robb, 2016, s. 390). For å hindre slike fremtidige konsekvenser, kan det tenkes at revisor vurderer risikoen for misligheter til lavere enn det den faktisk er. Resultatet av dette kan være at misligheter i enheten ikke blir avdekket, som videre vil kunne hemme revisor i å lykkes i sitt revisjonsoppdrag.

Brainstorming

Konseptet med brainstorming ble introdusert i 1941 av Alex Osborn. Gjennom observasjoner fant han at konvensjonelle forretningsmøter hemmet deltakerne i å komme med nye ideer. Begrunnelsen var at deltakerne var redd for at ideene skulle oppfattes som feil eller dumme, samt at de ikke ville bryte ut av det faste mønsteret. Osborn foreslo derfor noen regler som kunne være med å stimulere nye ideer. Forslaget gikk ut på at ideer gruppemedlemmene kom opp med ikke skulle kritiseres, at alle ideer skulle legges frem, man skulle bygge på hverandres ideer og at det ble oppfordret til ville og overdrevne ideer. Ved hjelp av disse reglene var gruppene bedre rustet til å finne en løsning på et bestemt problem (brainstorming.co/uk). Ut ifra litteraturstudien har vi funnet at brainstorming kan være et nyttig verktøy i revisjonsteamet for å løse revisjonen best mulig. Hovedformålet med brainstorming i revisjonsprosessen er å skape ideer om hvordan klienten kan begå og skjule misligheter (Trompeter et al., 2013, s. 303).

Ekspertene i rammeverket til Asare et al. (2015) påpekte at undersøkelsene de gjennomførte tydet på at mange revisorer unnlater å gjennomføre brainstorming i prosessen med å vurdere risikoer (Asare et al, 2015, s.72). Videre vil vi ta for oss undersøkelser som viser at brainstorming kan være nyttig i revisjonsprosessen, spesielt i forbindelse med risikovurdering. Mange revisorer unnlater å gjennomføre brainstorming, til tross for at forskning viser at brainstorming er nyttig i revisjonsprosessen i forbindelse med risikovurdering. Dette kan tyde på at mangelfull eller dårlig utført brainstorming i revisjonsprosessen av revisor og revisjonsteamet kan hemme revisor i å avdekke misligheter.

Brazel, Carpenter og Jenkins gjennomførte i 2010 en studie med formål om å finne ut hvordan kvaliteten på brainstormingen påvirket revisor i prosessen med å avdekke misligheter. De lagde dermed et mål på kvaliteten på brainstormingen. På denne måten kunne de også hjelpe revisorer med å gjennomføre gode brainstormingsprosesser. De studerte 179 tilfeller der revisor nyttet brainstorming i sin prosess for å avdekke risikoer for misligheter. Basert på tilfellene kunne forskerne si noe om elementene som avgjør hvilken kvalitet brainstormingen hadde. Kvaliteten på brainstormingen varierte betydelig i de ulike tilfellene der brainstorming ble benyttet. Et av elementene som avgjorde om kvaliteten var god eller dårlig, var når brainstormingen ble gjennomført i revisjonsfasen (Brazel et al., 2010, s. 1273). Forskerne fant at kvaliteten på brainstormingen var bedre jo tidligere i revisjonsfasen brainstormingen ble utført (Brazel et al., 2010, s. 1279). Undersøkelsen viser at brainstorming med høy kvalitet forbedret forholdet mellom risikofaktorene for misligheter og risikovurderingene for misligheter (Brazel et al., 2010, s. 1273). Mangelfull utført brainstorming tidlig i revisjonsfasen kan dermed være med å hemme revisor i å avdekke misligheter.

Som nevnt tidligere, kan standard revisjonsprosedyrer medføre at klienten kan forutse hvilke revisjonshandlinger revisor kommer til å foreta, og dermed lettere skjule mislighetshandlinger. I en studie gjennomført av Hoffman og Zimbelman i 2012 påpekes det at revisor ofte mislykkes i å effektivt endre sine standard revisjonshandlinger i forbindelse med avdekking av risikoer for misligheter. Studien trekker også frem at brainstorming kan være med å hjelpe revisor med å utforme bedre prosedyrer for hvert enkelt oppdrag, for å avdekke misligheter (Hoffman & Zimbelman, 2012, s. 25). I tillegg til at brainstorming muliggjør at revisor designer mer effektive prosedyrer for å avdekke misligheter, viste undersøkelsen at brainstorming kompenserer for den negative effekten som vanligvis er knyttet til en standard revisjonsprosess. Den negative effekten er at revisor, ved bruk av standardprosedyrer, ikke generer nye, kreative ideer slik de gjør ved bruk av brainstorming (Hoffman & Zimbelman, 2012, s. 31). Studien hevder, ut ifra funnene, at brainstorming hjelper revisor til å tenke kreativt om hvordan ledelsen kan gjennomføre og skjule misligheter fra standard prosedyrer. Dermed kan brainstorming også hjelpe revisor i å planlegge og utføre revisjonshandlinger som i mindre grad lar klienten få mulighet til å skjule mislighetene (Hoffman & Zimbelman, 2012, s. 32). Revisorer som ikke gjennomfører brainstorming gjennomfører dermed oftere standardprosedyrer, som medfører at misligheter

enklere kan bli skjult. Manglende utførelse av brainstorming kan dermed være med å hemme revisor i og avdekke misligheter.

UTFORMING OG UTFØRING AV REVISJONSTESTER

Ved utformingen og utføringen av revisjonstester finnes det flere elementer som kan være med å hemme revisor i å avdekke misligheter. Som vi tidligere har gått grundig gjennom, medfører rutinemessige prosedyrer en mulighet til å predikere hvilke revisjonstester som skal utføres, og dermed også en økt mulighet for misligheter.

I tillegg til faktorene nevnt i Asare et al. (2015, s. 73) sitt rammeverk, kan selve utformingen av revisjonstester nevnes som ett element. Ved utførelsen av revisjonstester blir en liten del av regnskapet eller deler tilknyttet regnskapet, testet. Med andre ord er det kun et utvalg av populasjonen som blir kontrollert. Det finnes likevel tilfeller hvor hele populasjonen blir testet, eksempelvis hvis det foreligger et område med få, store transaksjoner. Årsaken til at stikkprøver benyttes kan begrunnes ut i fra kost-nytte perspektivet. Dersom hele populasjonen skulle blitt testet, ville kostnadene tilknyttet dette som regel oversteget verdien av å oppdage mislighetene. Dermed benyttes stikkprøver i stedet (ISA 200, pkt. A47). Siden stikkprøver ikke tester hele populasjonen, vil det kunne forekomme tilfeller der misligheter ikke blir oppdaget. Dette kan bli forsterket dersom den som utfører misligheter også utnytter seg av hvordan den rutinemessige revisjonsprosessen er utformet. I slike tilfeller kan det lettere bli utført misligheter på områder hvor det forekommer lite kontroller eller på små transaksjoner, da store, betydningsfulle transaksjoner typisk blir trukket ut for testing. Revisor er dermed nødt til å utforme revisjonstester som kan forhindre slike tilfeller, slik at det er større sannsynlighet for å avdekke misligheter (Muczyk et al., 1986, s. 23). Dette innebærer at revisor er nødt til å utøve profesjonelt skjønn i vurderingen av hvor mange stikkprøver som skal tas, på hvilket område de skal utføres og om det trengs dokumentasjon til å støtte opp påstandene (Sequenceinc, 2013). Dersom revisor foretar en feilvurdering, kan det påvirke revisors evne til å avdekke misligheter.

Etter studien utført av Beasley et al. (2013) var det typisk for mislykkede oppdrag, som følge av misligheter, at det forelå tilfeller hvor revisor ikke var i stand til å utføre revisjonsprosedyrer som anses for å være standard for en vanlig revisjon. Dette var prosedyrer som å sende ut bekreftelser på fordringer, hente inn bevis som støtter opp om

brukte estimater eller bekreftelser av ledelsens muntlige uttalelser. Revisor ble altså hemmet i å avdekke misligheter som følge av at standard revisjonsprosedyrer ikke ble overholdt. Dette kan tyde på at revisor slet med å utøve tilstrekkelig med profesjonell skepsis og profesjonelt skjønn i denne delen av revisjonsprosessen (Beasley et al., 2013, s 24).

BRUK AV EKSPERTER

Som nevnt i Asare et al. (2015 s. 74) sitt rammeverk, anerkjenner ofte ikke revisorer behov for eksperter i sitt arbeid med å avdekke misligheter. I de tilfeller der de anerkjenner behovet, utelukker de ofte bruk av eksperter, da det kan være kostbart. Mislighetseksperter foreslår ofte å ta i bruk prosedyrer som ikke er standardisert, for å avdekke misligheter, da forskning viser at disse er mer vellykkede enn standard revisjonsprosedyrer som revisor som ofte bruker.

Det er ikke pålagt å ha en mislighetseksperter i revisjonsteamet, og det er derfor opp til revisor å engasjere en mislighetseksperter i sitt revisjonsoppdrag (ISA 620, pkt. 5(a)). Det er en viktig forskjell i tankegangen til en revisor og en mislighetseksperter. Revisor antar ofte at misligheter ikke eksisterer i sin revisjon, og dermed samler bevis for å støtte denne konklusjonen. En mislighetseksperter derimot antar at misligheter eksisterer og samler bevis for å støtte denne konklusjonen (Stenvold, 2018). Som vi har vært inne på, har revisjonsklienten ofte en forståelse av arten og omfanget av revisors arbeid. Motsetningsvis har revisjonsklienten sjeldent kjennskap til mislighetseksperternes arbeidsmetoder for å avdekke misligheter. Det medfører at ved bruk av mislighetseksperter blir det vanskeligere for revisjonsklienten å planlegge misligheter som er utenfor de arbeidsmetodene som blir brukt for å avdekke misligheter. I tillegg har mislighetseksperterne mer erfaring og kompetanse i forbindelse med mislighetsoppdagelse sammenlignet med revisorer. Ut ifra dette ser man at en mislighetseksperter har styrker som revisor gjerne ikke har, og revisor kan dermed hemmes i å oppdage misligheter ved å unnlate å bruke mislighetseksperter (Stenvold, 2018).

Man kan trekke frem flere fordeler ved bruk av mislighetseksperter. Fordelene er at ekspertene kan identifisere mislighetsrisikoer, vurdere risikoområder og foreslå og implementere gode revisjonsprosesser for å avdekke misligheter. Studier viser at å involvere mislighetseksperter på brainstormingsstadiet vil kunne øke kvaliteten på brainstormingen.

Det vil også være hensiktsmessig å involvere mislighetsekspertter på det stadiet der revisor antyder at det har blitt begått misligheter (Stenvold, 2018). Ut ifra forholdene Asare et al. (2015, s. 74) påpeker i sitt rammeverk og de fordelene ved å benytte mislighetsekspertter som er nevnt her, ser man at revisor i større grad er rustet til å avdekke misligheter ved bruk av mislighetsekspertter.

En annen studie bekrefter også at involvering i planleggingsfasen av profesjonelle med spesialisert kunnskap på området, kan redusere sjansen for et mislykket revisjonsoppdrag. Årsaken til dette er at revisor kan mangle kunnskap på området som er vesentlig for forståelsen av oppdraget og som er nødvendig i de tilfeller revisor bruker profesjonelt skjønn. Samme studie bekrefter også at bruk av ekspertter kan øke effektiviteten til revisjonsoppdrag, til tross for økte kostnader (Selby, 2012, s. 2).

LØSNING AV OPPDAGEDE PROBLEMER

Asare et al. (2015, s. 75) sitt rammeverk trekker frem faktorer som dårlig kommunikasjon i revisjonsteamet, samt manglende kunnskap og erfaring, som hemmende faktorer tilknyttet fasen hvor revisor skal løse oppdagede problemer.

I likhet med Asare et al. (2015) sitt rammeverk finnes det andre kilder som også påpeker at manglende kunnskap og erfaring knyttet til å avdekke misligheter kan medføre at revisor ikke utøver profesjonelt skjønn i samsvar med hva situasjonen krever. En av feilene som ofte blir begått er tilknyttet de tilfeller hvor klienten ikke klarer å skaffe tilstrekkelig med dokumentasjon som kan støtte opp om en transaksjon (Sequence Inc., 2013). Revisor har i slike tilfeller en tendens til å teste andre transaksjoner, fremfor å fortsette og teste transaksjonen hvor tilhørende dokumentasjon ikke kunne bli oppsporet (Sequence Inc., 2013). Slike tilfeller kan øke muligheten for at misligheter blir begått, og dermed også muligheten for at revisor ikke avdekker misligheter.

6.2.2 Langvarig kundeforhold og uavhengighet

Reguleringsmyndigheter har over lengre tid diskutert hvilken effekt langvarige revisjonsoppdrag har på revisjonskvaliteten. Regulatorer har uttrykt sin bekymring om at

langvarige revisjonsoppdrag kan hemme revisors uavhengighet og objektivitet, og dermed redusere revisjonskvaliteten (Geiger & Raghunanda, 2002, s. 69). Som nevnt innledningsvis, er revisors uavhengighet særdeles viktig ved utførelse av et revisjonsoppdrag. En revisor som ikke er uavhengig vil kunne påvirke revisjonskvaliteten, i form av at revisor ikke oppdager feil eller ikke rapporterer oppdagede feil (Tepalagul & Lin, 2015, s. 102).

I en studie fra år 2000 oppsummeres argumenter tilknyttet langvarige revisjonsoppdrag og misligheter, i form av regnskapsmanipulering, fra ulike revisjonskomiteer og regulatoriske enheter (Davis, Soo & Trompeter, 2000). Det argumenteres for rotasjon av revisor, med bakgrunn i at langvarige revisjonsoppdrag medfører mindre objektivitet ved vurdering av klientens påstander. Det kan hemme revisor i å oppdage regnskapsmanipulasjon. Manglende objektivitet begrunnes med at revisor med tiden begynner å identifisere seg med klientens ledelse, og kan opptre som en støttespiller for ledelsen. Konsekvensene kan bli at revisor ikke vurderer ledelsens påstander med tilstrekkelig profesjonell skepsis (Davis et al., 2000, s. 5). De mener at revisor muligens tilpasser seg ledelsens ønsker over tid, som følge av at de utvikler et nært forhold, noe som svekker deres uavhengighet (Tepalagul & Lin, 2015, s. 102).

Regulatorene begrunner også sin skepsis til langvarige revisjonsoppdrag ut ifra at revisor med tiden gjerne unnlater å innhente nye bevis og ikke vurderer endringer hos klienten. Det kan medføre at revisjonsbevisene som foreligger ikke er hensiktsmessige og tilstrekkelige (Davis et al., 2000, s. 6). Det argumenteres også for at revisors mulighet til å beholde klienten over tid gir insentiver til å avgjøre tvister i kunden favør, dersom det motsatte ville kunne medføre tap av klienten. Dette støttes av forskning som viser at kostnadene knyttet til en klient er større tidlig i fasen, ettersom revisor plikter å gjøre seg godt kjent med enheten og dens omgivelser, og som følge av at revisor kan tjene penger på etterfølgende års revisjon av klienten (Davis et al., 2000, s. 6).

Som et resultat av skepsisen rundt langvarige revisjonsoppdrag har revisorrotasjon blitt lovpålagt. Revisorloven (1999, §5a-4) sier at revisor ikke kan revidere årsregnskapet for den samme revisjonspliktige i mer enn syv år sammenhengende.

Det argumenteres også for at langvarige revisjonsoppdrag sammenlignet med kortvarige revisjonsoppdrag kan resultere i høyere revisjonskvalitet. Dette begrunnes med at revisor øker forståelsen av kundens virksomhet og utvikler kompetanse under revisjonen, som

medfører at revisor kan utføre en revisjon av høyere kvalitet (Tepalagul & Lin, 2015, s. 108). I tillegg mener motstanderne av obligatorisk revisorrotasjon at det vil være vanskelig for revisorer å utføre oppdraget med hensyn til kost-nytte-prinsippet (Davis et al., 2000, s. 6). Dette kommer som følge av de høye oppstartskostnadene i starten av et revisjonsoppdrag (Davis et al., 2000, s. 7).

Som følge av regulatorenes oppfatning om at det trengs rotasjon i revisjonsoppdragene, har det blitt gjennomført en rekke studier for å vurdere om langvarige revisjonsoppdrag kan hemme revisors uavhengighet og dermed redusere revisjonskvaliteten. I 2015 ble det gjennomført en litteraturstudie med bakgrunn i artikler fra 1976-2013, som belyser sammenhengen mellom revisjonskvalitet og langvarige kundeforhold. Til tross for argumenter for og imot revisorrotasjon, er den generelle oppfatningen i studiene at langvarige revisjonsoppdrag ikke forringer revisjonskvaliteten (Tepalagul & Lin, 2015, s. 102). Noen av studiene viste imidlertid at langvarige revisjonsoppdrag forbedret revisjonskvaliteten, og motsatt ved korte revisjonsoppdrag (Tepalagul & Lin, 2015, s. 110).

6.2.3 Profesjonelt skjønn

Profesjonelt skjønn er en av faktorene vi har lagt til i det utvidede rammeverket. Etter ISA-ene skal revisor utøve profesjonelt skjønn ved hele planleggingen og utføringen av en revisjon (ISA 200, pkt. 7). Områder som det ofte blir anvendt profesjonelt skjønn på er ved vurderingen av vesentlighet, vurdering av hvorvidt man kan stole på den interne kontrollen, samt hvilke og mengden revisjonshandlinger som skal utføres. For at revisjonen skal bli utført på en tilfredsstillende måte er det viktig at relevant kunnskap og erfaring blir anvendt på de faktiske forholdene og omstendighetene (ISA 200, A25). Dersom revisor ikke makter dette, kan det blant annet påvirke evnen til å oppdage og kommunisere misligheter, og være utfallet til en mislykket revisjon.

Undersøkelsen gjennomført av SEC viste at manglende evne til å utøve profesjonelt skjønn var en av fire faktorer som hemmet revisor i å avdekke misligheter (Beasley et al., 2013, s. 7). Studien avdekket at revisor i mange tilfeller ikke hadde utført prosedyrer som anses å være både forventet og passende for et normalt revisjonsoppdrag. Det vil si at det i slike tilfeller ikke gjaldt en revisjon av spesialiserte enheter med komplekse behov, men selskap

som hadde transaksjoner som var typiske etter regnskapsstandarden (Beasley et al., 2013, s. 21). Revisor hadde i de tilfellene ikke opptrådt forsvarlig i tilfeller knyttet til innhenting av tilstrekkelig med revisjonsbevis tilknyttet brukte estimer, dokumentasjon som støttet opp avstemninger i regnskapet, samt at revisor godtok dokumentasjon som de var klar over at var upålitelig.

Årsaken til at de ovennevnte feiltakelsene ble gjort, kan være manglende forståelse av gjeldende rammeverk for finansiell rapportering som følge av at det forekommer for lite kunnskap, trening og evaluering av dette området for revisor. Studien nevner samtidig at de ovennevnte feiltakelsene også kan forekomme i tilfeller hvor revisor har forstått hva som forventes av oppgavene som skal bli utført, men revisor har ikke klart å utøve prosedyrene effektivt. Det kan være flere årsaker til dette, som tidspress og det at flere arbeider med samme oppgave i revisjonsteamet (Beasley et al., 2013, s. 21).

Selby (2012, s.2) trekker også frem at revisor bruker profesjonelt skjønn i vurderingen av hvorvidt man skal vurdere bruk av eksperter ved en eventuell endring av revisjonsplanen. Dette er i forhold til feil i automatiske kontroller som revisor utfører i startfasen av et revisjonsoppdrag. I slike tilfeller må revisor avgjøre om det er nødvendig med assistanse fra IT-eksperter i vurderingen av resultatene fra kontrollene som har blitt utført automatisk. Studien påpeker at revisjonsfirmaer muligens kan redusere sannsynligheten for mislykkede oppdrag dersom de involverer eksperter i planleggingsfasen. Dersom revisor foretar en feilvurdering i slike tilfeller kan det medføre at det blir utført for få revisjonshandlinger. Dette kan igjen være utfallet til et mislykket revisjonsoppdrag, da mulige misligheter ikke blir oppdaget som følge av dette (Selby, 2012, s. 2).

6.2.4 Profesjonell skepsis

ISA-ene pålegger revisor å utøve profesjonell skepsis (ISA 200, pkt. 13 (I)). ISA 200 presiserer viktigheten og nødvendigheten i utøvelse av profesjonell skepsis ut ifra forskjellige hensyn. Profesjonell skepsis skal hjelpe revisor med å bli oppmerksom på eksempelvis forhold som kan tyde på misligheter (ISA 200, pkt. A21). Det er viktig for å redusere risikoen for å overse uvanlige omstendigheter og for å vurdere revisjonsbevis kritisk (ISA 200, pkt. A22).

Til tross for at standardene påpeker viktigheten og betydningen av profesjonell skepsis, er det en generell oppfatning blant forskere at begrepet ikke er vel definert og målbart. I tillegg stiller mange revisorer seg spørrende til hva som anses for å være et passende nivå av profesjonell skepsis (Olsen, 2014, s. 32). Det kan derfor tenkes at det foreligger en risiko for at revisorer utøver mindre profesjonell skepsis enn det som er hensiktsmessig for å opprettholde god revisjonskvalitet. Det at begrepet ikke er vel definert og målbart kan dermed hemme revisor i å utøve et passende nivå av profesjonell skepsis, og medføre at revisor overser tegn til misligheter.

Revisor kan påvirke sin egen profesjonelle skepsis, både kognitivt og atferdsmessig. Kognitivt vil si at revisor bevisst bruker sine tanker til å identifisere informasjon og forhold som er relevant for revisjonen. Atferdsmessig vil si at revisor, basert på det hen oppdager av relevante forhold, eksempelvis motsigende revisjonsbevis, skal reagere ved å blant annet stille spørsmål om forholdene og studere revisjonsbevis nøye, samt vurdere om revisjonsbevisene er tilstrekkelige og hensiktsmessige (Olsen, 2014, s. 34). Til tross for at revisor kognitivt og atferdsmessig kan påvirke sin egen profesjonelle skepsis, advarer flere organer om at trusler i blant annet revisjonsmiljøet kan motarbeide revisors kognitive og atferdsmessige innsats. Disse truslene beskrives nærmere i de neste avsnittene, samtidig som vi ønsker å utdype hvordan truslene kan hemme revisor i å avdekke misligheter (Olsen, 2014, s. 34).

Observasjoner gjort av det amerikanske tilsynsorganet, Public Company Accounting Oversight Board (PCAOB) i 2012, vekker bekymringer om hvorvidt revisor konsekvent og flittig utøver profesjonell skepsis. PCAOB observerer at revisorer ofte har utvist manglende profesjonell skeptisk holdning ved revisjon av klienters regnskap. Deres funn viser at det er flere forhold som kan hindre og forstyrre revisors utøvelse av profesjonell skepsis (PCAOB, 2012, s. 1).

Blant annet påpeker PCAOB at insentiver og press i revisjonsmiljøet kan medføre at revisor ikke utøver profesjonell skepsis. Det kan være incentiver eller press til å opprettholde et langvarig revisjonsoppdrag, unngå betydelige konflikter med klientens ledelse, at de vil oppnå høy grad av kundetilfredshet, de vil holde revisjonskostnadene lave eller at de utfører andre tjenester utover revisjonen som kan svekke deres profesjonelle skepsis. Funnene tyder

også på at revisor i noen tilfeller utvikler et upassende nivå av tillit til klientens ledelse. Dette kan hemme revisor i å avdekke misligheter, da revisor, som følge av tilliten, godtar et regnskap som inneholder misligheter (PCAOB, 2012, s. 7).

Studien gjennomført av SEC peker også på høy grad av tillit til klientens ledelse som et forstyrrende element mot revisors utøvelse av profesjonell skepsis. En slik forstyrrelse kan medføre manglende spørsmålsstilling fra revisors side, eksempelvis knyttet til påliteligheten av dokumenter, og mangel på kritisk vurdering av revisjonsbevis, eksempelvis knyttet til motsigende revisjonsbevis (Beasley et al., 2013, s. 22). PCAOBUs undersøkelse peker på at revisorer i noen tilfeller kan føle seg presset til å unngå potensielle negative samspill med klientens ledelse fremfor å beskytte regnskapsbrukerne (PCAOBUS, 2012, s. 7). Som følge av dette kan revisor velge å ikke kommunisere avdekkede mislighetsrisikoer, og dermed kan det videre hemme revisor i å avdekke misligheter.

Et annet forhold som kan hindre bruk av profesjonell skepsis er høy arbeidsbelastningen hos revisjonsteamets medlemmer. Høy arbeidsbelastning kan medføre at teammedlemmene føler at de må arbeide raskt for å kunne utføre alle sine oppgaver. Dette kan medføre at revisorer søker etter bevis som er enkle å få tak i, fremfor relevante og pålitelige bevis. Det kan også medføre at det innhentes mindre bevis enn det som er tilstrekkelig og hensiktsmessig, og at revisorer vektlegger de bevisene som bekrefter at det ikke foreligger misligheter fremfor de bevisene som er motsigende (PCAOBUS, 2012, s. 7). De nevnte forstyrrelsene og omstendighetene kan føre til at revisor samler og evaluerer bevis og informasjon som i større grad gagnar klienten enn eksterne brukeres interesser, og kan hindre revisor i å utøve profesjonell skepsis. Dette kan igjen hemme revisor i å avdekke misligheter (PCAOBUS, 2012, s. 7).

I undersøkelsen gjennomført av SEC var utilstrekkelig bruk av profesjonell skepsis i 60% av tilfellene til stede i 81 saker der revisor ikke oppdaget regnskapsmanipulasjon (Beasley et al., 2013, s. 3). Det er et tegn på at manglende eller utilstrekkelig bruk av profesjonell skepsis kan hemme revisor i å avdekke regnskapsmanipulasjon. Undersøkelsen trekker frem noen eksempler som viser utilstrekkelig utøvelse av profesjonell skepsis hos revisor. Blant annet mislykkes revisor i å vurdere dokumenter som revisor mistenkte hadde blitt manipulert av klienten. Revisor stilte ikke spørsmål om påliteligheten av disse dokumentene. I tillegg ble revisor konfrontert med en rekke faktorer som indikerte risiko for vesentlig feilinformasjon, men til tross for at dette burde ha økt revisors profesjonelle skepsis,

modifiserte ikke revisor sine prosedyrer i lys av disse risikoene. I tilfeller der informasjon antydte at kontoverdier var overdrevet, mislyktes revisor i å svare med passende revisjonshandlinger for å vurdere disse verdiene (Beasley et al., 2013, s. 3).

6.2.5 Erfaring, kunnskap og opplæring

Kunnskap, trening og erfaring er faktorer som inngår i rammeverket til Asare et al. (2015, s. 79). Ekspertene i studien påpekte at revisorer ofte manglet opplæring i metoder for å oppdage og undersøke misligheter. Misligheter oppstår sjeldent, og virker dermed ukjent for mange. Revisor kan som følge av dette overse “røde flagg” knyttet til misligheter, som igjen påvirker fastsetting av revisjonsrisiko og utforming av revisjonstester (Asare et al., 2015, s. 76). Kunnskap om typiske mønstre for misligheter vil hjelpe revisor med å avdekke “røde flagg” (Asare et al., 2015, s. 79). Vi vil se nærmere på litteratur som har undersøkt disse faktorene, og hvordan mangler på kunnskap, opplæring og erfaring påvirker revisor i sitt arbeid med å avdekke misligheter.

Studien utført av Albrecht og Hoopes (2014, s. 13) har som mål å finne faktorer som medvirker til at revisor ikke avdekker alle misligheter. Studien analyserer flere tilfeller der revisor ikke har avdekket misligheter. Studien består av flere deler, der den ene delen ser på faktorer som medførte at revisor var uaktsom ved revidering av regnskap og dermed ikke oppdaget misligheter. Utilstrekkelig opplæring og erfaring inngikk i denne kategorien. Blant annet påpeker studien at de yngste og minst erfarne revisorene er dem som oftest bruker mest tid hos klienten. Dermed er det disse revisorene som blir eksponert for “røde flagg” først. Slike revisorer har mindre erfaring enn eldre, erfarne revisorer. For å eliminere denne forskjellen, vil det derfor være svært viktig med god opplæring for å kunne oppdage “røde flagg” for misligheter. Dette belyser nødvendigheten av opplæring, spesielt i tilfeller med nyansatte som ikke har tilegnet seg erfaringer i forbindelse med misligheter. Dersom revisor mangler tilstrekkelig opplæring kan det medføre at revisor ikke avdekker misligheter, slik studien viser til (Albrecht & Hoopes, 2014, s. 18).

Studien til Albrecht og Hoops (2014) viser også at det er nødvendig med kunnskap om virksomheten og bransjen som virksomheten opererer i. Flere uoppdagede misligheter var resultat av at revisor ikke hadde nok kunnskap om nettopp virksomheten de reviderte eller

bransjen som virksomheten var en del av (Albrecht & Hoopes, 2014, s. 20). Revisors mangel på kunnskap om misligheter var også en medvirkende faktor til at revisor ikke avdekket misligheter i flere tilfeller (Albrecht & Hoopes, 2014, s. 18). Dersom revisor har utilstrekkelig kunnskap om klientens virksomhet, bransje, og misligheter, kan dette hemme revisor i å avdekke misligheter.

6.2.6 Insentiv for revisor

I rammeverket til Asare et al. (2015, s 79) påpekes det to forhold som kan gi revisor insentiver til å begå misligheter. Disse er tidspress og revisorhonorarer. Vi vil videre utdype tidspress og revisorhonorar ut fra funn vi har gjort i litteraturstudien. I tillegg ønsker vi å forklare hvordan stress kan være insentiv for revisor til å begå misligheter.

Ut ifra revisorloven av 1999 kan man antyde at det også der, i tillegg til de funnene gjort av Asare et al. (2015), foreligger en skepsis knyttet til forholdet mellom honorarer, uavhengighet og objektivitet. Revisorloven §4-6 lyder: «Revisor skal påse at honoraret fra en klient, en gruppe samarbeidende klienter eller fra en og samme kilde ikke utgjør en så stor del av revisors samlede honorarer at det er egnet til å påvirke eller reise tvil om revisors uavhengighet og objektivitet.» De oppgir ikke et beløp for hva som blir godtatt som honorar, men påpeker at for høye honorarer truer revisors uavhengighet og objektivitet, og som vi har sett gjennomgående i studiet vårt er disse egenskapene sentrale ved avdekking av misligheter.

Greiner, Kohlbeck og Smith gjennomførte i 2017 en studie som omhandler sammenhengen mellom misligheter, i form av regnskapsmanipulasjon, og revisjonshonorarer. Funnene tyder på at revisorer reagerer med å øke revisjonshonoraret når de opplever regnskapsmanipulasjon. Dette kommer av at revisor vil redusere revisjonsrisikoen, og som følge av dette er revisor nødt til å utføre flere revisjonshandlinger. I tillegg økes honoraret ettersom at revisjonsselskapet opplever økt forretningsrisiko i de tilfellene der regnskapsmanipulasjon er til stede (Greiner et al., 2017, s. 105). Ved å øke revisjonshonoraret kan revisor bedre etterkomme disse risikoene ved å gjennomføre mer revisjon i revisjonsoppdragene (Greiner et al., 2017, s. 85).

Når man arbeider under press kan det fremprovosere stress. Choo gjennomførte i 1995 en studie for å undersøke hvilken påvirkning stress hadde på en revisors vurderingsevne. I tillegg er studien motivert ut fra hvilken effekt tidspress har på revisors vurderinger (Choo, 1995, s. 612). Choo undersøkte tre teorier som forklarer sammenhengen mellom stress og de vurderinger revisor gjør.

Etter Choo er teorien om «*Cue Utilization Theory*» den teorien som er best egnet til å forklare fenomenet (Choo, 1995, s. 634). Denne teorien legger til grunn at sammenhengen mellom revisors vurderinger og stress er gitt som en invers U-form. Det vil si at lavt nivå av stress vil medføre at vurderingene har lav kvalitet, ved økt stressnivå vil kvaliteten på vurderingene øke, men for høyt stressnivå derimot vil minske kvaliteten på vurderingene (Choo, 1995, s. 615). Dette forklares ut ifra at et økt stressnivå medfører at revisor ser bort fra irrelevant informasjon. Det optimale nivået på stress, for å gjøre de beste vurderingene, er der all irrelevant informasjon, og bare irrelevant informasjon, lukes ut av revisor. Dersom revisor opplever stress utover dette nivået, vil også relevant informasjon bli ignorert. Dette vil da påvirke vurderingene til revisor i negativ retning (Choo, 1995, s. 614). I forbindelse med at tidspress og stress henger tett sammen, kan man derfor trekke fram at tidspress er en fordel opp til et visst nivå. Et tidspress ut over dette nivået vil kunne påvirke vurderingene til revisor negativt, og det kan dermed hemme revisor i å avdekke misligheter.

En studie gjennomført av Salterio undersøkte blant annet hvilken effekt strammere innleveringsfrister for revisjonsberetningen hadde for revisjonen. Han hevder at en strammere innleveringsfrist medfører at revisor bruker mindre tid på substanshandlinger. Som nevnt tidligere, er disse handlingene utformet for å avdekke vesentlig feilinformasjon på påstandsnivå. Dersom revisor ikke har nok tid til å gjennomføre disse handlingene kan det hemme revisor i å avdekke misligheter. Etter studien vil strengere krav til dokumentasjon medføre at ansatte bruker lenger tid på dokumentasjonen. Dette kan få negative konsekvenser for innsamling av bevis innenfor den tidsrammen revisor har tilgjengelig (Salterio, 2008, s. 115).

Tidligere i vår studie har vi påpekt virkningen av standardiserte revisjonsprosedyrer. Mange klienter blir oppmerksomme på revisors arbeidsmetoder, og utøver misligheter de steder der revisor mest sannsynlig ikke kommer til å kontrollere. Som et svar på dette problemet bør revisor derfor endre sine prosedyrer, samt omfanget av revisjonen, fra år til år. Dette skaper med vellykket revisjon. For å kunne få til dette må revisor bruke mer tid på å vurdere

hvordan bedrageri kan bli begått hos selskapet. Tidspress er dermed faktor som er med på å hindre revisor i å utføre nye prosedyrer fra år til år (Sequenceinc, 2013).

7. Utvidet rammeverk

I denne delen av analysen presenterer vi det utvidede rammeverket. Dette rammeverket bygger på Asare et al. (2015) sitt rammeverk, samt at det inneholder nye faktorer basert på funnene fra litteraturstudien vår. Vi vil i første del forklare de nye faktorene som er lagt til i det videreutviklede rammeverket. Deretter ønsker vi å illustrere de nye avdekkede faktorene sammen med de faktorene som allerede eksisterte i Asare et al. (2015) sitt rammeverk.

Asare et al. (2015) sitt rammeverk består av faktorer som kan hemme revisor i å avdekke misligheter. Faktorene er enten en del av, eller påvirker, revisjonsprosessen. Gjennom vår litteraturstudie fant vi faktorer som allerede var nevnt i rammeverket og nye faktorer som vi ønsker å benytte oss av for å bygge videre på rammeverket. Ingen faktorer er fjernet fra Asare et al. (2015) sitt rammeverk.

Ytterligere fant vi det hensiktsmessig å dele rammeverket inn i to hovedfaktorer, nemlig faktorer knyttet til revisjonsprosessen og faktorer knyttet til klienten. Etter vår litteraturstudie fant vi nemlig flere faktorer som ikke var representert i Asare et al. (2015) sitt rammeverk. Felles for mange av disse faktorene var at de ikke direkte eller indirekte påvirket revisjonsprosessen. Faktorene hadde derimot en tilknytning til selve klienten, dermed valgt vi å legge til denne kategorien som en hovedfaktor i rammeverket. Videre vil vi ta for oss de faktorene vi har implementert i Asare et al. (2015) sitt rammeverk.

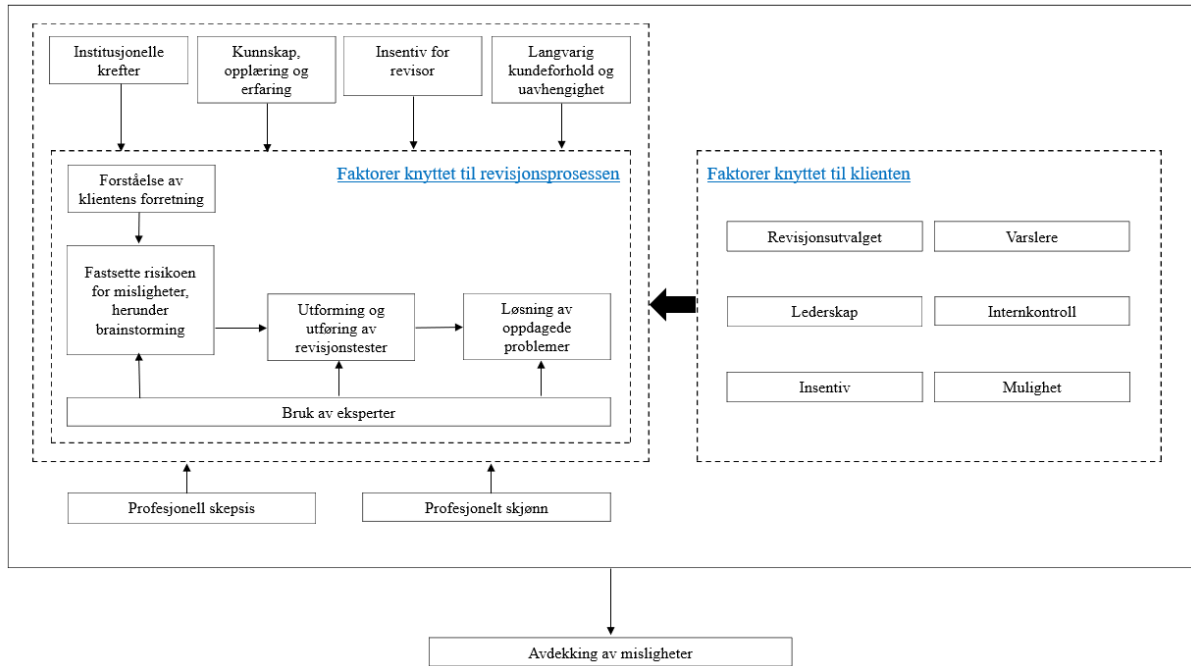
I den delen av rammeverket som tar for seg faktorer som har tilknytning til revisjonsprosessen, har vi supplert med faktorer som inngår i revisjonsprosessen og faktorer som påvirker prosessen. Av faktorer som inngår i selve revisjonsprosessen har vi lagt til brainstorming. Denne faktoren er en viktig del ved fastsettelsen av risikoen for misligheter. Manglende eller dårlig utformet system for brainstorming ble ved gjentatte studier fremhevet som en faktor som kan hemme revisor i å avdekke misligheter. Ytterligere har vi lagt til profesjonell skepsis og profesjonelt skjønn som to faktorer som påvirker hele revisjonsprosessen. Revisor er nødt til å utøve tilstrekkelig profesjonell skepsis og profesjonelt skjønn gjennom alle områdene i en revisjon. I tillegg så vi det hensiktsmessig å legge til en faktor knyttet til langvarig kundeforhold og påvirkningen dette kan ha på revisors uavhengighet. Dette er en faktor som påvirker revisjonsprosessen indirekte. Faktorene nevnt

over ble ved flere anledninger i litteraturstudiet påpekt som faktorer som kan hemme revisor i å avdekke misligheter.

Som en del av den nye hovedfaktoren, faktorer knyttet til klienten, inngår faktorene revisjonsutvalg, varslere, lederskap, internkontroll, insentiv og mulighet for klienten. Revisjonsutvalget kan påvirke revisors evne til å avdekke misligheter dersom utvalget ikke er riktig sammensatt. På samme måte kan manglende eller dårlig varslingsystem, påvirke revisor evne til å avdekke misligheter. Litteraturstudien viste også at det var flere elementer ved typen lederskap som kan påvirke revisors evne til å avdekke misligheter. Blant disse var karismatiske og overstyrende ledere. Den interne kontrollen ble påvist å være en viktig faktor. Svake kontroller, samt overstyring av eksisterende interne kontroller og fordekt samarbeid, kan være med på å hemme revisor i å avdekke misligheter. Til slutt så vi det også hensiktsmessig å legge til to faktorer fra mislighetstrianglet. Disse faktorene var insentiv og mulighet. Alle faktorene nevnt i dette avsnittet ble i vår litteraturstudie fremhevet som faktorer som kan påvirke revisors evne til å avdekke misligheter.

Til tross for at faktorene er likestilt i illustrasjonen over vårt videreutviklede rammeverk, finnes det likevel faktorer som er av større betydning. Lederskap er en omfattende faktor som har vært fremtredende i flere studier. Gjennom litteraturstudien ble det derimot avklart at insentiv og mulighet for klienten er to faktorer som ikke har like stor påvirkning på revisors evne til å avdekke misligheter.

På grunnlag av våre funn i litteraturstudien har vi utviklet rammeverket som er vist på neste side. Faktorene tilknyttet klienten påvirker faktorene som inngår eller påvirker revisjonen, som er illustrert med en pil.

Figur nr. 3: Vår videreutvikling av Asare et al. (2015) sitt rammeverk

8. Caseanalyse

I denne andre delen av analysen skal vi gjennomføre en casestudie. Her vil vi besvare spørsmålene nevnt innledningsvis, for å oppnå en bedre forståelse av hva som kan ha hemmet revisor i å avdekke regnskapsmanipulasjonen i de enkelte tilfellene. Casene vil bli analysert ut ifra spørsmålene, i tillegg til at vi ønsker å benytte oss av det videreutviklede rammeverket. Gjennom rammeverket ønsker vi å trekke frem de mest fremtredende faktorene i de ulike casene. Vi vil analysere hver case for seg selv, og til slutt utføre en komparativ analyse av sakene. Casene vil bli fremstilt kronologisk etter når regnskapsmanipulasjonen oppstod.

8.1 Troms kraft

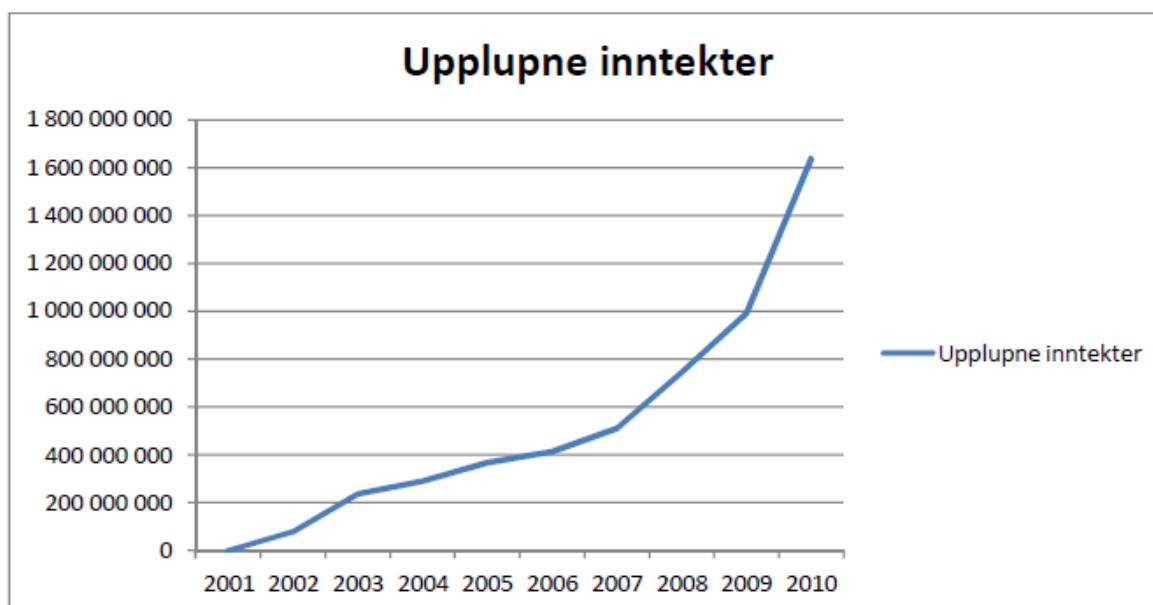
8.1.1 Kort om Troms Kraft

Troms Kraft AS er morselskapet i konsernet Troms Kraft. Selskapet produserer, distribuerer og selger fornybar kraft til husstander og bedrifter. Energikonsernet eies av Troms Fylkeskommune med en andel på 60%, mens resterende 40% eies av Tromsø kommune. Selskapet er en av Norges største netteiere, og har i dag om lag 300 medarbeidere (Troms Kraft, 2017).

Endringer i energiloven av 1990 åpnet for et kommersielt marked for elektrisk kraft, da tidligere reguleringer og politiske fastsatte kraftpriser ble opphevet (Nergaard, 2013, s. 5). Dette åpnet for konkurranse i markedet. Som følge av dette, ble datterselskapet Kraft og Kultur opprettet i Sverige i år 2000 (Troms Kraft, 2017). Selskapet ønsket å treffe et miljøbevisst segment i kraftmarkedet ved å selge fornybar energi. Kundene bestod hovedsakelig av svenske kommuner, men det forekom også salg til foretak og privatpersoner (Stockholms tingsrätt, 2016, s. 23). I år 2012 byttet selskapet navn til Nordic Green Energy (Nordic Green Energy, 2018).

8.1.2 Hvem avdekket regnskapsmanipulasjonen, og hvordan ble den avdekket?

11. november 2011 ble konsernsjefen i Troms Kraft varslet gjennom mail av to ansatte i økonomiavdelingen til Kraft og Kultur om feil i regnskapene (NRK, 2015). Det ble opplyst om at balansekontoen «påløpte, ikke fakturerte inntekter» ikke var korrekt. Inntektene i Kraft og Kultur hadde hatt en kunstig økning, og dermed hadde selskapets resultat blitt overvurdert i perioden 2000-2012 (Stockholms tingsrätt, 2016. s. 15). Det var i hovedsak dette forholdet i datterselskapet som medførte at det ble avdekket vesentlig feilinformasjon i konsernregnskapet til Troms Kraft. Økningen i “påløpte, ikke fakturerte inntekter” er illustrert nedenfor.

Figur nr. 4: Årlig utvikling i “påløpte, ikke fakturerte inntekter” i Kraft og Kultur

Fra “Troms Kraft AS - Granskning av Kraft & Kultur i Sverige AB”, av Ernst & Young, 2012
(<http://www.tromskraftnett.no/portalWeb/ShowProperty.pdf?nodeId=/BEA%20Repository/372011>)

8.1.3 Hvem gjennomførte regnskapsmanipulasjonen, hvordan ble den gjennomført og hva var insentivet til handlingene?

Årsaken til at balansekontoen «påløpte, ikke fakturerte inntekter» ikke var reell, var at kontoen ble brukt til å skjule tap. Tapene kan forklares gjennom selskapets salgsstrategi. Selskapet kjøpte fornybar kraft til innkjøpspris, som deretter ble solgt videre til sine kunder til en avtalt fast-pris. Fra etableringen av Kraft og Kultur i år 2000 til slutten av tiåret steg derimot prisene på fornybar energi kraftig (Nergaard, 2013, s. 24). Selskapet hadde ikke prissikret alle strømvtalene sine, og i tillegg hadde de inngått avtaler hvor innkjøpsprisen var høyere enn gitt fast-pris (Alexandersen, 2017). Tapene ble skjult ved å føre fiktive inntekter som opptjent, men enda ikke fakturert inntekt. Insentivet bak regnskapsmanipuleringen var dermed å skjule tapene ved å utarbeide årsregnskap som ga et bedre inntrykk av selskapets økonomiske stilling.

Selve regnskapsmanipuleringen ble utført ved bruk av regneark i Excel (Alexandersen, Sæbbe & Endresen, 2014). I følge en controller i Troms Kraft, skal manipuleringen ha foregått ved at korrekte rapporter ble tatt ut fra faktureringsystemet til Kraft og Kultur. Deretter har dataen blir eksportert til regneark i Excel, for så å videre bli bearbeidet. Blant annet ble deler av dataen tilknyttet leveranser for strøm fjernet, som faktureringsdato, leveranseperiode og fakturanummer (Alexandersen et al., 2014). Dette gjorde det vanskeligere å kontrollere data i regnearket mot dataen i faktureringsystemet. Fakturert volum av kilowattime (kWh) ble manipulert. Det fakturerte volumet ble satt lavere enn hva som var tilfellet, slik at differansen mellom inntekter og fakturert volum ikke ble reell (Alexandersen et al., 2014).

Til tross for at daglig leder nekter for å vite om inntektsføringen av de fiktive inntektene, finnes det imidlertid mailkorrespondanse som tilsier at daglig leder var klar over regnskapsmanipulasjonen (Ernst & Young, 2012, s. 10). Eksempelet under viser hvordan han gir instruksjoner angående hvordan en bokføring skal gjennomføres. Utdraget fra e-posten er hentet fra Ernst & Young (2012, s. 10) sin granskningsrapport.

“Tjena! Några små saker om räkenskaperna:

1. Du lägger väl in det där jävla koncernbidraget, alltså 5/12-deler av 4 MNOK...pust...
2. Och när det gäller kultur - kan du manipulera siffrorna så vi landar på ett plus där på 1,5 MSEK - till exempel genom att lägga på lager eller lägga hela summan på upplupna intäkter.
3. Prissäkringen blir så här enligt (NN) för maj: SEK 9.552.374
4. Elintäkterna - ta en summa som gör att vi landar på 16,1 MSEK i resultat efter skatt.
5. Jag landar i Sverige 16.30 så jag är på kontoret ca. 17.15. Kan du inte vara kvar då kan vi titta på det hela och så smutta på whiskyn i mitt skåp - den är gjord på indianmajs.”

Etterfølgende granskning anser daglig leder som hovedmannen bak den bevisste og planmessige manipuleringen av regnskapene (Ernst & Young, 2012, s. 8). Daglig leder skal trolig ha fått hjelp av flere ansatte i Kraft og Kultur. Deriblant dem var ansvarlig for kraftinnkjøpet i Kraft og Kultur, og økonomiansvarlig i Kraft og Kultur (Stockholms tingsrett, 2016, s. 26).

8.1.4 Ble regnskapsmanipuleringen skjult, og i så fall hvordan?

Samarbeidet mellom daglig leder og ansatte gjorde det lettere å holde regnskapsmanipulasjonen fordekt. Samarbeidet ble for det meste utført gjennom mailkorrespondanse. En granskningsrapport utført av EY (2012) har gransket og analysert dokumenter tilknyttet Kraft og Kultur i perioden 2001-2011, samt utført intervjuer med styret og ledelsen i Kraft og Kultur. Arbeidet gikk blant annet ut på å gjennomgå ca. 1 300 eposter (Ernst & Young, 2012, s. 9). Resultatene fra dette gir indikasjoner på at daglig leder sørget for at regnskapsmanipuleringen ble skjult for revisor gjennom mailkorrespondanse med de to medhjelperne i økonomiavdelingen.

Til eksempel finnes en mail fra 2. september 2007. I mailen, til en ansatt i økonomiavdelingen, forteller daglig leder at revisor godtar forklaringene knyttet til fordringer og betalinger mellom Kraft og Kultur og andre parter. Videre opplyser daglig

leder at han ikke kan «jukse» hvert halvår, samt en løsning på hvordan avdelingen kan manipulere fordringene for at kontoen ikke skal få mer oppmerksomhet.

From: (NN)
To: (NN)
Cc: (NN)
Sent: 2. september 2007 20:49
Received: 2. september 2007 20:49

Tjena!

Revisorerna verkar köpa alla mina förklaringar om när det gäller fordringar och betalningar mellan (XY), K&K samt (XY).

Men jag kan inte trollo med truten varje halvår. Det innebär at tnu måste vi reda ut det här en gång för alla. Något måste ju vara fundamentalt fel om vi har samalde fordringar på våra underleverantörer när det gäller kultur och TENK som överstiger våra samlade vinster för de här åren.

Så det här ska ni göra – för vi måste gå till botten med det här.

1. Vi ska gå igenom varenda månad sedan vi startade det här. Från första dagen tills idag.

2. (NN) tar fram alla fakturor han fått av oss och som vi ställt ut till honom. Gäller både (XY) och (XY).

3. (NN) tar fram alla fakturor vi fått från eller ställt ut till (XY) och (XY).

Sedan låser vi alla tre in oss. Det kan ta en dag. Det kan ta två dagar. men vi slutar inte förrän allt är klarlagt. Jag kan tidigast nästa fredag (är mycket i Norge i veckan) – så boka in fredagen. Så har ni ju också några dagar på er att ta fram alla dokument.

Nu går vi till botten med det här!

Så – nu får ni också korka upp!

Själv ska jag dricka en riktig grosshandlarsrogg; eau-de-vie och sockerdricka.

(NN)

Figur nr. 5: Mailkorrespondanse i Kraft og Kultur

Fra “Troms Kraft AS - Granskning av Kraft & Kultur i Sverige AB”, av Ernst & Young, 2012, s. 11

(<http://www.tromskraftnett.no/portalWeb/ShowProperty.pdf?nodeId=/BEA%20Repository/372011>)

Ved gjennomføringen av regnskapsmanipuleringen ble det, som nevnt, benyttet regneark i Excel (Alexandersen et al., 2014). Data ble overført fra faktureringsystemet til et regneark. Deretter ble dataene bearbeidet. Måten dette ble utført på, kan også trekke i retning av at regnskapsmanipulasjonen ble forsøkt skjult. Deler av dataen ble fjernet, mens annen informasjon ble lagt til. Dette gjorde det svært vanskelig å kontrollere dataene i etterkant, som også kan tyde på at regnskapsmanipulasjonen ble holdt skjult.

8.1.5 Hvordan ble revisjonsarbeidet utført?

Revisjonen av morselskapet, Troms Kraft AS, ble utført av PwC, som også utførte revisjonen av konsernet. Det svenske datterselskapet sin revisjon ble derimot utført av Grant Thornton Sweden AB i perioden 2003-2010 (Finanstilsynet, 2014, s. 1).

Etter revisorloven §5-7 (1999) skal konsernrevisor gjennomgå revisjonsarbeid utført av revisor i datterselskap av betydning for konsernregnskapet. Siden denne bestemmelsen trådte i kraft 1.juli 2009 vil vi først og fremst fokusere på revisjonsarbeidet som ble utført av konsernrevisor fra og med 1. juli 2009 og utover. Etter Ot.prp. nr. 78 (2008-2009, s. 88) innebærer «gjennomgang» at revisor i all hovedsak legger “god revisorskikk” til grunn, samt benytter ISA 600 *Særlige hensyn ved revisjon av konsernregnskapet*. I de tilfeller det er fastsatt særskilte krav i lov eller forskrift, gjelder disse. Siden Kraft og Kultur sin bokførte omsetning utgjorde mer enn 50% av konsernets samlede omsetning i disse årene, anses datterselskapet for å være vesentlig (Finanstilsynet, 2014, s. 1). Vi vil i denne oppgaven se nærmere på revisjonen av konsernet tilknyttet de forholdene som omhandler regnskapsmanipulasjonen i datterselskapet Kraft og Kultur. Konsernregnskapet ble utarbeidet etter god regnskapsskikk i denne perioden (Troms Kraft, 2010, s. 17). Frem til slutten av år 2009 var det pålagt å utføre revisjonen i samsvar med standardene for god revisjonsskikk (RS). Fra og med 1. januar 2010 ble det derimot pålagt å avlegge en revisjon etter de internasjonale revisjonsstandardene, ISA-ene (NOU 2017: 15, 2017, s. 21). Grant Thorntons revisjon av Kraft og Kultur vil vi derimot ikke gå i dybden på, da denne revisjonen er underlagt svenske lover og reguleringer.

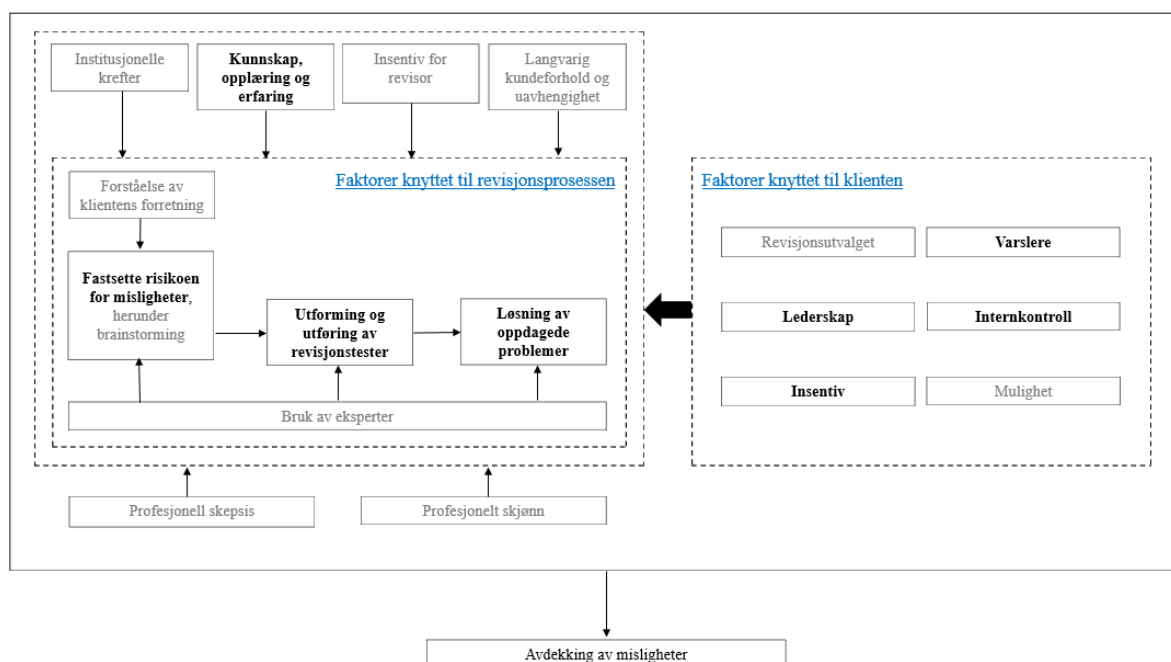
Allerede i år 2003 varslet Kraft og Kulturs revisor fra PwC at balansekontoen for «opptjente, ikke fakturerte» inntekter ikke kunne være korrekt. Kort tid senere ble det foretatt revisorbytte. Grant Thornton Sverige fikk oppdraget, og reviderte regnskapene til Kraft og Kultur fra år 2003 til og med år 2010 (Stockholms tingsrätt, 2016, s. 20). Konsernet ble i samme periode revidert av PricewaterhouseCoopers (PwC) i Norge.

I år 2004 varslet konsernrevisor (PwC) styrelederen i Kraft og Kultur om et behov for å vurdere «opptjente, ikke fakturerte» inntekter på nytt. Det ble ikke igangsatt noen tiltak for å ordne opp i forholdene. Som følge av dette varslet konsernrevisor om de samme forholdene i år 2006 til styret i Kraft og Kultur. Balansekontoen «opptjente, ikke fakturerte» inntekter utgjorde på dette tidspunktet halvparten av Kraft og Kulturs inntekter for året 2005 (Nergaard, 2013, s. 18). Konsernrevisor og Troms Krafts økonomidirektør avla et besøk i Sverige hos datterselskapet for å gjennomgå de nevnte forholdene, men det ble ikke foretatt videre oppfølging av revisors merknader. Det ble foretatt en ny undersøkelse av balansekontoen i april 2010 av konsernrevisor. Det ble ikke oppdaget feil som ble ansett på som vesentlige (Ernst & Young, 2012, s. 9).

8.1.6 Hva gikk galt i revisjonsoppdraget?

Årsaken til at revisor ikke avdekket regnskapsmanipulasjonen er sammensatt av flere faktorer. Faktorene påvirker hverandre, og i flere tilfeller vil faktorene overlappe. I Troms Kraft sitt tilfelle, med inntektsmanipulasjon i datterselskapet, ønsker vi å trekke frem noen faktorer som vi anser som mer fremtredende enn andre. Blant disse forholdene er forhold tilknyttet ledelsen sammen med manglende varsling, svak internkontroll, forhold tilknyttet revisjonsprosessen og til slutt revisors kunnskap, erfaring og opplæring.

I rammeverket under har vi uthevet de faktorene som vi anser å være mest fremtredende i hva som kan ha hemmet konsernrevisor i å avdekke regnskapsmanipulasjonen.

Figur nr. 6: Fremtredende faktorer i Troms Kraft

LEDELSE SAMMEN MED MANGLENDE VARSLERE

En av årsakene til at revisor ikke avdekket regnskapsmanipuleringen kan begrunnes med ledelsen i Kraft og Kultur sin innblanding i manipuleringen. Daglig leder, med hjelp fra ansatte i økonomiavdelingen, skal ha utført regnskapsmanipuleringen over en lengre periode (Stockholms tingsrätt, 2016). Slike ledelsesmisligheter er vanskeligere for revisor å avdekke, enn misligheter utført av andre ansatte (ISA 240 pkt 7). Vår litteraturstudie avdekket flere

forhold i tilknytning til ledelsen som kan påvirke revisors evne til å avdekke vesentlig feilinformasjon, blant annet som følge av regnskapsmanipulasjon. Blant disse forholdene kan vi i Troms Kraft trekke frem egenskaper ved bedriftskulturen og karakteristika ved ledelsen. Disse egenskapene hadde trolig innflytelse på revisors mulighet til å avdekke regnskapsmanipuleringen.

Årsaken til at regnskapsmanipulasjon utført av ledelsen kan ha hemmet revisor i å avdekke manipuleringen kan sees i sammenheng med bedriftskulturen i morselskapet Troms Kraft AS. Ved utarbeidingen av et regnskap er det ledelsen som har hovedansvaret for å forebygge, hindre og avdekke misligheter (ISA 240, pkt. 4). For at dette skal fungere optimalt, er det nødvendig at ledelsen legger til rette for og utøver en bedriftskultur som er utformet for dette formålet. Bedriftskulturen i Troms Kraft AS har blitt kritisert for å ha blitt preget av for mye tillit (Nergaard, 2013, s. 26). Som følge av dette har ikke nødvendige kontroller blitt utformet og implementert i morselskapet som kunne vært med på å fange opp regnskapsmanipulasjonen i Kraft og Kultur.

I tillegg var kommunikasjonen i morselskapet preget av uformell og muntlig saksbehandling, hvor det ble foretatt lite oppfølging og rapportering (Nergaard, 2013, s. 26). Nergaard (2013, s. 26) trekker frem bruken og oppfølgingen av hersketeknikker. Daglig leder i Kraft og Kultur har blitt kritisert for å ta i bruk hersketeknikker i forbindelse ved besvarelse av kritiske spørsmål. I stedet for å svare på spørsmål, skal daglig leder ha gått til verbalt angrep mot personen som stilte spørsmålene. Til tross for at flere i konsernledelsen, samt konsernrevisor, opplevde slike angrep av daglig leder, ble det ikke foretatt handlinger som tilsa at slik oppførsel ikke ble akseptert i bedriften (Nergaard, 2013, s. 26). Manglende sanksjoner fra ledelsen i Troms Kraft kan ha medført at daglig leder i Kraft og Kultur fikk mulighet til å opparbeide seg en enda mer autoritær stilling, enn hva som kunne vært tilfellet med en bedriftskultur som slo ned på slik atferd.

For mye tillit i et selskap kan medføre at det ikke blir opprettholdt nødvendig kritisk sans, som igjen påvirker utformingen og omfanget av de kontrollhandlinger som settes i gang i selskapet. Daglig leders autoritære stilling i Kraft og Kultur kan ha ført til at det ble foretatt enda færre kontrollhandlinger i datterselskapet, som igjen kan ha gitt større mulighet til å utføre regnskapsmanipulasjonen. Dette kan også være en av årsakene til at det tok flere år å avdekke mislighetene (Nergaard, 2013, s. 26).

I en granskningsrapport av Ernst & Young (2012, s. 6), ble det foretatt intervjuer med nåværende og tidligere styremedlemmer i Kraft og Kultur, ledelsen i Kraft og Kultur, samt deler av styret i Troms Kraft AS og Troms Kraft Marked AS. I disse intervjuene ble den tidligere daglige lederen beskrevet som «karismatisk, autoritær og en som lærte seg kraftbransjen på kort tid» (Ernst & Young, 2012, s. 28). Ut ifra vår litteraturstudie var dette gjennomgående karakteristika for medlemmer av ledelsen som gjennomfører misligheter, deriblant regnskapsmanipulering (KPMG, 2013, s. 11). Slike personlige trekk kan ha medført at ansatte, både i mor- og datterselskapet, lettere har blitt ført bak lyset. Årsaken til dette kan forklares ut ifra tilfeller hvor daglig leder ber om å få en arbeidsoppgave utført. En ansatt vil lettere kunne stole på en leder som fremstår som troverdig. Den ansatte kan dermed utføre handlingene, uten å vurdere hvorvidt de er ulovlige. På denne måten kan daglig leder ha overstyrt kontroller ved å manipulere andre ansatte til å utføre regnskapsmanipuleringen.

Samtidig kan personlighetstrekk som karisma og troverdighet også medføre at ansatte var mer tilbøyelig til å utføre handlinger som daglig leder ba om, til tross for at de visste at det stritte imot hva som var lovlig. Slikt fordekt samarbeid var tilfellet i Kraft og Kultur, der to fra økonomiavdelingen var medhjelpere i regnskapsmanipuleringen (Ernst & Young, 2012, s. 9). Slike personlige trekk ved daglig leder kan ha vært med på å hemme revisor i å avdekke regnskapsmanipuleringen i Kraft og Kultur, da det er vanskelig å oppdage fordekt samarbeid (ISA 240, pkt. 7). For å redusere eller eliminere slike forhold, og øke sannsynligheten for å oppdage misligheter, er det viktig at revisor opparbeider seg en forståelse av selve ledelsen under planleggingen av revisjonen.

Daglig leders personlige egenskaper kan også ha medført at ansatte var motvillige til å varsle om mulig regnskapsmanipulering. Etter vår litteraturstudie fant vi at ansatte ofte ønsket å beskytte sine ledere, til tross for at det forelå gode rutiner for varsling. En annen grunn til at potensielle varslere ikke ønsket å avsløre deres kjennskap til misligheter var at de stolte på ledelsen, slik at de tvilte på at ledelsen kunne ha samvittighet til å utføre misligheter. Dette kan også vært tilfellet i Kraft og Kultur mellom daglig leder, de to økonomiansatte og de andre ansatte i selskapet.

SVAK INTERNKONTROLL I DATTERSELSKAPET

Siden Kraft og Kultur anses for å være et vesentlig datterselskap, vil internkontrollen i dette selskapet være avgjørende for risikovurderingen og planleggingen av revisjonen for morselskapet. Etter revisorloven §5-7 (1999) skal konsernrevisor gjennomgå revisjonsarbeid utført av revisor i datterselskap av betydning for konsernregnskapet.

Ved flere anledninger påpekte konsernrevisor svakheter ved Kraft og Kultur. Blant disse forholdene ble det nevnt at kontrollsystemet var svakt. I tillegg forelå det en uklar styringsstruktur, samt dårlig kommunikasjon og ansvarsfordeling mellom konsernledelsen og ledelsen i de enkelte datterselskapene. Disse forholdene ble også påpekt av Kraft og Kulturs revisor. Eksempelvis mente selskapets revisor at det forelå manglende rutiner for arbeidsdeling knyttet til fakturering, og enefullmakter for disponering av selskapets bankkontoer (Finanstilsynet, 2014, s. 3).

Svak internkontroll i Kraft og Kultur kan ha hatt påvirkning på konsernrevisors mulighet til å avdekke regnskapsmanipulasjonen, som følge av at datterselskapets svake kontroller ikke klarte å fange opp regnskapsmanipulasjonen. Sammen med lederstilen og den tillitsbaserte bedriftskulturen, kan disse tre faktorene sammen ha medført enda større risiko for at mislighetene ikke blir avdekket av revisor.

REVISJONSPROSESSEN

I Troms Kraft sitt tilfelle var det forhold i revisjonsprosessen som har blitt kritisert av blant annet Kredittilsynet for ikke å ha vært tilfredsstillende utført, og disse forholdene kan ha hemmet revisor i å avdekke regnskapsmanipulasjonen.

Forståelse av klientens forretning og fastsettelse av risikoen for misligheter

Som vi allerede har nevnt, hadde konsernrevisor en viss forståelse av bransjen kunden opererte i, siden kontoen for «påløpte, ikke fakturerte inntekter» ved flere anledningen ble vurdert særdeles høy sammenliknet med andre i bransjen. Gjennom flere år uttrykket konsernrevisor at det forelå særskilt risiko knyttet til kontoene for «påløpte, ikke fakturerte inntekter» og kundefordringer i datterselskapet (Ernst & Young, 2012, s. 9). Som følge av at

Kraft og Kultur var av vesentlig betydning for Troms Kraft, ville dette også påvirke konsernregnskapet. Til tross for at konsernrevisor hadde informasjon om dette, ble det aldri foretatt tilstrekkelig med handlinger for å avdekke regnskapsmanipulasjonen, selv om regnskapsmanipulasjonen ble utført i et område hvor det ble antatt at det forelå særskilt risiko (Ernst & Young, 2012, s. 9).

Utforming og utføring av revisjonstester

Kraft og Kulturs revisor avgjorde i planleggingsfasen at de ikke kunne bygge på Kraft og Kulturs interne kontroll ved gjennomføringen av revisjonen (Finanstilsynet, 2014, s. 3). Som følge av dette ble det foretatt revisjonshandlinger for å innhente tilstrekkelig og hensiktsmessig revisjonsbevis. Det ble derimot kun foretatt substanshandlinger for å innhente revisjonsbevisene. Selskapets inntektsregistrering var stort sett automatisert, og Finanstilsynet har som følge av dette stilt spørsmål ved hvorvidt substanshandlinger alene kan gi tilstrekkelig og hensiktsmessig revisjonsbevis (Finanstilsynet, 2014, s. 3). Dette begrunnes med ISA 315 pkt. 30. Etter denne ISA-en vil det ved enkelte risikoer ikke være mulig eller praktikabelt å innhente tilstrekkelig og hensiktsmessig revisjonsbevis ved å kun benytte seg av substanshandlinger.

Konsernrevisor i Troms kraft skulle etter revisorloven §5-7 (1999) gjennomgå datterselskapets revisjonsarbeid. Sett sammen med den høye bokførte omsetningen i selskapet og den gjentatte varslingen rundt inntektskontoen «påløpte, ikke fakturerte inntekter», samt automatiseringen, kan det også stilles spørsmål ved om Troms Kraft burde ha vurdert hvorvidt datterselskapets revisors innhenting av revisjonsbevis ved bare substanshandlinger var tilstrekkelig og hensiktsmessig. På denne måten ble konsernrevisjonen påvirket av revisjonen utført i Kraft og Kultur i forhold til vurdering av den interne kontrollen.

I desember 2009 ble det i en e-post fra styreleder i Kraft og Kultur uttrykket at det forelå høy risiko knyttet til postene inntekter og fordringer (Finanstilsynet, 2014, s. 2). E-posten uttrykket videre hvilke handlinger hun forventet skulle bli utført av konsernrevisor, og en oppsummering av disse. Konsernrevisor valgte å besvare mailen med en beskrivelse av sitt ansvar, en henvisning til ISA 600 og at gjennomgangen av datterselskapets revisjon kunne bli oppsummert i et brev (Finanstilsynet, 2014, s. 2). Videre tilbød konsernrevisor å

gjennomføre en begrenset revisjon eller avtale kontrollhandlinger rettet mot de påpekte områdene, men det ble ikke foretatt noen avtale om dette (Finanstilsynet, 2014, s. 3). I denne perioden benyttet PwC Norge seg av PwC Stockholm til å gjennomgå datterselskapets revisjon. I april 2010 ble PwC Stockholm sin rapport om datterselskapets revisjon av de risikofylte områdene, sendt til styreleder i Kraft og Kultur. Denne hendelsen medfører at man kan fastslå at konsernrevisor var klar over at det forelå særskilt risiko tilknyttet noen poster i Kraft og Kulturs regnskap (Finanstilsynet, 2014, s. 3).

Etter en vurdering gjort av Finanstilsynet, mener de at oppdragsansvarlig revisor selv skulle vært mer involvert i gjennomgangen av datterselskapets revisjon, som følge av ansvaret som foreligger i revisorloven §5-7 (1999). Siden det forelå særskilt risiko tilknyttet balanseposter som var av så stor betydning for konsernregnskapet, var det ikke ansvarlig av konsernrevisor å overlate gjennomgangen av Grant Thorntons revisjon til PwC Stockholm (Finanstilsynet, 2014, s. 3). Finanstilsynet trekker også frem hvordan substanshandlinger alene på disse risikofylte balansekontoene, ikke anses å være en handling som kan sikre tilstrekkelige og hensiktsmessige revisjonsbevis (Finanstilsynet, 2014, s. 3).

Finanstilsynet har også vurdert hvorvidt det har blitt innhentet tilstrekkelig og hensiktsmessig revisjonsbevis for å kunne underbygge sin konklusjon om konsernregnskapet i revisjonsberetningen for årene 2009 og 2010 (Finanstilsynet, 2014, s. 5). Det er oppdragsansvarlig revisor sitt ansvar å vurdere dette. Finanstilsynet mener at det var svakheter i det grunnlaget revisor hadde for å vurdere om det forelå tilstrekkelige og hensiktsmessige revisjonsbevis, samt svakheter ved de revisjonsbevis som faktisk ble innhentet (Finanstilsynet, 2014, s. 6). Først og fremst trekker Finanstilsynet frem forholdet nevnt ovenfor, nemlig at PwC Norge var for lite involvert i gjennomgangen av datterselskapet sin revisjon. Dersom oppdragsansvarlig revisor hadde vært mer involvert, kunne han ha tilegnet seg bedre grunnlag til å avgjøre hvorvidt datterselskapets revisjon hadde innhentet tilstrekkelige og hensiktsmessige revisjonsbevis, eller om det var behov for ytterligere revisjonshandlinger (Finanstilsynet, 2014, s. 7).

Finanstilsynet mener også at konsernrevisor ikke klarte å tilstrekkelig følge opp de vesentlige forhold som han ba datterselskapets revisor og PwC Stockholm om å følge opp. Eksempelvis fikk revisor en bekreftelse av PwC Stockholm om at datagrunnlaget Grant Thornton bygde sine konklusjoner på ikke var manipulert (Finanstilsynet, 2014, s. 7). Det ble ikke foretatt andre revisjonshandlinger for å støtte opp dette revisjonsbeviset. Dette var i

år 2009. I år 2010 var det planlagt revisjonshandlinger for å vurdere mislighetsrisiko tilknyttet IT-systemene i Kraft og Kultur. Revisor mottok ikke informasjon om planlagte revisjonshandlinger var blitt utført eller et eventuelt resultat av disse (Finanstilsynet, 2014, s. 7).

KUNNSKAP, ERFARING OG OPPLÆRING

I Troms Kraft sitt tilfelle, kan manglende kunnskap ha vært en av årsakene til at konsernrevisor ikke klarte å avdekke regnskapsmanipulasjonen. Det ble foretatt et revisorskifte i Kraft og Kultur i 2003, som følge av at revisor formidlet at revisjonen ville bli for krevende (Nergaard, 2013, s. 35). Kraft og Kulturs nye revisor hadde i oppstarten ingen påvist kunnskap om kraftsalg eller krafthandel. Dette var kjent informasjon for konsernrevisor. Til tross for dette ble det ikke utført noen detaljert gjennomgang av den nye revisoren sin revisjon i år 2003 av konsernrevisor. Forholdene ble heller ikke rapportert til konsernstyret (Nergaard, 2013, s. 35). Selv om avtroppende revisor ga uttrykk for at det forelå et behov for en omfattende revisjon og den nye revisoren ikke besatt nødvendig bransjeinformasjon, valgte konsernrevisor å ikke gå videre med dette. Manglende erfaring og kunnskap rundt risikovurdering kan i dette tilfellet ha påvirket konsernrevisor sin evne til å avdekke manipulasjonen som forelå, da det ikke ble foretatt noen handlinger i tilknytning til informasjonen som var tilgjengelig.

I ettertid har Stockholms Tingsrätt (2016, s. 56) bekreftet at manglende kunnskap hos Kraft og Kulturs revisor medførte at hun ikke var i stand til å bedømme iboende risiko og kontrollrisiko i tilknytning til vurderingen av «påløpte, ikke fakturerte inntekter», samt i vurderingen av om hvorvidt det forelå et behov for å kontakte IT-eksperter.

8.1.7 Hva ble konsekvensene av regnskapsmanipuleringen?

Som følge av avdekket regnskapsmanipulasjon, var Kraft og Kultur nødt til å foreta nedskrivninger på om lag 1,8 milliarder svenske kroner (Stockholms tingsrätt, 2016, s. 109). Feilen medførte at Troms Kraft likeså måtte tapsføre 1,8 milliarder svenske kroner knyttet til sin garantistillelse og investering i datterselskapet (Nergaard, 2013, s. 16).

I etterkant av hendelsene anla Troms Kraft erstatningssøksmål mot både konsernrevisoren fra PwC og revisoren fra Grant Thornton. PwC inngikk forlik med Troms Kraft, men erklærer at ingen av partene erkjenner skyld (NTB, 2011). Troms Kraft tapte saken mot selskapets revisor fra Grant Thornton 8. juli 2016 i Stockholms tingsrätt. Troms Kraft ønsket en erstatning på om lag 1,774 milliarder svenske kroner (Stockholms tingsrätt, 2016), men fikk ikke medhold. Troms Kraft har valgt å anke saken (Troms Kraft, 2016).

Daglig leder av Kraft og Kultur ble avskjediget på grunn av omstendighetene. Samtidig ble forholdet anmeldt til Eksploatermyndigheten i Sverige (Ernst & Young, 2012, s 3). Eksploatermyndighetene tilsvare det norske Økokrim. Daglig leder ble 8. juli 2015 dømt til 3,5 års fengsel av Södertöns tingsrätt i Sverige for disse forholdene. Det foreligger derimot ingen endelig dom for daglig leder, da han anket saken 9. januar 2018 til Högsta domstolen, som tilsvare norske Høyesterett (Henriksen, 2018).

De to ansatte som skal ha vært medhjelpere i manipulasjonen ble også ansett som skyldige. Medhjelperne ble dømt 8 juli 2015 for medhjelp til grovt brudd på bokføringsreglementet (Stockholms tingsrätt, 2016, s. 26).

8.2 Finance Credit

8.2.1 Kort om Finance Credit

Finance Credit Norge ASA var et norsk finanskonsern, stiftet på midten av 1990-tallet. Selskapet drev virksomhet i Norge, men hadde datterselskaper i Sverige, Danmark, Finland og Storbritannia. I det videre omtales hele konsernet for Finance Creditsystemet. Hovedsakelig gikk virksomheten ut på å kjøpe opp fordringer fra andre selskaper, som Finance Credit så skulle innkreve (Finance Credit-saken, 2014). De administrerte klienters fakturaer, samt kjøpte forfalte, kredittverdige fordringer et par dager etter forfall for en andel av pålydende (Jahr, 2002, s. 2).

8.2.2 Hvem avdekket regnskapsmanipulasjonen og hvordan ble den avdekket?

Regnskapsmanipulasjonen som fant sted i Finance Creditsystemet ble ikke avdekket av revisor, i likhet med de andre casene vi studerer. I denne saken ble regnskapsmanipulasjonen i hovedsak avdekket gjennom arbeidet til journalist Bjørn Olav Jahr, med videre granskingsarbeid fra Økokrim (Jahr, 2002, s. 1). Våren 2001 ble journalist Jahr ansatt i tidsskriftet for næringsliv, børs og økonomisk politikk, Kapital. Jahr hadde kjennskap til Finance Creditsystemet gjennom sin tidligere jobb i NCM Kredittforsikring, og ble på et tidspunkt tilbudt jobb i et av datterselskapene i Finance Creditsystemet. Således hadde Jahr innsikt i selskapets konsept og drift, og han hadde dermed kontakter i Finance Creditsystemet. På bakgrunn av den informasjonen som Jahr besatt om Finance Creditsystemet, mistenkte han at regnskapene var manipulerte. Kjennskap til systemet førte han også i kontakt med tidligere daglig leder i Finance Credit. Etter samtaler med tidligere daglig leder i Finance Credit begynte han på arbeidet som skulle avsløre det han omtaler som “råttenskapen” i Finance Creditsystemet (Jahr, 2002, s. 1).

Den tidligere daglige lederen beskrev hvordan de to gründerne av selskapet manipulerte regnskapet. Resultater ble blåst opp, de vegret seg mot å ta tap og flyttet fakturaer mellom ulike selskaper. Som følge av dette gjennomførte Jahr en grundig gjennomgang av 2000- og 2001-regnskapene for konsernet og tilhørende selskapers regnskap, samt at han kontaktet flere som hadde god innsikt i Finance Creditsystemet. Samtidig gjennomgikk han all informasjon han kunne finne om gründerne. Arbeidet strakk seg fra år 2001 til slutten av år 2002. Etter massivt arbeid fra Jahr valgte Økokrim å granske saken nærmere, og regnskapsmanipulasjonen ble avdekket (Jahr, 2002, s. 1).

8.2.3 Hvem gjennomførte regnskapsmanipulasjonen, hvordan ble den gjennomført og hva var insentivet til handlingene?

Gründerne av Finance Credit manipulerte regnskapet i årene 1999 til 2001. Den ene av gründerne var administrerende direktør. Han var regnskapskyndig og utførte mye av regnskapsføringen. Den andre av de to gründerne hadde ansvar for kundekontakten, blant annet med bankene (Borgarting lagmannsrett, 03.04.2006). De to gründernes insentiv til å

utføre regnskapsmanipulasjonen var begrunnet med at selskapet skulle oppfylle sine krav til egenkapital overfor sine bankforbindelser. Regnskapet ble kraftig manipulert ved blant annet fiktive inntekter, for tidlig inntektsføring og manglende tapsføring (Heskestad, 2018). Det ble inntektsført betydelige beløp knyttet til forretningshonorarer, salg av dataløsninger, provisjonsinntekter og “management fee”, som vil si gebyr for eksempelvis administrative tjenester, med nærstående selskaper. Mesteparten av disse inntektene var ikke reelle, og de skapte dermed inntekter ved bruk av det som omtales som «luftfakturering» (Norges Høyesterett, 26.6.2008).

Ett av forretningskonseptene var å kjøpe forfalte, kredittverdige fordringer et par dager etter forfall for en andel av pålydende (Jahr, 2002, s. 2). Rett etter kjøp av fordringene ble fordringene skrevet opp til pålydende, og verdiøkningen ble ført opp som driftsinntekt. Fordringene ble ikke periodisert i takt med innbetalingene, og inntektene ble dermed tatt inn i regnskapet for tidlig. Selskapet tapsførte ikke de misligholdte fordringene, som resulterte i økte kundefordringer og driftsresultat (Heskestad, 2018). I tillegg ble reviderte regnskapstall og noter i noen tilfeller manipulert (Borgarting lagmannsrett, 03.04.2006).

8.2.4 Ble regnskapsmanipuleringen skjult, og i så fall hvordan?

Ledelsen i et selskap kan øke muligheten til å føre regnskapsbrukerne og revisor bak lyset ved å blant annet fremlegge uoversiktlige og unødvendig kompliserte noter. Ytterligere vil denne effekten bli forsterket ved å ha en uoversiktlig selskapsstruktur (Heskestad, 2018). I Finance Creditsystemet var disse to forholdene til stede. Ut ifra notene til Finance Credit var det vanskelig å lese at en stor andel av selskapets inntekter var knyttet til interne transaksjoner (Heskestad, 2018).

Som nevnt, besto konsernet av mange datterselskaper. Både i innland og utland opprettet konsernet et stort antall selskaper med skiftende navn og dels skiftende tilhørighet (Borgarting lagmannsrett, 03.04.2006). Det forelå i stor grad en uoversiktlig og komplisert selskapsstruktur i Finance Creditsystemet. Dette bidrar til økt risiko for regnskapsbrukerne og redusert informasjonskvalitet. Det gjorde det vanskelig for revisor og bankene å kontrollere det som ble rapportert i årsregnskapet, og de overnevnte forholdene gjorde det dermed enklere å skjule manipulasjonen som forelå (Heskestad, 2018).

Ved å drive med luftfakturering internt mellom selskapene, og på den måten blåse opp regnskapet, var ikke de to gründerne avhengig av eksterne parter for å drive med regnskapsmanipulering. Finance Credit utnyttet situasjonen med den kompliserte selskapsstrukturen ved å blant annet skjule tap i ett selskap ved å kjøpe opp tapet i ett annet selskap. Selskapet drev så med luftfakturering av blant annet "management fee" for å fremstå som bedre stilt overfor bankene, for deretter å finansiere tapsoppkjøpene via lån fra banker (DN, 2014a).

Som nevnt, manipulerte gründerne i noen tilfeller det reviderte regnskapet. Bankene fikk overlevert et regnskap som i hovedsak var revidert, men som senere ble manipulert, sammen med den reelle revisjonsberetningen. På denne måten kunne gründerne skjule informasjon for bankene (Borgarting lagmannsrett, 03.04.2006). De endret regnskapet etter at det var revidert, ved å ta bort og legge til informasjon. Som følge av dette utførte gründerne dokumentforfalskning. Blant annet ble resultater blåst opp ved å inntektsføre forfalskede avtaler, samt at «betydelige transaksjoner med nærstående» ble omskrevet til «deler av driftsinntektene er fra nærstående» (Norges Høyesterett, 28.11.2007).

8.2.5 Hvordan ble revisjonsarbeidet utført?

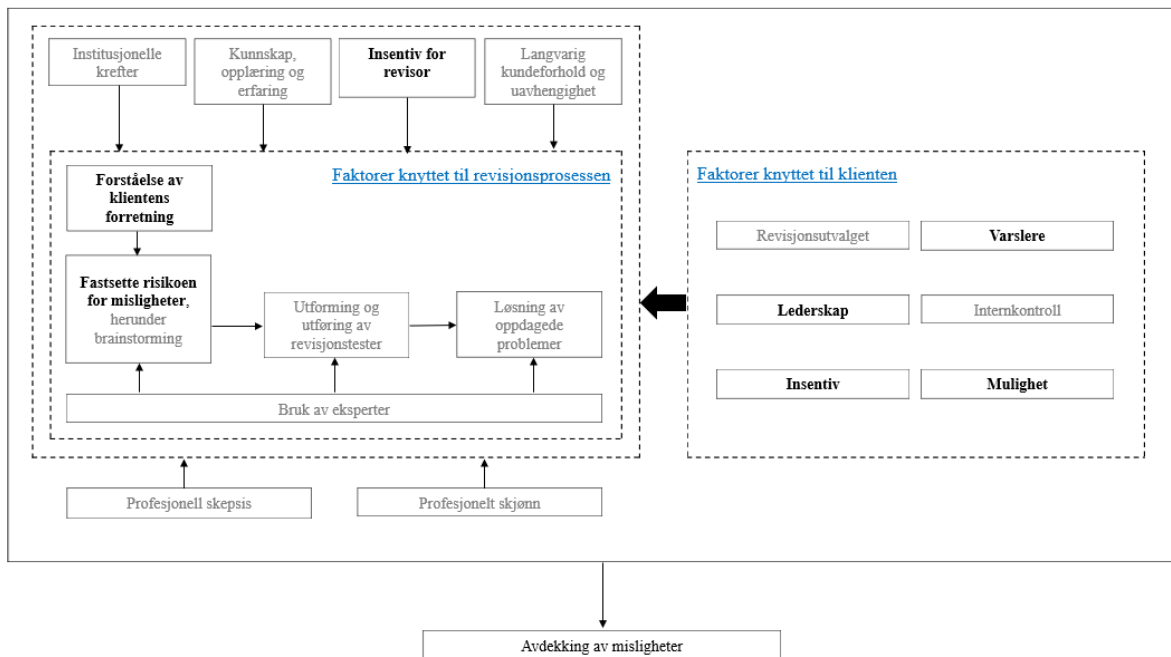
Fra våren 1999 til høsten 2002 reviderte revisjonsselskapet KPMG Finance Creditsystemet. KPMG reviderte dermed selskapet i den perioden da regnskapsmanipulasjonen foregikk. Revideringen ble utført av en ansvarlig revisor, som var partner i selskapet og leder av selskapets bank- og finansgruppe. I tillegg til ansvarlig revisor, bestod revisjonsteamet av to revisjonsmedarbeidere og en oppdragsansvarlig manager (Norges Høyesterett, 26.06.2008). Revisjonsteamet avdekket ikke regnskapsmanipuleringene i Finance Creditsystemet. Det har forekommet svikt i de årlige revisjonene av Finance Credit selskapene, og det forelå derfor revisjonsberetninger som har kunne vært med å villedde kreditorene, i hovedsak banker i dette tilfellet (Borgarting lagmannsrett, 01.02.2008). I perioden da regnskapsmanipulasjonen forelå skulle selskapet avlegge regnskapet i samsvar med god regnskapsskikk (Andersen & Haugstad, 2004). Revisor var pålagt å følge god revisjonsskikk (RS) ved utførelse av sitt arbeid på denne tiden (NKRF, 2009, s. 1).

KPMG hadde et omfattende system med manualer for utførelse av revisjonen, og gjennom årlige fagdager, kurs og bruk av selskapets intranett forsøkte KPMG å holde sine ansatte faglig oppdatert (Borgarting lagmannsrett, 01.02.2008). Det konstateres dermed at det ikke har vært svikt i opplæringen til de som skulle utøve revisjonen (Borgarting lagmannsrett, 01.02.2008).

8.2.6 Hva gikk galt i revisjonsoppdraget?

Vi vil i det videre trekke inn faktorer som kan ha hemmet revisor å avdekke regnskapsmanipuleringen, og utdype nærmere hva som gikk galt i revisjonsoppdraget. I denne saken er det flere små faktorer vi ønsker å trekke frem som kan ha hemmet revisor i og oppdage regnskapsmanipulering i regnskapet. Vi ønsker spesielt å trekke frem faktoren forståelse av kundens forretning, herunder forståelse av kundens virksomhet og bransje. I tillegg vil vi trekke frem arbeidspress som en faktor som kan ha hemmet revisor i å avdekke regnskapsmanipulasjon. Andre faktorer som kan ha hemmet revisor i å avdekke regnskapsmanipulasjonen er gode muligheter til å uhindret gjennomføre regnskapsmanipulasjonen, revisors mangelfulle etterlevelse av manualer for gjennomføring av revisjonsoppdrag og dermed manglende avdekking av risikoer for misligheter, mangel på varslere, samt det faktum at det var personer i ledende posisjoner som gjennomførte regnskapsmanipuleringen.

I rammeverket på neste side har vi uthevet de faktorene som vi anser å være mest fremtredende i hva som kan ha hemmet revisor i å avdekke regnskapsmanipulasjonen.

Figur nr. 7: Fremtredende faktorer i Finance Credit

REVISJONSPROSESSEN

Revisors forståelse av klientens forretning, herunder virksomhet og bransje

Som en del av revisjonsprosessen er revisor pliktet til å opparbeide seg forståelse av klientens forretning. Som vi så av Asare et al. (2015) sitt rammeverk, er forståelse av klientens forretning særdeles viktig for å kunne identifisere misligheter, men også for å kunne vurdere risikoen for misligheter (Asare et al, 2015, s. 71). Som vi skal komme tilbake til, ble revisor i dette tilfellet dømt, og tingretten reagerte på manglende reaksjoner på faresignaler i Finance Creditsystemet fra revisors side. Faresignalene var store nærstående transaksjoner, gründernes ønske om å minimalisere noteteksten, uoversiktlig selskapsstruktur, uoversiktlig struktur på kundefordringer, tilhørende sikkerhet og ingen tapsavsetning, den store veksten, samt bruk av flere revisjonsselskaper parallelt (Norges Høyesterett, 26.6.2008).

Til tross for at bedriftens kjernevirksomhet var fakturaservice og kjøp av forfalte fordringer, utgjorde likevel "management fee" en betydelig del av selskapets driftsinntekter og kundefordringer (Heskestad, 2018). Dersom revisor hadde opparbeidet seg en bedre

forståelse av kjernevirksomheten hadde han sett at virksomheten hadde et begrenset omfang og at inntjeningen på denne virksomheten ikke kunne betjene de lånene som ble tatt opp. Som følge av at revisor ikke hadde god nok kjennskap til klientens kjernevirksomhet, kan det ha hemmet revisor i å avdekke de ovennevnte faresignalene og dermed også risikoer for at selskapets regnskap var manipulert.

Kjennskap til den bransjen som virksomheten opererer i er også særs viktig. På den tiden da regnskapsmanipulasjonene i Finance Creditsystemt ble gjennomført, var det få konkurrenter i bransjen. Det var dermed en bransje de færreste kjente til (Jahr, 2002, s. 2). Gjennom litteraturstudien vår ble vi gjort oppmerksom på hvor viktig revisors bransjekunnskap er. Erickson et al. (2000, s. 175) påpeker at det er nødvendig for revisor å ha kunnskap om hva som anses for å være standard innenfor bransjen i forhold til type og volum av transaksjoner. Dette er essensielt for at revisor skal kunne være i stand til å vurdere enhetens transaksjoner opp mot de normale transaksjonsmønstrene i bransjen, og på denne måten oppdage transaksjoner som skiller seg ut fra det normale. Av Heskestad (2018) sin artikkel kommer det frem at revisor bør starte med å analysere lønnsomheten til bedriften i forhold til konkurrenter, når inntektene i et selskap skal vurderes. Dersom et selskaps lønnsomhet avviker fra konkurrentenes, er det grunn til å analysere dette nærmere for å finne ut om det skyldes bedre inntjening enn konkurrentene, om inntektene er feil målt eller om inntektene er manipulert.

Med tanke på at det var få konkurrenter i bransjen og det var en bransje få hadde kjennskap til (Jahr, 2002, s. 2), er det grunn til å tro at revisor ikke hadde optimal kunnskap om bransjen og dermed ikke optimal kunnskap om hva som anses som normale transaksjoner. Det kan dermed ha vært med på å hemme revisor i å avdekke regnskapsmanipulasjonen som forelå.

Fastsettelse av risiko for misligheter

Som en del av revisjonsprosessen skal revisor i planleggingsfasen fastsette risiko for misligheter. Erfaring, kunnskap og opplæring er viktige faktorer for å kunne avdekke misligheter, og kan ofte sees i sammenheng med fastsettelse av risikoer for misligheter.

KPMG hadde omfattende systemer med manualer for utførelse av revisjon, og gjennom årlige fagdager, kurs og bruk av selskapets intranett holdt de sine ansatte faglig oppdatert.

(Borgarting lagmannsrett, 01.02.2008). Det forelå blant annet utfyllende manualer i KPMG som fortalte at transaksjoner med nærstående representerer en særlig risiko for at det kan foreligge vesentlig feilinformasjon i selskapenes regnskaper. I Finance Creditsystemet forelå det betydelige beløp i transaksjoner og kundefordringer med nærstående. Disse risikoforholdene synes ikke å ha blitt definert av revisor i planleggingsfasen og heller ikke avdekket under gjennomføring av revisjonshandlingene, til tross for manualene som forelå (Borgarting lagmannsrett, 01.02.2008).

Revisors etterlevelse av de utfyllende manualene har i dette tilfellet ikke vært tilstrekkelig (Borgarting lagmannsrett, 01.02.2008). På bakgrunn av dette, har ikke revisor vurdert transaksjoner med nærstående som et risikomoment. Dermed kan manglende evne til å følge manualene som forelå ha hemmet revisor i å avdekke regnskapsmanipulasjonene. Det vi kan trekke ut fra dette er at utdypende og forklarende retningslinjer og opplæring ikke vil være det avgjørende i avdekking av regnskapsmanipulasjon. Det er etterlevelsen av disse retningslinjene som er avgjørende for avdekkingen.

INSENTIV FOR REVISOR

KPMG ble dømt for enkelte forhold i revideringen av Finance Creditsystemet, og ble i denne sammenheng gransket av Økokrim (Norges Høyesterett, 26.6.2008). I tilknytning til revisjonen av årsregnskapene i perioden 1999 til 2001 foreligger det bevis på at det har vært et betydelig arbeidspress. Det vises til at særlig enkelte av medarbeiderne på teamet som reviderte Finance Credit er registrert med et timetall som periodevis ligger på grensen til hva som anses som forsvarlig i forhold til kritisk revisjon. Det er viktig å påpeke at stort arbeidspress i perioder er et bransjeproblem, og ikke noe som kjennetegner KPMG spesielt (Borgarting lagmannsrett, 01.02.2008). Som vi så av rammeverket til Asare et al. (2015) og litteraturstudiet kan et slikt arbeidspress gi revisor insentiv til å begå misligheter.

Etter litteraturstudien kan stress, utover et visst nivå, medføre at revisor overser relevant informasjon, da stress er med på å påvirke revisors vurderingsevne (Choo, 1995, s. 614). Ut ifra de bevisene som foreligger omkring arbeidsbelastningen i selskapet og i revisjonsteamet, er det grunn til å tro at disse forholdene kan ha vært med på å hemme revisor i å avdekke regnskapsmanipuleringen. Som vi har sett, har revisor oversett en hel del faresignaler og

dermed risikomomenter, og det kan tenkes at høy arbeidsbelastning kan ha vært hemmende for avdekkingen av disse.

Det er vanskelig å foreta en nøyaktig måling på arbeidsbelastning, tidspress og stress, og vi kan dermed, i likhet med Lagmannsrettens vurdering, ikke med sikkerhet si at dette har vært et avgjørende moment for manglende avdekking av regnskapsmanipulasjon fra revisors side (Borgarting lagmannsrett, 01.02.2008). Vi antar likevel at høy arbeidsbelastning kan ha vært en faktor, som til sammen med de andre faktorene, kan ha vært med på å hemme revisor i hans arbeid med avdekking av blant annet risikoen for regnskapsmanipulasjon.

MULIGHETER

Ut ifra mislighetstriangelet er det tre forhold som må ligge til grunn for at misligheter skal kunne foreligge. Et av disse forholdene er mulighet til å gjennomføre mislighetene. Dersom det foreligger muligheter til å gjennomføre misligheter, kan det øke sannsynlighet for at regnskapsmanipulasjon blir utført (Dorminey et al., 2012, s. 558).

Selskapsstrukturen i Finance Creditsystemet var svært uoversiktlig (Norges Høyesterett, 26.6.2008). Det forelå derfor gode muligheter for gründerne til å gjennomføre regnskapsmanipulasjonen, og videre skjule regnskapsmanipulasjonen for revisor og bankene. Gründerne drev med luftfakturering intern i konsernet, og på den måten var de ikke avhengige av noen eksterne parter for å gjennomføre manipulasjonen. Disse forholdene gjør det vanskeligere for revisor å avdekke misligheter, og det kan ha hemmet revisor i avdekkingen av regnskapsmanipulasjonene som fant sted i selskapet.

I tillegg var ikke den type virksomhet som Finance Credit drev underlagt konsesjonsplikt fra Finanstilsynet på den tiden da regnskapsmanipulasjonene fant sted (Jahr, 2002, s. 2). Det er også med på å øke muligheten til at regnskapsmanipulasjonen forble uoppdaget, og manglende konsesjonsplikt blir trukket frem som en forklaring på at selskapet så lenge kunne drive regnskapsmanipulering uforstyrret (Jahr, 2002, s. 2).

VARSLERE

Mangel på varsling kan også ha vært med å hemme revisor i avdekkingen av regnskapsmanipulasjonen. Undersøkelsen gjennomført av ACFE i år 2016 viste at i tilfeller hvor misligheter har blitt avdekket, var det kun i 2,4% av tilfellene varsling direkte til revisor som var årsaken til at mislighetene ble avdekket (ACFE, 2016, s. 29).

I tilfellet med Finance Credit ble regnskapsmanipuleringen i hovedsak avdekket av Jahr, med omfattende hjelp fra tidligere daglig leder i selskapet (Jahr, 2002, s. 1). Det vil i dette tilfellet si at forholdene i Finance Creditsystemet har vært godt kjent for andre parter enn bare gründerne som gjennomførte manipulasjonen. Hadde tidligere daglig leder varslet revisor om de forhold som han kjente til, ville det muligens ha medført at revisor avdekket regnskapsmanipuleringen.

Som vi var innom i litteraturstudien, er det flere årsaker til at ansatte, som besitter kunnskap om mislighetsforhold, ikke varsler. Motvilje fra ansatte og andre til å varsle blir i mange tilfeller begrunnet med at potensielle varslere vil beskytte sine ledere og øvrige ansatte. Det blir også begrunnet med at ansatte eller andre ofte ikke med sikkerhet vet om mislighetene er begått (Albrecht & Hoopes, 2014, s. 17). Tidligere daglig leder i Finance Credit hadde god kjennskap til gründerne, og hadde arbeidet tett sammen med dem tidligere. Det kan tenkes at han ville beskytte gründerne, og dermed ikke varsle revisor om de forholdene han kjente til. Det kan også tenkes at daglig leder i dette tilfellet ikke med sikkerhet visste om regnskapsmanipuleringen var begått, og dermed ville samarbeide med Jahr for å finne ut om forholdene faktisk forelå, fremfor å fortelle revisor om mistankene han hadde.

LEDELSE

De to gründerne sto ansvarlig for den overordnede ledelsen og tok alle viktige beslutninger i Finance Creditsystemet. Ut fra både ISA 240 pkt. 7 og litteraturstudiet har vi sett at risikoen for at revisor ikke avdekker vesentlig feilinformasjon som skyldes ledelsesmisligheter er større enn for misligheter utført av ansatte. I litteraturstudien fant vi også at manipulasjon av regnskaper oftere ble begått av stifterne av selskapene eller av personer som hadde vært med på utviklingen av selskapet. Det at de manipulerer regnskapet kan komme av at de

identifiserer seg med selskapet, og vurderer selskapets fremgang som sin egen fremgang (Anderson & Tirrell, 2004, s. 36).

I saken med Finance Credit var det gründerne av selskapene som gjennomførte regnskapsmanipulasjonen. På grunn av deres maktposisjon har de hatt mulighet til å manipulere registreringer, eksempelvis ved å endre det reviderte regnskapet som forelå. I tillegg fikk de muligheten til å presentere uriktig finansiell informasjon, eksempelvis ved å drive med luftfakturering mellom selskapene i konsernet. Siden den overordnede ledelsen sto bak regnskapsmanipulasjonen, kan dette ha vært med å hemme revisor i avdekkingen av regnskapsmanipulasjonen som forelå i Finance Creditsystemet.

8.2.7 Hva ble konsekvensene av regnskapsmanipuleringen?

Forholdene i Finance Credit medførte omfattende konsekvenser for flere aktører. Omkring én milliard kroner er endelig tapt og de samfunnsmessige konsekvensene av bedrageriene har således vært betydelige (Borgarting lagmannsrett, 03.04.2006). Norske banker ble villedet til å gi lån og kreditt på til sammen rundt 1,5 milliarder kroner på bakgrunn av de manipulerte regnskapene (Heskestad, 2018). Nordlandsbanken var en av bankene som ble hardest rammet, og som følge av regnskapsmanipuleringen mistet de sin selvstendighet (Jahr, 2002, s.1). Sparebank 1 Gruppen opplevde store tap som følge av konkursen. For Finance Credit ble konsekvensene konkursåpning i slutten av desember 2002. Verdiene i datterselskapene var ikke tilstrekkelig nok til å drive selskapet videre (NRK, 2002).

Revisorselskapet KPMG og revisor av Finance Creditsystemet ble gransket av Økokrim. Revisor ble 5. januar 2007 dømt til 30 dagers fengsel i Oslo tingrett. Dommen begrunnes med overtredelse av punkter i revisorloven og regnskapsloven. De punkter i revisorloven revisor overtrådte var §5-1, 5-2 og 5-3 (Norges Høyesterett, 26.06.2008). Særlig legges det vekt på manglende kontroll vedrørende poster som gjelder de nærstående selskapene. Av inntektene i selskapet utgjorde transaksjoner med nærstående en betydelig del. Revisor straffes for ikke å ha foretatt nærmere revisjonshandlinger for å avklare det faktiske grunnlaget for postene. I tillegg pekte Høyesterett på revisors manglende reaksjoner på faresignaler, blant annet uoversiktlig selskapsstruktur (Norges Høyesterett, 26.6.2008).

Revisjonsselskapet KPMG ble på samme tidspunkt frikjent av Oslo tingrett. Økokrim anket rettsavgjørelsen, men anken ble forkastet i Borgarting lagmannsrett 1.2.2008 (Borgarting lagmannsrett, 01.02.2008). Saken ble tatt til Høyesterett. KPMG ble straffet med en bot på 5 millioner kroner til statskassen, samt dømt for overtredelse på samme punkter i revisor- og regnskapsloven som revisoren (Norges Høyesterett, 26.6.2008). Selskapet inngikk forlik med en rekke finansinstitusjoner gjennom sitt forsikringsselskap, og måtte betale erstatning på 347 millioner kroner. Saken fikk også konsekvenser for KPMG i form av negativ omtale. I tillegg var advokatkostnader og et betydelig antall arbeidstimer en stor utgiftspost for selskapet (Norges Høyesterett, 26.6.2008).

De to gründerne som stod bak regnskapsmanipuleringen har i senere tid blitt dømt for bedrageri. Den av gründerne, som stod for kontakten utad med blant annet bankene, ble i 2005 i Oslo tingrett dømt til syv års fengsel for bedrageri, og ble fratatt retten til å drive forretning på livstid (Norges Høyesterett, 28.11.2007). Han anket dommen til lagmannsretten, men Borgarting Lagmannsrett lot i mars 2007 dommen fra Oslo Tingrett stå. Han anket så til Høyesterett, men dommen fra Borgarting Lagmannsrett ble også stående (Norges Høyesterett, 28.11.2007).

I oktober 2004 ble den regnskapskyndige av gründerne dømt til ni års fengsel, for blant annet bedrageri og regnskapssvindler, i Oslo Tingrett. I tillegg ble han fradømt retten til å drive eget selskap, samt pålagt å betale bankene 1. 178 millioner kroner. Han anket, men Borgarting Lagmannsrett kom i april 2006 til enighet om at dommen fra tingretten opprettholdes (Borgarting lagmannsrett, 03.04.2006). I 2010 ble han løslatt i påvente av ny anke og dommen ikke ble ansett som rettskraftig lenger. Saken ble så gjenopprettet i 2014, der Norges Høyesterett opprettholdt dommen fra 2006. Den dømte døde i 2013 og Høyesterett kom derfor til at det ikke skulle bli utmålt ny fengselsstraff (Norges Høyesterett, 05.11.2014).

8.3 Sponsor Service

8.3.1 Kort om Sponsor Service

Sponsor Service ASA, videre omtalt som Sponsor Service, ble stiftet i 1982. Selskapet var morselskapet i et konsern som hadde flere datterselskaper i Norge og i utlandet. Selve virksomheten var konsentrert rundt formidling av sponsoravtaler og rettigheter innen idrettsarrangementer, og senere også innen kulturarrangementer (Siebke, 2006). Selskapet hadde i tillegg virksomhet innen event, der de solgte opplevelsesreiser for forretningsmarkedet, og media og IT. Dette gjorde de ved å kjøpe og selge tv- og medierettigheter til sportsarrangementer (Siebke, 2006). På dette tidspunktet var det få aktører som hadde liknende virksomhet. Dermed dannet Sponsor Service seg raskt en ledende posisjon i markedet (Borgarting lagmannsrett, 25.02.08).

Innen sponsorvirksomheten fungerte selskapet som et mellomledd. Sponsor Service inngikk først avtaler med enkelte idrettsforbund. Deretter inngikk Sponsor Service avtaler med de enkelte sponsorer på vegne av idrettsforbundet (Oslo tingrett, 03.08.2006). Normalt fikk Sponsor Service beholde en andel av inntektene på 20-30%. Totalbeløpet ble først innbetalt til Sponsor Service, som igjen betalte videre resterende andel til idrettsforbundet. Regnskapene ble ført etter det som kalles for bruttoprinsippet (Oslo tingrett, 03.08.2006). Styret og ledelsen ønsket at verdiene som ble skapt skulle bli vist raskest og best mulig i regnskapet. Dermed ble det inntektsført sponsoravtaler på tidligst mulig tidspunkt, mens tilhørende utgifter ble periodisert på senest mulig tidspunkt (Oslo tingrett, 03.08.2006).

8.3.2 Hvem avdekket regnskapsmanipulasjonen, og hvordan ble den avdekket?

Mot slutten av år 2002 tilspisset likviditeten til Sponsor Service seg. Utkastet til årsregnskapet for 2002 viste et resultat før skatt på -355,3 millioner kroner (Siebke, 2006). Som følge av at resultatet var dårligere enn antatt og selskapet hadde svært høy gjeldsgrad, prøvde Sponsor Service å forhandle om gjeldsordning med kreditorer og aksjeeiere. Selskapet mislyktes i forhandlingene (Siebke, 2006).

I samme periode uttrykket styret i Sponsor Service at de var svært bekymret for selskapets økonomiske stilling. Etter at selskapet skiftet finansdirektør i denne perioden, avdekket den nye finansdirektøren at balansen i selskapets regnskap var blitt betydelig overvurdert. Finansdirektøren mente det forelå et behov for nedskrivninger for mer enn 200 MNOK i regnskapet for selskapet i år 2002 (Borgarting lagmannsrett, 25.02.2008).

Kort tid etter, 26. februar 2003, begjærte selskapet seg selv konkurs, da de mente det ikke var grunnlag for fortsatt drift (Borgarting lagmannsrett, 25.02.2008). Det var først i forbindelse med gjennomgangen av selskapets regnskap og dokumenter, som følge av konkursen, at manipulasjonen ble oppdaget. Regnskapet for år 2000 var blitt betydelig overvurdert (Borgarting lagmannsrett, 25.02.2008). Til tross for at manipulasjonen først ble oppdaget etter åpnet konkurs, hadde selskapets aggressive inntektsføring derimot tidligere reist spørsmål og spekulasjoner om hvorvidt regelverket ble overholdt (Nygaard, 2003, s. 3).

8.3.3 Hvem gjennomførte regnskapsmanipulasjonen, hvordan ble den gjennomført og hva var incentivet til handlingene?

Selskapet var under ekspansjon helt fra stiftelsen. Ekspansjonen ble hovedsakelig finansiert med aksjeemisjoner og låneopptak. Dette medførte at selskapets organisasjonsstruktur stadig var i endring, spesielt i slutten av år 2000 og frem til konkursen i februar 2003 (Oslo tingrett, 03.08.2006). I denne perioden var ekspansjonen rettet mot internasjonale sponsoravtaler, men også mot oppkjøp av TV-rettigheter. Som følge av avtagende interesse for sponsorvirksomhet på slutten av år 2000, forekom det en vesentlig nedgang i markedet (Oslo tingrett, 03.08.2006). Dette påvirket Sponsor Service i stor grad, som i samme periode følgelig opplevde negative kontantstrømmer. Dermed forelå det et økt behov for likviditet i selskapet. Løsningen ble å bedre likviditeten gjennom tilførsel av ny egenkapital og låneopptak. På grunn av den pressede situasjonen selskapet befant seg i, skal det ha blitt gjennomført bokføringer som medførte av regnskapene for selskapet viste seg å være grovt misvisende, i den forstand at det ga et bedre bilde av selskapets finansielle posisjon enn hva som var realiteten (Oslo tingrett, 03.08.2006). Dette var for å villedde regnskapsbrukerne, og dermed gjøre det enklere å få innvilget lån. Dette var altså incentivet for at regnskapsmanipulasjonen ble utført.

Ved å bruke bruttoprinsippet fikk man frem regnskaper som viste best mulige resultater, ved at hele beløpet ble inntektsført. Bruken av prinsippet var kjent blant investorer, banker og andre interessenter, og det var heller ikke ulovlig å føre regnskapene på denne måten (Oslo tingrett, 03.08.2006). Sponsor Service valgte å strekke bruttoprinsippet lengre enn hva som anses for å være god norsk regnskapsskikk (Siebke, 2006). I år 2000 inntektsførte de 75% av kontrakten ved inngåelse, mens 25% av inntektene ble fordelt ut over gjenværende levetid av kontrakten. Selskapet hadde også en tendens til å inntektsføre avtaler før selve kontrakten var signert, og hadde en egen konto for slike usignerte sponsoravtaler, konto 1610. Det forelå tilfeller hvor avtaler ble inntektsført, til tross for at kontraktens størrelse og tidspunkt ikke endelig var fastsatt eller avtalen fremdeles var i fare for å falle bort. Dette gav et misvisende bilde for regnskapsbrukeren, da selskapet inntektsførte avtaler som ikke var inngått (Oslo tingrett, 03.08.2006). Det forelå etter hvert en stor differanse mellom inntektsførte inntekter, faktiske inngåtte avtaler og den reelle pengestrømmen inn til selskapet (Oslo tingrett, 03.08.2006). Det urettmessige regnskapet villedet låneaktører til å bevilge lån, deriblant Nordea som innvilget et lån på 330 millioner kroner (Økokrim, 2012).

Hovedpersonen bak den villedende regnskapsrapporteringen var stifter og daglig leder av selskapet. Sammen med finansdirektøren hadde han bevisst gitt uriktige opplysninger om den økonomiske stillingen til Sponsor Service, både til revisor, Nordea og andre brukere av regnskapet (Borgarting lagmannsrett, 25.02.2008). Blant annet fortiet de begge i forbindelse med selskapsinformasjonen som ble gitt til Nordea i sammenheng med lånesøknaden. Informasjonen ga et feil totalbilde av selskapet, da særlig med tanke på at balansen var blitt overvurdert (Borgarting lagmannsrett, 25.02.2008).

Det har i etterkant av hendelsen blitt klart at daglig leder var klar over at det ble inntektsført avtaler som ikke var blitt inngått (Oslo tingrett, 03.08.2006). Oslo tingrett trekker også frem at de fleste avtaler ble inntektsført etter pålegg fra daglig leder.

Finansdirektøren var ikke involvert i like stor grad, da han, ifølge Oslo tingrett, ikke tok initiativ til føringer av avtaler som ikke var inngått eller i tilfeller hvor det var tvil om avtaler var blitt inngått (Oslo tingrett, 03.08.2006). Finansdirektøren hadde derimot det overordnede ansvaret for regnskapet, og etter rettens mening er det ingen tvil om finansdirektørens dyktighet som regnskapsmann (Oslo tingrett, 03.08.2006). Finansdirektøren har stolt på at daglig leders vurderinger har vært i samsvar med regelverket. Til tross for dette, påpeker retten at avvikene mellom førte inntekter og innkommende kontantstrøm til slutt ble svært

omfattende. Samtidig økte omfanget av daglige leders aggressive inntektsføring av avtaler som ikke var inngått. Som følge av dette har finansdirektøren forstått at selskapet hadde store problemer med likviditeten, samtidig som han har forstått hvilke kontrakter som ikke burde ha blitt ansett som opptjent (Oslo tingrett, 03.08.2006). På denne måten har finansdirektøren deltatt i å legge frem et villedende regnskap.

8.3.4 Ble regnskapsmanipuleringen skjult, og i så fall hvordan?

Bruk av bruttoprinsippet kan medføre at regnskapsbrukeren får vanskeligheter med å enkelt danne seg et inntrykk av hva som er den reelle inntjeningen. Spesielt i tilfellet med Sponsor Service, som strakk sammenstillingsprinsippet svært langt (Oslo tingrett, 03.08.2006). Inntekter ble inntektsført, mens tilhørende kostnader ble kostnadsført i en annen periode (Oslo tingrett, 03.08.2006). Det er dermed viktig å opplyse i note om bruk av prinsippet (Borgarting lagmannsrett, 07.03.2011). Sponsor Service fikk kritikk for manglende opplysninger om bruken av prinsippet i notene. Kritikken gikk ut på at opplysningene var utformet på en måte som gjorde det svært vanskelig for eksterne regnskapsbrukere å fastsette selskapets egenomsætning (Borgarting lagmannsrett, 07.03.2011). Fra domsavgjørelsen i 2006 vet vi at brukerne av regnskapet var klar over bruken av bruttoprinsippet (Oslo tingrett, 03.08.2006). Likevel kan manglende opplysninger i noter bli sett på som et forsøk på å skjule manipuleringen.

8.3.5 Hvordan ble revisjonsarbeidet utført?

I perioden hvor regnskapsmanipuleringen forelå, ble årsregnskapet avlagt i samsvar med god regnskapsskikk (Oslo tingrett, 03.08.2006). Revisjonsarbeidet ble utført i samsvar med standarden “god revisjonsskikk”.

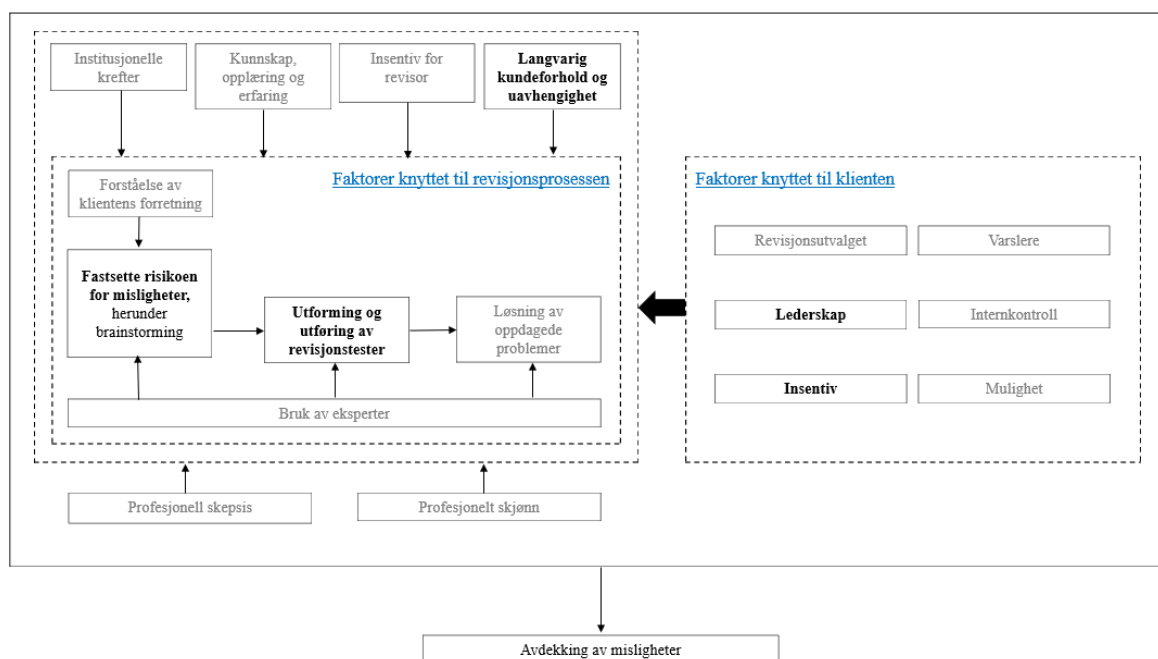
Ernst & Young var oppdragsrevisor ved oppbudserklæringen til Sponsor Service. Revisjonsfirmaet hadde utarbeidet en revisjonsmodell som beskrev de ulike fasene for årsregnskapet. Revisjonen ble utført i samsvar med denne modellen. Etter Borgarting lagmannsretts vurdering oppfylte revisjonsmodellen kravene som ble stilt ved en revisjon av et slikt selskap som Sponsor Service (Borgarting lagmannsrett, 25.02.2008). Borgarting

lagmannsrett fastslår også at revisjonsteamet samlet sett hadde tilstrekkelig kompetanse og erfaring til å gjennomføre oppdraget (Borgarting lagmannsrett, 25.02.2008).

8.3.6 Hva gikk galt i revisjonsoppdraget?

Det var flere faktorer som var med på å hemme revisor i å avdekke mislighetene. I dette tilfellet velger vi å trekke frem de forholdene vi selv mener er de mest nærliggende. De faktorene som hovedsakelig var med å påvirke at revisor ikke avdekket regnskapsmanipulasjonen var karakteristika til ledelsen, manglende uavhengighet mellom selskapet og revisor, som følge av blant annet langvarig kundeforhold, samt ulike faktorer i revisjonsprosessen.

I rammeverket under har vi uthevet de faktorene som vi anser å være mest fremtredende i hva som kan ha hemmet revisor i å avdekke regnskapsmanipulasjonen.

Figur nr. 8: Fremtredende faktorer i Sponsor Service

LEDERSKAP

En faktor som kan ha påvirket revisors evne til å avdekke regnskapsmanipulasjonen er lederstilen til daglig leder. Etter Oslo tingrett sin vurdering ble daglig leder ansett for å være en god selger, som inspirerte, samtidig som han også utførte en autoritær lederstil (Oslo tingrett, 03.08.2006). Daglig leder satt høye mål for selskapet. En av årsakene til dette kan være at han selv var en av de mest sentrale aktørene ved stiftelsen og oppbyggingen av selskapet (Oslo tingrett, 03.08.2006).

Daglig leder hadde, ut ifra sin lederstilling, en maktposisjon hvor han lettere hadde mulighet til å manipulere regnskapet. Ovennevnte personlige, egenskaper kan ha vært med å forklare daglig leders motivasjon og mulighet til å utføre manipuleringen. En god selger vil trolig ha stor påvirkningskraft og troverdighet, og kan utnytte dette til å påvirke og beordre andre ansatte til å utføre ukorrekte posteringer, enten de forstår eller ikke forstår at posteringene er i strid med regelverket. Oslo tingrett trekker frem at lederstilen var autoritær, preget av dårlig samarbeidsvilje og ubehagelige hersketeknikker (Oslo tingrett, 03.08.2006). Som følge av at han i tillegg deltok i alle vesentlige beslutningsprosesser, var dette vesentlige karakteristiske trekk ved lederstilen som muligens medførte at regnskapsmanipulasjonen hadde mulighet til å utarte seg.

Det er også tenkelig at daglig leders tilknytning til selskapet spilte en rolle for hvorfor regnskapsmanipulasjonen ble utført. Som vi fant i litteraturstudien, ble manipulasjon av regnskaper ofte begått av stifterne av selskapene eller av personer som hadde vært med på utviklingen av selskapet. Daglig leder var en av stifterne og samtidig en av de mest sentrale aktørene under oppbyggingen av selskapet (Oslo tingrett, 03.08.2006). Ambisiøse mål for selskapet kan ha hatt grobunn i hans egen identifikasjon med selskapet. Ut ifra litteraturstudien fant vi at slike personer ofte vurderer selskapets fremgang som sin egen personlige fremgang. Slike forhold kan være med på å forklare hvorfor daglig leder utførte den aggressive inntektsføringen i selskapets nedgangstid. Siden ledelsesmisligheter er vanskeligere for revisor å avdekke (ISA 240 pkt. 7), kan forholdene over ha vært medvirkende faktorer for hvorfor revisor ikke avdekket regnskapsmanipulasjonen.

LANGVARIG KUNDEFORHOLD OG UAVHENGIGHET

Andre faktorer som kan ha vært med på å hemme revisor i arbeidet med å avdekke regnskapsmanipulasjonen kan ha vært at det ikke forelå uavhengighet mellom selskapet og revisor, som følge av et langvarig kundeforhold. Sponsor Service fikk fra oppstarten av virksomheten og frem til konkursen utført sin revisjon av samme revisor. Revisoren var en kjent av daglig leder fra skilmiljøet, og var med på å utforme selskapets regnskapsprinsipper og rutiner rundt dette ved stiftelsen (Oslo tingrett, 03.08.2006). I tillegg kjente revisor ledelsen i Sponsor Service godt (Borgarting lagmannsrett, 25.02.2008).

I 1989 gikk revisoren, som reviderte Sponsor Service, inn i Ernst & Young, men tok med seg sine klienter hit. Dette innebar at til tross for at det forelå et revisorbytte, ble Sponsor Service fremdeles revidert av samme revisor. I senere anledning overtok en annen partner i revisjonsselskapet ansvaret for revisjonen, men selv dette innebar ikke et reelt skifte av revisor for selskapet. Det var fremdeles den samme revisoren som utførte mesteparten av revisjonen av selskapet (Oslo tingrett, 03.08.2006).

Det er to forhold som kan påpekes i tilknytning til dette. Kundeforholdet foregikk over en lengre periode. I litteraturstudien vår fant vi at slike langvarige kundeforhold kan påvirke revisors uavhengighet og objektivitet, og dermed redusere revisjonskvaliteten på arbeidet som blir utført (Geiger & Raghunanda, 2002, s. 69). Manglende uavhengighet og redusert objektivitet kan påvirke revisor sine handlinger, eksempelvis ved at revisor velger underbevisst å overse feil i regnskapet eller at revisor ikke rapporterer oppdagede feil i regnskapet. Årsaken til dette kan være mange. Enten kan revisor oppleve en tilknytning til selskapet, slik at han ikke ønsker å oppdage feil eller har såpass tillit til selskapets ledere at revisor ikke tror ledelsen kan begå. Alternativt kan revisor være redd for å miste Sponsor Service fordi de ble ansett for å være en god klient, og at risikoen for tap av Sponsor Service oppleves som større enn risikoen for å ikke avdekke misligheter som faktisk forelå i regnskapet.

Det andre forholdet som kan ha påvirket revisors uavhengighet er revisors involvering i utformingen av regnskapsprinsippene og rutinene rundt dette (Oslo tingrett, 03.08.2006). Trolig vil slik deltakelse hos revisor medføre at revisor godtar måten bruttoprinsippet ble utøvd på, da han selv var en av de som utformet selskapets bruk av prinsippet.

REVISJONSPROSESSEN

Det forelå også mangler ved deler av revisjonsprosessen som kan trekkes frem som en årsak til at revisor ikke avdekket mislighetene. Borgarting lagmannsrett nevner flere forhold som medfører at revisjonen ble ansett for å ha vært mangelfull, og at det forelå regnskapsfeil i årsregnskapene for 1999, 2000 og 2001 (Siebke, 2006). Til tross for at det var ledelsen i Sponsor Service som førte revisor og andre interessenter bak lyset, har revisors manglende kontroll, oppfølging og selvstendige vurderinger medført at selskapet hadde mulighet til å fremlegge et uriktig årsregnskap for 2000 (Borgarting lagmannsrett, 25.02.2008).

Fastsettelse av risikoen for misligheter

Det forelå risikoer av alvorlig karakter, og flere av disse ble avdekket i forkant av revisjonen av årsregnskapet for 2000 uten videre oppfølging av revisor (Borgarting lagmannsrett, 25.02.2008). Blant disse var manglende oppfølging av oppdagede risikoområder i selve planleggingsfasen (Borgarting lagmannsrett, 25.02.2008). Det forelå ulike risikomomenter tilknyttet oppdraget. I vurderingen av kontrollmiljøet i år 2000, ble det konstatert at det forelå en moderat risiko for feil i regnskapet. Revisor trekker frem at de vil være oppmerksomme på at selskapets ledelse er for fokusert på å oppnå gode resultater, og at det som følge av dette foreligger risiko for feil i ledelsesestimer, og dermed også for regnskapsmanipulasjon (Borgarting lagmannsrett, 25.02.2008). Det ble også foretatt en vurdering, og utarbeidet et notat i år 2000, av økonomisjef i tilknytning til poster som inngikk i «andre fordringer», både av langsiktige og kortsiktige fordringer. Det ble da konkludert med at disse postene trengte en nærmere oppfølging, og notatet inngikk i revisors arbeidspapirer (Borgarting lagmannsrett, 25.02.2008). Den manglende oppfølgingen av oppdagede risikoområder i planleggingsfasen, kan ha vært en påvirkende faktor i hvorfor revisor ikke avdekket regnskapsmanipulasjonen.

Ulike risikoforhold ble også avdekket av revisor under selve revisjonen, men heller ikke disse ble videre fulgt opp av revisor. Blant disse var kontoen for midlertidige opptjent provisjon fra sponsoravtaler, som økte betydelig i omfang fra og med år 1999, samtidig som regnskapsførte avtaler ikke ble gjenstand for fakturering (Borgarting lagmannsrett, 25.02.2008).

Utforming og utføring av revisjonstester

Borgarting lagmannsrett trekker frem at revisor har benyttet seg av revisjonsbevis som har vært basert på mangelfulle uttalelser fra ledelsen til å støtte opp påstandene fra ledelsen. Revisor har i stor grad benyttet seg av uttalelser fra ledelsen alene som revisjonsbevis (Borgarting lagmannsrett, 25.02.2008). Etter revisorloven og gjeldende revisjonsstandard foreligger det et ytterligere ansvar for revisor i å foreta undersøkelser og vurderinger som underbygde de konklusjoner som revisor trakk. Revisor hadde derimot ikke dokumentasjon på at en slik selvstendig vurdering av påstandene hadde blitt utført. Borgarting lagmannsrett har også vurdert at det forelå manglende utøvelse av profesjonelt skjønn, og at det ble begått klare brudd på hva som anses for å være god revisjonsskikk i vurderingen av årsregnskapet for 2000 (Borgarting lagmannsrett, 25.02.2008). Spesielt forelå det mangelfull dokumentasjon som følge av valgene av regnskapsprinsipper og dokumentasjon av inntektsførte avtaler. Revisor godkjente avtaler som enda ikke ble ansett som opptjent, og brøt dermed opptjeningsprinsippet. Retten trekker frem at revisors dokumentasjon rundt avtalene viser at revisor godkjente flere feilklassifiseringer og uriktige balanseføringer (Borgarting lagmannsrett, 25.02.2008). I tillegg forekom det klare brudd på sammenstillingsprinsippet, som følge av at større beløp ble inntektsført uten å ta hensyn til tilhørende kostnader (Siebke, 2006).

8.3.7 Hvordan kunne regnskapsmanipuleringen pågå upåaktet over lengre tid? Og hvor lenge pågikk de i tid før de ble oppdaget?

Til tross for at regnskapsmanipuleringen oppstod i årsregnskapet for 2000, ble regnskapsmanipulasjonen oppdaget først ved konkursåpning i år 2003 (Siebke, 2006). Årsaken til dette kan være måten prinsippet for inntektsføringen ble utnyttet. Inntektsføringen ble strukket ut over det som anses for å være god regnskapsskikk, men en vurdering av hva som anses for å være god regnskapsskikk krever profesjonelt skjønn.

Revisor hadde selv vært med på å utarbeide prinsippene og rutinene rundt inntektsføringen (Oslo tingrett, 03.08.2006). Sammen med redusert uavhengighet, kan disse forholdene ha medført at det ikke ble utøvd tilstrekkelig med profesjonell skepsis og profesjonelt skjønn i revisors vurderinger. Det forelå dermed ingen klare retningslinjer for

hva som ble ansett for å være forsvarlig bruk av dette prinsippet, som kan være en av årsakene til at regnskapsmanipuleringen ikke ble oppdaget før ved konkursåpningen.

8.3.8 Hva ble konsekvensene av regnskapsmanipuleringen?

Revisjonen i Sponsor Service ble utført av Ernst & Young AS. Revisoren og medarbeideren som utførte revisjonsoppdraget ble tiltalt av Økokrim for brudd på revisorloven og medvirkning til regnskapsbrudd. Bakgrunnen for dette var en mangelfull revisjon og at regnskapene viste en overvurdering av selskapets resultater (Økokrim, 2009b). I denne perioden ble det likevel avgitt en ren revisjonsberetning. Ernst & Young vedtok et forelegg på fire millioner kroner for brudd på revisorloven (Økokrim, 2009c). Revisoren anket, og fikk til slutt en straff på betinget fengsel i 90 dager, samt en bot på 30 000 kroner. I tillegg mistet han revisorbevillingen (DN, 2010). Medarbeideren fikk en straff på 60 dager i fengsel, der 21 dager ble gjort ubetinget av tingretten (DN, 2010).

Daglig leder av Sponsor Service ble dømt for å ha tatt initiativ til ulovlige inntektsføringer (Oslo tingrett, 03.08.2006). Oslo tingrett mente også han bidro i stor grad til at Nordea ble villedet angående selskapets resultater. Som følge av dette ble han dømt i Oslo tingrett i august 2006 til 5 års fengsel. Økonomidirektøren fikk en mildere straff enn daglig leder, og fikk en straff på ett år, hvor 9 måneder kunne gjøres betinget med en prøvetid på 2 år (Oslo tingrett, 03.08.2006).

8.4 Fast Search & Transfer

8.4.1 Kort om Fast Search & Transfer

Fast Search & Transfer ASA, videre omtalt som FAST, er et norsk IT-selskap etablert i 1997. Selskapet startet med å utvikle internettsøk, men gikk i 2003 over til å hovedsakelig utvikle søketeknologi for bedriftsmarkedet (NTNU, 2016). Teknologien til selskapet brukes til søk internt i bedrifters dokumenter og databaser med oppdatering i tilnærmet sanntid (Microsoft, 2008).

I 2008 ble selskapet kjøpt opp av Microsoft. Frem til da måtte virksomheter velge mellom avanserte bedriftssøkerløsninger og vanlige infrastrukturløsninger. En kombinasjon av Microsoft og FAST dekker derimot hele spekteret av ulike behov hos virksomhetene (Microsoft, 2008). I dag går selskapet under navnet Microsoft Development Center Norway, som de skiftet til i 2011 (E24, 2015).

8.4.2 Hvem avdekket regnskapsmanipulasjonen og hvordan ble den avdekket?

I likhet med de andre casene var det ikke revisor som avdekket regnskapsmanipulasjonen i FAST. Blant dem som bidro til avdekking av regnskapsmanipulasjonen var Finanstilsynet, journalister og analytikere (Finanstilsynet, 2006). Våren 2007 ble ansatte og styret i FAST urolige for den aggressive inntektsføringen til selskapets administrerende direktør. Styret krevde derfor å få en forklaring på noen av inntektsføringene i regnskapet. Et brev til styret, som forklarte selskapets inntektsføring av såkalte «kanskje-avtaler», ble med et uhell lagt ut på FAST sine internettsider. En person klarte å laste ned brevet før det ble fjernet og fikk sendt det over til Finanstilsynet (Skaalmo & Sundnes, 2013).

I tillegg hadde analytikerne Thomas Nilsen og Georg Aasen studert utviklingen i FAST. De la blant annet merke til at FAST bokførte avtaler som først ble offentliggjort flere dager inn i neste regnskapsperiode, og mente at ledelsen i FAST og administrerende direktør i selskapet fusket med regnskapstallene. I tillegg reagerte de på avvikende kundefordringene i forhold til inntektene. Journalistene Trond Sundnes og Gøran Skaalmo la også ned et omfattende arbeid for å avsløre hva som foregikk i FAST. Blant annet ble skriftlige dokumenter gjennomgått, samt at de kontaktet tidligere og daværende ansatte i FAST (Skaalmo & Sundnes, 2013).

Som følge av ovennevnte forhold, ble det satt i gang en granskning av FAST i mai 2007. Under styret ble det opprettet et revisjonsutvalg som fikk bistand fra Finanstilsynet og revisor i granskningen. I tillegg hyret lederen av revisjonsutvalget inn profesjonelle granskere. Det skulle vise seg at selskapet drev inntekts-, kostnads- og markedsmanipulasjon (Skaalmo & Sundnes, 2013). Inntektsmanipulasjonen knyttet seg til inntektsføring av kontrakter for over 100 millioner kroner som ikke var reelle (Skaalmo & Sundnes, 2013).

8.4.3 Hvem gjennomførte regnskapsmanipulasjonen, hvordan ble den gjennomført og hva var incentivet til handlingene?

Det var i hovedsak administrerende direktør, som også var en av gründerne i FAST, som stod for regnskapsmanipulasjonen. Han fikk hjelp av blant annet salgsdirektøren (Skaalmo & Sundnes, 2013). Selskapets mål ved avleggelse av regnskapet var å vise vekst ved økt salg fra kvartal til kvartal, fremfor å vise et godt resultat i bunnlinjen. I fjerde kvartal i 2006 opplevde FAST en nedgang i salget på nærmere 75 millioner kroner (Skaalmo & Sundnes, 2013). Et slik salgssvikt skapte incentiv til å manipulere regnskapet, som følge av at et slik rapportert salgssvikt ville redusere aksjekursen for det børsnoterte selskapet. I tillegg ville selskapet ha opplevd et underskudd dersom regnskapet ikke ble manipulert i 2006.

For å kunne vise til økt salg, til tross for at det forelå en salgssvikt, ble løsningen å inntektsføre «kanskje-avtaler», som de kalte «Memorandum of Understanding» (MoU). Potensielle kunder ble introdusert for FAST sin søketeknologi, og dersom kunden likte produktet inngikk de en såkalt MoU-avtale, der kunden fikk prøve produktet gratis. Dersom kunden likte produktet kunne de inngå en bindende kontrakt, og først da måtte kunden betale for produktet (Skaalmo & Sundnes, 2013). Manipulasjonen gikk ut på at selskapet inntektsførte disse avtalene for tidlig, før det forelå en endelig avtale, samtidig som de inntektsførte MoU-er som det ikke ble noe av (Skaalmo & Sundnes, 2013).

En MoU-avtale med selskapet Telstra, et australsk teleselskap, var den største irregulære avtalen som FAST inngikk i år 2006. Den utgjorde ca. 90 millioner kroner av foreliggende resultat samme året (Skaalmo & Sundnes, 2013). Denne avtalen ble inntektsført i regnskapet for 2006, til tross for at det kun forelå en kanskje-avtale. Avtalen ble ikke en realitet og ble hemmeligholdt for offentligheten. Dette til tross for at FAST hadde som policy å offentliggjøre alle avtaler som var større enn 500 000 dollar. En salgssavtale med Microsoft ble først bindende i januar 2007, men også denne ble bokført i fjerde kvartal i år 2006 på grunnlag av en MoU-avtale som ble inngått i desember 2006. Til sammen utgjorde MoU-kontrakter 100 millioner kroner av salgsinntektene i 2006 (Skaalmo & Sundnes, 2013).

I forbindelse med FAST-saken, var det behandling av avtalen med Telstra som var i fokus, både fra medias- og tilsynsmyndigheters side. Samtidig som avtalen var avgjørende i domsavgjørelser. Som følge av den informasjonen som foreligger om FAST og deres

regnskapsmanipulasjon, vil vi spesielt konsentrere oss om revisors håndtering av denne MoU-avtalen.

8.4.4 Ble regnskapsmanipuleringen skjult, og i så fall hvordan?

Ut ifra de opplysninger som foreligger er det grunn til å tro at regnskapsmanipulasjonen ble forsøkt skjult. Revisor ønsket ikke å godkjenne inntektsføring av MoU-avtaler uten at det forelå en endelig kontrakt eller bindende bekreftelse på den finansielle forpliktelsen (Borgarting lagmannsrett, 09.10.2015). For å kunne inntektsføre MoU-avtaler hadde FAST dermed en praksis på at en forhandler, en såkalt "reseller", utstedte en «Reseller Order Form». Det vil si at en forhandler tok på seg den økonomiske forpliktelsen tilknyttet en MoU-avtale, overfor FAST. 19. januar 2007 utløpte MoU-avtalen som selskapet hadde med Telstra, og det ble ikke inngått en bindende kontrakt. FAST inngikk da et samarbeid med en forhandler, selskapet Plaut, som tok på seg den økonomiske forpliktelsen overfor FAST, mot å få betaling fra Telstra. Denne avtalen ble inngått 2. februar 2007, altså etter at det var kjent for FAST at det ikke ble en bindende avtale med Telstra. Denne «Restseller Order Form» var utelukkende et arrangement for at inntekten fra avtalen med Telstra kunne inntektsføres i årsregnskapet for 2006. Plaut fikk 150 000 australske dollar for samarbeidet med FAST, som på fakturaen ble omtalt som "Consulting services [...] Project Yarra" (Borgarting lagmannsrett, 09.10.2015).

Avtalen med Plaut ble inngått utelukkende for at avtalen med Telstra kunne inntektsføres, til tross for at FAST visste at avtalen med Telstra ikke ble noe av. Dette var en måte å skjule at oppførte inntekter ikke var reelle. Det forelå et fiktivt dokument for at inntektsføringen skulle komme i stand. Statsadvokat i Økokrim, Aud Slettemoen, mener at administrerende direktør og salgsdirektør prøvde å skjule utbetalingen fra FAST til Plaut, ved å påføre feil prosjektnavn på fakturaen (Bjørndal, 2014a).

Ut ifra epostkorrespondanse mellom administrerende direktør og salgsdirektør i FAST mener Slettemoen at de forsøkte å skjule spor av manipuleringen i Telstra-saken, for at finansdirektøren skulle godkjenne fakturaen på seks millioner til Telstra i første kvartal i år 2007. Administrerende direktør og salgsdirektøren visste at det ikke var inngått en endelig avtale med Telstra, men utad fremstod det som at salget var gjennomført. Finansdirektøren

var også i god tro om at avtalen var gjennomført (Bjørndal, 2014b). For at finansdirektøren skulle godkjenne fakturaen måtte han få detaljer om salget. Telefonnummeret til Telstras kontaktpersoner kom ikke klart frem i eposten som salgsdirektøren sendte til finansdirektøren, noe administrerende direktør hadde ytret et ønske om gjennom epostkorrespondanse med salgsdirektøren. Dette var med på å kunne skjule sporene av regnskapsmanipulasjon for finansdirektøren (Bjørndal, 2014b).

Finanstilsynet har påpekt at bokførte transaksjoner utenom Telstra, skyldtes regnskapsmanipulasjon som revisor vanskelig kunne avdekke (Finanstilsynet, 2009). Det kan tenkes at disse transaksjonen var for godt skjult til at revisor skulle ha klart å avdekke disse forholdene.

8.4.5 Hvordan ble revisjonsarbeidet utført?

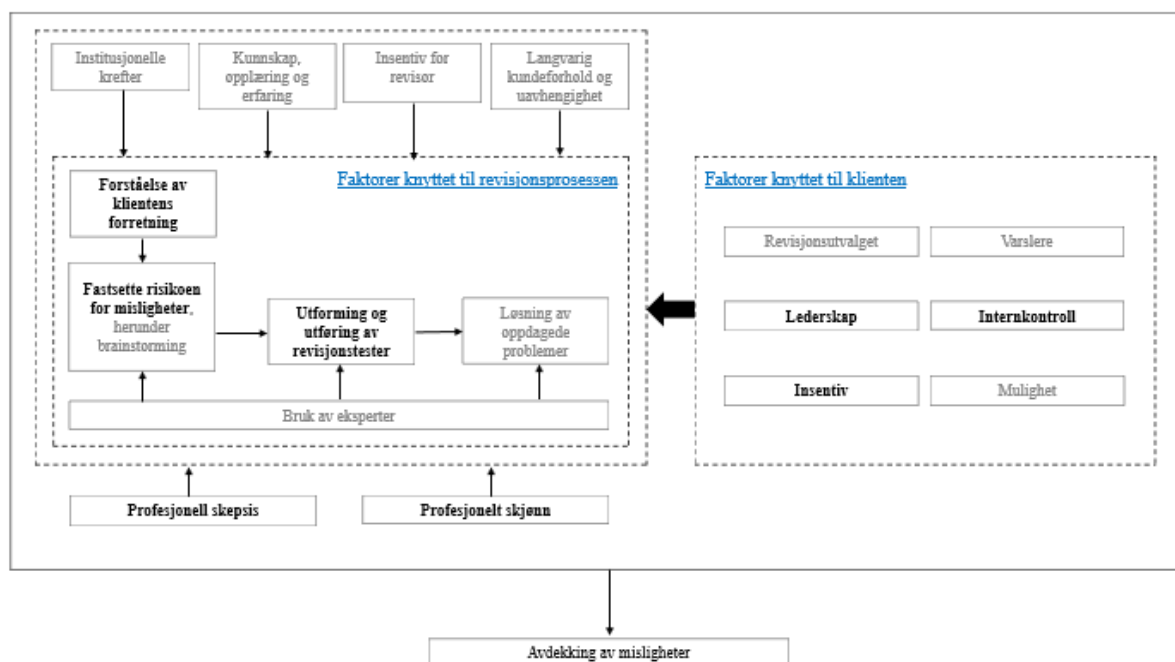
I perioden da regnskapsmanipuleringen forelå var det revisjonsselskapet Deloitte som stod for revideringen av selskapet. Som følge av at revisjonen av FAST ikke har vært tilstrekkelig, har ikke revisor avdekket regnskapamanipuleringen som forelå (Finanstilsynet, 2009). Regnskapet til FAST ble i perioden da regnskapsmanipulasjonen forelå utarbeidet i samsvar med IFRS. Ved avleggelsen av regnskapet ble standardene IAS fulgt (Finance, 2009). Revisor var pålagt å følge god revisjonsskikk (RS) ved utførelse av sitt arbeid på denne tiden (NKRF, 2009, s. 1).

8.4.6 Hva gikk galt i revisjonsoppdraget?

I FAST-saken blir det spesielt lagt vekt på faktorer i forbindelse med revisjonsprosessen som kan ha vært med å hemme revisor i og avdekke regnskapsmanipulasjonen. Hovedsakelig er det forhold i tilknytning til fastsettelse av risikoer og utilstrekkelige revisjonshandlinger, herunder innhenting av revisjonsbevis. I forbindelse med fastsettelse av risikoer vil vi trekke frem svak internkontroll i FAST som en faktor, og de to faktorene vil således være overlappende faktorer. I tillegg kan mangelfull utøvelse av profesjonell skepsis og profesjonelt skjønn ha vært med å forklare hvorfor revisor ikke har avdekket regnskapsmanipuleringen. Vi vil også komme innom manglende forståelse av klientens

forretning, herunder virksomhet og bransje, som en faktor. Til sist tar vi for oss det faktum at regnskapsmanipuleringen ble gjennomført av ansatte i lederstillinger, deriblant en av gründerne i selskapet.

I rammeverket under har vi uthevet de faktorene som vi anser å være mest fremtredende i hva som kan ha hemmet revisor i å avdekke regnskapsmanipulasjonen.

Figur nr. 9: Fremtredende faktorer i Fast Search and Transfer

REVISJONSPROSESSEN

Fastsettelse av risiko, der i blant svak internkontroll

Både ISA-ene og revisorloven pålegger revisor å gjøre en vurdering av hvilke risikoer som kan foreligge, samt utføre tilstrekkelige og hensiktsmessige revisjonshandlinger (ISA 315, pkt.5; Revisorloven, 1999, §5-1). Finanstilsynet fremla i 2009 et skriv med merknader knyttet til revisjonen av FAST. Av skrevet fremgår det at revisor har avdekket risikoer i planleggingsfasen, men ikke tilstrekkelig hensyntatt disse risikoene ved utøvelse av revisjonen (Finanstilsynet, 2009).

Risikoene revisor oppdaget i planleggingsfasen, var risikoer i forbindelse med svak internkontroll i FAST, samtidig som at det forelå flere revisjonsdifferanser. På grunn av

manglende kapasitet i FAST-konsernet sin regnskapsfunksjon var ikke den interne kontrollen tilstrekkelig i forhold til dokumentasjon av regnskapsopplysninger (Finanstilsynet, 2009). Svak internkontroll kan i seg selv være en faktor som kan ha hemmet revisor i å avdekke misligheter, i form av at det vil være lettere å gjennomføre regnskapsmanipulasjon uten å bli gjennomskuet av interne kontroller (Finanstilsynet, 2009).

I tillegg kan samarbeid mellom ansatte medføre at allerede eksisterende interne kontroller ikke fanger opp feil eller misligheter (Trompeter et al., 2013 s. 296). Samarbeid mellom administrerende direktør og salgsdirektør i FAST gjorde det lettere å gjennomføre regnskapsmanipulasjonen. Finansdirektøren måtte ha detaljert informasjon om avtalen inngått med Telstra for å kunne godkjenne inntektsføringen, men et samarbeid mellom direktørene gjorde det mulig å ikke oversende all nødvendig informasjon (Bjørndal, 2014b).

Finanstilsynet har vurdert at revisor ikke i tilstrekkelig grad har hensyntatt de risikofaktorene som har blitt identifisert i planleggingsfasen. Til tross for at revisor vurderte at det var risikoer hos klienten, konkluderte revisor med at det ikke forelå mislighetsrisikoer (Finanstilsynet, 2009). Det at revisor ikke klarer å se risikoene for misligheter, og dermed anser risikoen for misligheter som lavere enn det den er, kan hemme revisor i å avdekke regnskapsmanipulasjon. Det kan medføre at revisoren ikke gjennomførte revisjonshandlinger som fokuserte på de områdene der det var sannsynlig at regnskapsmanipulasjon forelå.

Utforming og utføring av revisjonstester

Revisor har ved revidering av FAST ikke utført tilstrekkelige revisjonshandlinger. Av arbeidspapirene fremgår det ikke klart hvilke avtaler som forelå og hvordan de regnskapsmessige behandlingene var for de ulike avtalene. I tillegg er det ikke klart dokumentert hvilke revisjonsbevis som skal innhentes for ulike avtaletyper for å bekrefte gyldighet på inntekter (Finanstilsynet, 2009). Revisor har blant annet ikke gjennomført tilstrekkelige og hensiktsmessige revisjonshandlinger for å sikre gyldigheten av inntektene i Telstra-avtalen, og dette kan ha vært med på å hemme revisor i avdekkingen av regnskapsmanipulasjonen som forelå (Finanstilsynet, 2009).

Utilstrekkelige revisjonshandlinger hos revisor knytter seg spesielt til innhenting av revisjonsbevis i saken med FAST (Finanstilsynet, 2009). For å bekrefte gyldigheten av

inntektene har revisor innhentet bekreftelse fra forhandlere. Revisor anså dette som godt nok grunnlag for inntektsføring. Hadde revisor, i forbindelse med Telstra-avtalen, innhentet bevis knyttet til den MoU-avtalen som forelå, ville han oppdaget at MoU-avtalen utløpte 19. januar 2007 og at det ikke forelå noe bindende kontrakt. Siden forhandlingsavtalen med Plaut ble underskrevet 2. februar samme år, ville revisor sett at inntektene i forbindelse med Telstra-avtalen ikke var reelle. Revisjonsberetningen ble avgitt 7. februar 2007, og inntektene fra Telstra-avtalen ble godkjent i årsregnskapet. For å bekrefte kundefordringene sendte revisor saldoforespørsel til flere av FAST sine kunder, men fikk ikke svar på disse. Det fremgår ikke av revisors arbeidspapir hvorvidt det ble sendt påminnelse (Finanstilsynet, 2009). Utilstrekkelige revisjonshandlinger og mangelfull innhenting av bevis kan ha hemmet revisor i å avdekke regnskapsmanipulasjonen.

Revisors forståelse av klientens forretning, herunder virksomhet og bransje

Det kan tenkes at revisor i dette tilfellet ikke har hatt god nok kjennskap til bransjen som FAST opererte i. FAST hadde sitt hovedkontor i USA. Fra år 2001 gikk det dårlig med flere teknologiselskapet, og flere selskaper tok i bruk kreative metoder for å pynte på regnskapet og på denne måten vise hurtig vekst. Blant metodene var aggressiv bokføring av inntekter (Skaalmo & Sundnes, 2013).

Regnskapsmanipulasjonen i FAST gikk uhindret gjennom revideringen. Flere i bransjen opplevde nedgang i omsetning, og det forelå flere tilfeller hvor selskaper hadde drevet med aggressiv inntektsføring i bransjen (Skaalmo & Sundnes, 2013). Dette kan være økonomiske forhold ved bransjen som muligens revisor ikke hadde tilstrekkelig kjennskap til. Ytterligere kan dette sees i sammenheng med manglende revisjonshandlinger. Dersom revisor hadde hatt kjennskap til disse forholdene, kan det tenkes at revisor hadde gjennomført revisjonshandlinger utover det som ble gjort. Dårlig kjennskap til bransjen kan dermed ha vært med å hemme revisor i å avdekke regnskapsmanipulasjonen.

Dårlig kunnskap om virksomhetens økonomiske situasjon kan også ha vært med å hemme revisor i avdekking av regnskapsmanipulasjonen. I Asare et al. (2015, s. 71) sitt rammeverk blir det påpekt at det er viktig for revisor å vite hvordan økonomien påvirker forretningen for å finne handlinger som virker avvikende fra det som kan forventes.

Hos FAST var Telstra-avtalen avgjørende for at selskapet skulle gå med overskudd, og utgjorde 8% av de totale årsinntektene i 2006. Det kan tenkes at revisor ikke har hatt god nok kunnskap om hvilke økonomiske utfordringer selskapet sto overfor, med tanke på at de ikke innhentet ytterligere revisjonsbevis utover kjøpskontraktene med forhandlerne. Det kan derfor tenkes at også mangel på slik kunnskap kan ha hemmet revisor i å avdekke regnskapsmanipulasjonen.

PROFESJONELL SKEPSIS OG PROFESJONELT SKJØNN

Finanstilsynet kritiserte revisors bruk av profesjonelt skjønn og profesjonelle skepsis. Revisor utøvde mangelfull profesjonelt skjønn og profesjonell skepsis i sitt arbeid, da revisor ikke tilstrekkelig hensyn tok de risikoene som forelå, samt at revisors innhenting av revisjonsbevis i forbindelse med Telstra-saken var mangelfull (Finanstilsynet, 2009).

Revisor har bare brukt forhandlerne sine dokumenter som revisjonsbevis for inntektsføring av MoU-avtaler, og ikke innhentet dokumenter som beskriver MoU-avtalene (Finanstilsynet, 2009). Revisors manglende evne til å utøve profesjonelt skjønn og nødvendig mengde profesjonell skepsis har i dette tilfellet medført at revisor har fastsatt en utilstrekkelig revisjonsrisiko, samt at revisor ikke responderte korrekt ved de risikoene som ble identifisert i planleggingsfasen. Revisor konkluderte med at det ikke forelå mislighetsrisikoer, til tross for de risikoene som ble identifisert (Finanstilsynet, 2009). Disse manglene kan ha vært med på å hemme revisor i å avdekke regnskapsmanipulasjonen som forelå.

LEDELSE

Etter ISA 240 pkt. 7, og funn gjort i litteraturstudien, er risikoen for at revisor ikke avdekker vesentlig feilinformasjon som skyldes ledelsesmisligheter større enn for ansattes misligheter. Dette kommer av at personer i lederstillinger ofte har mulighet til å gjennomføre misligheter, som følge av deres posisjon i selskapet (ISA 240 pkt. 7). Det faktum at det er administrerende direktør, som også var en av gründerne i selskapet, som i hovedsak har gjennomført regnskapsmanipulasjonen i dette tilfellet, kan være en faktor som har vært med å hemme revisor i å avdekke regnskapsmanipulasjonen.

8.4.7 Hva ble konsekvensene av regnskapsmanipuleringen?

Saken om FAST fikk omfattende mediedekning, der omtalen rundt revisor og revisjonsselskapet Deloitte er omtrent utelukkende negativ. Dette, i tillegg til Finanstilsynets skildring av den utilstrekkelige revideringen av FAST, kan ha vært med på å svekke revisors og revisjonsselskapets omdømme. Svikt i revisors kontrollarbeid kan føre til at tilliten til slikt kontrollarbeid svekkes (Borgarting lagmannsrett, 09.10.2015).

Finansmarkedet og omsetningslivet er avhengige av at selskapenes økonomiske stilling er riktig beskrevet i regnskapet, og at revisjonsberetningen bygger på revisjonsarbeid som oppfyller de krav som stilles til revisor ved utførelse av revisjonsoppdrag. Et manipulert regnskap og svikt i revisors kontrollarbeid kan få konsekvenser for regnskapsbrukerne (Borgarting lagmannsrett, 09.10.2015). Varigheten av manipulasjonen gjør skadepotensialet stort i saken med FAST. Regnskapet ble offentliggjort 8. februar 2007, og nytt regnskap for år 2006 ble offentliggjort 2. mai. 2008. I denne perioden forelå det dermed feilaktig informasjon om selskapets omsetning og fordringer. Disse uriktige og villedende opplysningene var egnet til å påvirke markedet i denne perioden. Selskapet var som nevnt børsnotert, og beslutninger om kjøp og salg av aksjer har blitt truffet på feilaktig grunnlag (Borgarting lagmannsrett, 09.10.2015).

Regnskapsmanipuleringen fikk konsekvenser for selskapet og for administrerende direktør og salgsdirektør i selskapet. Etter at Finanstilsynet hadde gjennomført en omfattende gransking av FAST, i samarbeid med revisor og styremedlemmer i selskapet, anmeldte Finanstilsynet FAST til Økokrim 24. april 2008. Begrunnelsen var blant annet regnskapsføring av MoU-avtaler. I oktober 2008 startet Økokrim sin etterforskning av selskapet, selskapets administrerende direktør og salgsdirektør, samt selskapets revisor. 11. mars 2010 utstedte Økokrim forelegg til FAST på fire millioner kroner for overtredelse av regnskapsloven § 8-5 jfr. § 3-9 jfr. IAS 18.14, med begrunnelse i Plaut/Telstra-avtalen (Økokrim, 2010). I tillegg måtte selskapet avlegge nytt årsregnskap for 2006 (Borgarting lagmannsrett, 2015).

Administrerende direktør ble i 2014 dømt til to års fengsel, der ett år var betinget, i Oslo Tingrett. Han anket, men anken ble avvist i Borgarting Lagmannsrett i 2015. Bakgrunnen for

dommene var inntektsføring av MoU-avtalen med Telstra (Borgarting lagmannsrett, 09.10.2015). Salgsdirektøren i FAST ble dømt til seks måneders fengsel for regnskapstriksing og markedsmanipulasjon (DN, 2014b).

8.5 Resultatdel

Vi ønsker å oppsummere funnene fra casestudien. I de neste avsnittene oppsummeres de faktorene som vi har ansett å være mest fremtredende i de ulike casene. Vi ønsker til slutt å gjennomføre en komparativ analyse.

8.5.1 Oppsummering av casene

TROMS KRAFT

I Troms Kraft ble fiktive inntekter benyttet til å skjule tap i datterselskapet Kraft og Kultur (Nergaard, 2013, s. 24). Regnskapsmanipuleringen ble trolig utført og skjult av daglig leder i datterselskapet. Regnskapsmanipuleringen ble utført i en periode på over ti år (Ernst & Young, 2012, s. 8). Til tross for at det gjentatte ganger ble reist spørsmål om samme balansekonto ved flere anledninger, avdekket ikke revisor forholdene i denne perioden (Ernst & Young, 2012, s. 9). Regnskapsmanipulasjonen ble avdekket etter at to ansatte i datterselskapet varslet økonomiavdelingen om en kunstig økning i selskapets inntekter (NRK, 2015). Motivasjonen bak regnskapsmanipuleringen var å skjule tapene som forekom som følge av stigning i kraftpriser og salg av tapskontrakter (Nergaard, 2013, s. 24).

Karakteristika ved ledelsen og flere forhold ved revisjonsprosessen kan bli trukket frem som mest fremtredende faktorer som hemmet konsernrevisor i å avdekke regnskapsmanipulasjonen.

En av årsakene til at regnskapsmanipuleringen ikke ble avdekket, kan begrunnes i karakteristika ved ledelsen i Troms Kraft. Ledelsen har blitt kritisert for å legge til rette for en bedriftskultur som var preget av for mye tillit. Som følge av dette, var

det implementert få kontroller av det vesentlige datterselskapet, som kan ha vært en av årsakene til at konsernrevisor ikke avdekket manipulasjonen i Kraft og Kultur (Nergaard, 2013, s. 26).

Daglig leder har blitt beskrevet som karismatisk og autoritær (Ernst & Young, 2012, s. 28). Som følge av dette skal han ha hatt en innflytelse på det reduserte omfanget av kontroller Troms Kraft utførte i datterselskapet. Daglig leder i Kraft og Kultur har i tillegg blitt kritisert for bruken av hersketeknikker i forbindelse ved besvarelse av kritiske spørsmål, blant annet spørsmål stilt av konsernrevisor. Daglig leder skal i flere tilfeller ha valgt å ikke besvare spørsmålene (Nergaard, 2013, s. 26). Hersketeknikker og manglende besvarelse på stilte spørsmål kan ha medvirket i at konsernrevisor ikke klarte å avdekke regnskapsmanipulasjonen.

Årsaken til at konsernrevisor ikke avdekket regnskapsmanipulasjonen kan også forklares gjennom mangler ved revisjonsprosessen. Det ble påpekt mangler ved flere deler av revisjonsprosessen. Først og fremst ble det uttrykket at det forelå særlig risiko tilknyttet kontoene for «påløpte, ikke fakturerte inntekter» og kundefordringer i datterselskapet. Til tross for at konsernrevisor gjennom flere år var klar over dette, ble det aldri foretatt tilstrekkelig med revisjonshandlinger, slik at regnskapsmanipulasjonen ikke ble avdekket (Ernst & Young, 2012, s. 9).

Datterselskapets revisor valgte å ikke stole på Kraft og Kultur sin internkontroll, som følge av at det forelå flere svakheter ved denne. Det ble dermed foretatt revisjonshandlinger for å innhente tilstrekkelige og hensiktsmessige revisjonsbevis. I denne forbindelse har det kun blitt benyttet substanshandlinger på områder hvor det forelå særskilt risiko (Finanstilsynet, 2014, s. 3). Dette forholdet har blitt kritisert av blant annet Finanstilsynet, og kan ha vært et av forholdene som medførte at revisor ikke var i stand til å avdekke manipulasjonen i datterselskapet. Dette påvirker igjen konsernrevisor, som etter revisorloven skal gjennomgå datterselskapets revisjonsarbeid (Revisorloven, 1999, §5-7). Konsernrevisor vurderte ikke hvorvidt substanshandlinger ga tilstrekkelige og hensiktsmessige revisjonsbevis i datterselskapet (Finanstilsynet, 2014, s. 3). Dette forholdet kan ha påvirket revisors mulighet til å avdekke regnskapsmanipulasjonen.

FINANCE CREDIT

I saken med Finance Credit ble regnskapsmanipulasjonen gjennomført ved at fiktive inntekter ble inntektsført, samt manglende tapsføring (Heskestad, 2018). Det var de to gründerne av selskapet som i hovedsak sto for manipuleringen. De hadde sentrale roller i selskapet. Den ene gründeren var administrerende direktør og var den regnskapskyndige, mens den andre hadde ansvar for kundekontakt (Borgarting lagmannsrett, 03.04.2006). De forsøkte å skjule forholdene ved uoversiktlige noter og ved å ha en uoversiktlig selskapsstruktur (Heskestad, 2018). I denne saken ble regnskapsmanipulasjonen avdekket gjennom arbeidet til journalist Bjørn Olav Jahr, med videre etterforskning av Økokrim (Jahr, 2002, s. 1). De to gründernes insentiv for å utføre regnskapsmanipulasjonen ble begrunnet med at selskapet skulle oppfylle sine krav til egenkapital overfor sine bankforbindelser (Heskestad, 2018).

I denne saken var både faktorer knyttet til revisjonsprosessen og klienten med på å hemme revisor i å avdekke regnskapsmanipulasjonen. I forbindelse med revisjonsprosessen kan vi trekke frem faktorene “forståelse av klientens forretning” og “fastsettelse av risiko for misligheter” som de mest fremtredende faktorene. Av faktorer som påvirker revisjonsprosessen har vi kunne trekke frem faktoren “insentiv” som mest fremtredende. I forbindelse med kunden er faktorene varslere, lederskap og mulighet til å gjennomføre regnskapsmanipulering fremtredende.

Dersom revisor hadde hatt bedre forståelse for klientens virksomhet ville han oppdaget at virksomheten hadde begrenset omfang og at inntjeningen dermed ikke kunne betjene lånene som var tatt opp. «Management fee» utgjorde en stor del av driftsinntektene, noe som ikke samsvarte med kjernevirksomheten (Heskestad, 2018). Det var få konkurrenter i bransjen og det var en bransje få kjente til (Jahr, 2002, s. 2). Det var dermed vanskelig for revisor å opparbeide seg en forståelse av bransjen.

Til tross for utfyllende manualer i KPMG, der det fremgikk at betydelige nærstående transaksjoner utgjør en risiko for misligheter, avdekket ikke revisor denne risikoen (Borgarting lagmannsrett, 01.02.2008). Mangelfull risikovurdering kan ha hemmet revisor i å avdekke regnskapsmanipuleringen. Insentiv, herunder høyt arbeidspress (Borgarting lagmannsrett, 01.02.2008), kan også ha vært med på å hemme revisor i å avdekke regnskapsmanipuleringen.

I Finance Creditsystemet forelå det gode muligheter til å gjennomføre regnskapsmanipulasjonen. Den uoversiktlige selskapsstrukturen gjorde det vanskelig for revisor å avdekke regnskapsmanipulasjonen (Heskestad, 2018). I forbindelse med varsling hadde tidligere daglig leder kjennskap til forhold i selskapet som kunne tyde på at det forelå regnskapsmanipulering. Likevel varslet ikke den tidligere daglige lederen revisor (Jahr, 2002, s. 1). Det kan dermed ha hemmet revisor i å avdekke regnskapsmanipulasjonen. Den siste faktoren vi kan trekke frem som kan ha hemmet revisor i å avdekke regnskapsmanipulasjonen, er det faktum at regnskapsmanipuleringen ble gjennomført av selskapets gründere. Etter litteraturstudien fant vi at slike ledelsesmisligheter var vanskeligere for revisor å avdekke enn misligheter utført av andre ansatte (ISA 240 pkt. 7).

SPONSOR SERVICE

I Sponsor Service var for tidlig inntektsføring av sponsoravtaler og inntektsføring av fiktive avtaler de mest fremtredende forholdene i regnskapsmanipulasjonen. Regnskapsmanipulasjonen ble i hovedsak utført og skjult av stifter og daglig leder av Sponsor Service, med hjelp av finansdirektøren i selskapet (Borgarting lagmannsrett, 25.02.2008). Forholdene ble først avdekket ved gjennomgang av regnskapene etter oppbudserklæringen i 2003, til tross for at det forelå regnskapsmanipulering allerede i årsregnskapet for 2000 (Borgarting lagmannsrett, 25.02.2008). I etterkant har det blitt påpekt at incentivet bak regnskapsmanipuleringen var å villedde regnskapsbrukerne. Dette gjorde de ved å vise et årsregnskap som viste et bedre bilde av selskapets økonomiske stilling, for blant annet få innvilget lån og kreditt i en periode hvor selskapet hadde dårlig likviditet (Oslo tingrett, 03.08.2006).

I dette tilfellet var det flere fremtredende faktorer som vi antar kan ha vært årsakene til at revisor ikke var i stand til å avdekke regnskapsmanipulasjonen. Først og fremst forelå det karakteristika ved ledelsen som vi anser har hemmet revisors evne i å avdekke regnskapsmanipulasjon. Hovedpersonen bak regnskapsmanipuleringen, daglig leder, har blitt omtalt som en autoritær leder som ofte tok i bruk ubehagelige hersketeknikker (Oslo tingrett, 03.08.2006). Slike personlige trekk, har vi gjennom litteraturstudien avdekket som hemmende for revisor i avdekking av misligheter, deriblant regnskapsmanipulasjon. Daglig leder hadde også en spesiell tilknytning til selskapet, i form av at han var en av stifterne av

Sponsor Service. I tillegg hadde han hatt en viktig rolle i selskapet sin utvikling (Oslo tingrett, 03.08.2006). Etter litteraturstudien var dette typiske trekk ved ledelsen, i tilfeller hvor misligheter ikke ble avdekket. Årsaken til dette var at personen typisk identifiserte seg med selskapet. Nedgangstider i selskapet ble dermed sett på som et personlig nederlag, og personen er dermed villig til å strekke seg langt for å redde selskapet og seg selv. På denne måten er det viktig at revisor forstår ulike forhold ved ledelsen.

En annen fremtredende faktor for hvorfor revisor ikke avdekket regnskapsmanipulasjonen i Sponsor Service, var langvarig kundeforhold (Oslo tingrett, 03.08.2006). Det langvarige kundeforholdet kan ha medført at det ikke forelå tilstrekkelig med uavhengighet mellom klienten og revisor. På denne måten har revisors vurderinger og handlinger muligens manglet objektivitet, som kan ha vært en avgjørende faktor for hvorfor revisor ikke avdekket regnskapsmanipuleringen.

Revisjonsprosessen kan også forklare hvorfor revisor ikke avdekket regnskapsmanipulasjonen i Sponsor Service. Det forelå mangler ved ulike deler av prosessen (Siebke, 2006). Til tross for at det var ledelsen i Sponsor Service som førte revisor og andre interessenter bak lyset, har revisors manglende kontroll, oppfølging og selvstendige vurderinger medført at selskapet hadde mulighet til å fremlegge et uriktig årsregnskap (Borgarting lagmannsrett, 25.02.2008). Eksempelvis kan det trekkes frem mangler ved forståelsen av og responsen på avdekkede risikoer i forkant av revisjonen. Revisor skal også ha benyttet seg av revisjonsbevis basert på mangelfulle uttalelser fra ledelsen (Borgarting lagmannsrett, 25.02.2008).

FAST

I FAST ble regnskapsmanipulasjonen gjennomført ved å ta inn irregulære transaksjoner i regnskapet. På denne måten fikk selskapets inntekter en kunstig økning. Regnskapsmanipulasjonen ble i hovedsak gjennomført av administrerende direktør i selskapet, med hjelp fra salgsdirektøren (Skaalmo & Sundnes, 2013). Incentivet til å gjennomføre manipuleringen forekom i år 2006, som følge av at selskapet i siste kvartal opplevde en nedgang i salget på nærmere 75 millioner kroner. Løsningen ble å inntektsføre såkalte MoU-avtaler, der avtalen med Telstra var den største og utgjorde nærmere 8% av driftsinntektene i år 2006 (Skaalmo & Sundnes, 2013). De brukte en forhandler til å skjule at

denne avtalen ikke hadde realitet (Borgarting lagmannsrett, 09.10.2015). Som følge av et omfattende arbeid av både journalister, analytikere og Finanstilsynet for å avdekke manipuleringen, ble et revisjonsutvalg opprettet våren 2007. Med hjelp fra Finanstilsynet og revisor ble det satt i gang gransking av FAST.

Faktorer, både i revisjonsprosessen og tilknyttet klienten, har vært fremtredende i denne saken, og kan ha hemmet revisor i å avdekke regnskapsmanipuleringen. Som en del av revisjonsprosessen har faktorene forståelse av klientens forretning, fastsette risikoer for misligheter, samt utforming og utføring av revisjonstester vært av betydning for revisors evne til å avdekke regnskapsmanipulasjonen. I forbindelse med faktorer som påvirker revisjonsprosessen har vi her kunnet trekke frem faktorene profesjonell skepsis og profesjonelt skjønn. Faktorer knyttet til kunden, som har kunne hemmet revisor i å avdekke regnskapsmanipulering, var i dette tilfellet lederskap og internkontroll.

I planleggingsfasen avdekket revisor risiko i forbindelse med svak internkontroll i FAST. I tillegg forelå det revisjonsdifferanser. Til tross for at revisor anså den interne kontrollen i FAST som svak, konkluderte revisor med at det ikke forelå mislighetsrisikoer (Finanstilsynet, 2009). Det at revisor ikke klarer å se risikoene for misligheter, kan ha hemmet revisor i avdekking av regnskapsmanipuleringen. I tillegg kan den svake internkontrollen i FAST i seg selv ha vært med å hemme revisor i å avdekke regnskapsmanipulering.

Fra og med år 2001 hadde flere teknologiselskapet svak inntjening. Flere selskaper brukte derfor kreative metoder for å pynte på regnskapet, der i blant drev flere med aggressiv inntektsføring (Skaalmo & Sundnes, 2013). Regnskapsmanipulasjonen gikk uhindret gjennom revideringen, og det kan tenkes at revisor ikke hadde tilstrekkelig kjennskap til de økonomiske forholdene. I forbindelse med utføring og utforming av revisjonstester har ikke revisor gjennomført tilstrekkelige og hensiktsmessige revisjonshandlinger for å sikre gyldigheten av inntekter. Revisjonsbevisene som foreligger er ikke tilstrekkelige (Finanstilsynet, 2009). Det kan tenkes at dersom revisor hadde hatt forståelse for situasjonen som forelå i bransjen, hadde han utført flere revisjonshandlinger. Disse faktorene kan ha hemmet revisor i å avdekke regnskapsmanipuleringen.

Faktorene profesjonell skepsis og profesjonelt skjønn er to faktorer som påvirker revisjonsprosessen. I tilfellet med FAST har mangelfull profesjonell skepsis og profesjonelt

skjønn vært med på å hemme revisor i å avdekke regnskapsmanipuleringen. Mangelfull profesjonell skepsis og profesjonelt skjønn er spesielt relatert til det faktum at revisor ikke har hensyntatt de risikoene som forelå, samt mangelfull innhenting av revisjonsbevis (Finanstilsynet, 2009).

Det faktum at administrerende direktør i FAST, som også var en av gründerne i selskapet, sto for regnskapsmanipuleringen kan også ha hemmet revisor i å avdekke regnskapsmanipuleringen. På grunn av sin maktposisjon i selskapet har han hatt mulighet til å gjennomføre regnskapsmanipulasjonen.

OPPSUMMERING AV FREMTREDENDE FAKTORER

For å enklere kunne sammenligne de mest fremtredende faktorene i hvert av casene har vi valgt å lage en tabell, som vist under.

	Finance Credit	Fast Search & Transfer	Sponsor Service	Troms Kraft
Faktorer knyttet til revisjonsprosessen				
Revisjonsprosessen				
Forståelse av klientens forretning	X	X		
Fastsette risikoen for misligheter, herunder brainstorming	X	X	X	X
Utforming og utføring av revisjonstester		X	X	X
Løsning av oppdagede problemer				X
Bruk av eksperter				
Profesjonell skepsis		X		
Profesjonelt skjønn		X		
Institusjonelle krefter				
Kunnskap, opplæring og erfaring				X
Insentiv og mulighet for revisor	X			
Langvarig kundeforhold og uavhengighet			X	
Faktorer knyttet til klienten				
Revisjonsutvalget				
Varslere	X			X
Lederskap	X	X	X	X
Internkontroll		X		X
Insentiv	X	X	X	X
Mulighet	X			

Tabell nr. 1: Oversikt over fremtredende faktorer i casene

8.5.2 Likheter ved casene

Gjennom vår casestudie fant vi tre faktorer som var fremtredende i alle tilfellene. En av disse faktorene var fastsettelsen av risikoen for misligheter. I alle casene forelå det mangler eller feil i denne delen av revisjonsprosessen. Typisk kunne denne faktoren sees i sammenheng med manglende utøvelse av profesjonell skepsis og profesjonelt skjønn. I tillegg kan faktoren sees i sammenheng med mangelfull utforming og utføring av revisjonstester i tre av fire tilfeller, eksempelvis ved at de har avdekket risikoer men ikke foretatt videre revisjonshandlinger. Ut ifra dette kan vi trekke ut at det i alle tilfellene har forekommet mangler ved deler av revisjonen av alle selskapene.

Den andre faktoren som forelå i alle casene var tilknyttet ledelsen. I alle tilfellene ble regnskapsmanipulasjonen utført av ansatte i ledelsen. I tre av fire tilfeller var manipulasjonen utført av personer i ledende stillinger, som også var stifterne av selskapene. Personene ble ofte ansett som autoritære og karismatiske ledere. Som vi så i vår litteraturanalyse, kan slike personlige trekk medføre at andre ansatte deltar i fordekt samarbeid eller godtar beordringer fra ledelsen som de i utgangspunktet tror eller vet er ulovlig.

En siste felles faktor var klientenes insentiver til å utføre regnskapsmanipulasjonen. Insentivene var begrunnet i et ønske om å fremlegge et regnskap som viste et bedre økonomisk bilde av selskapet. Sponsor Service og Finance Credit ønsket å avlegge et misvisende regnskap som ga et bedre bilde av selskapet fordi de ønsket å bevilge lån og kreditt, mens Troms Krafts datterselskap utførte regnskapsmanipulasjonen for å skjule tap. FAST ønsket å vise vekst ved økt salg i regnskapet, til tross for at det i realiteten forelå en salgssvikt.

De tre ovennevnte faktorene har altså vært fremtredende i alle de norske revisjonsskandalene vi har studert. Vi kan dermed trekke frem at dersom forhold som dette foreligger, vil det være større sannsynlighet for at revisor ikke avdekker mulig regnskapsmanipulasjon. Vi kan derimot ikke fastsette at dette er faktorer som er nødt til å være tilstede for at regnskapsmanipulasjon ikke blir avdekket av revisor, da vi ikke har tilstrekkelig med bevis for dette.

8.5.3 Ulikheter ved casene

Utenom de tre nevnte faktorene over, forelå det ellers faktorer som kun var tilstede i tre, to eller et av tilfellene. Dette betyr at disse faktorene kan ha vært en av årsakene til at revisoren ikke har avdekket regnskapsmanipulasjon i akkurat dette tilfellet, men det er ikke en faktor som er avgjørende for at revisor ikke avdekker regnskapsmanipulasjon i andre tilfeller.

Utforming og utføring av revisjonstester er en faktor som foreligger i tre av fire tilfeller. På bakgrunn av dette har vi kunne trukket frem utforming og utføring av revisjonstester som en sentral faktor som har hemmet revisor i avdekking av regnskapsmanipulasjon. Likevel er ikke denne faktoren en nødvendighet for at revisor ikke har avdekket manipulering i de casene vi har studert.

Det foreligger også faktorer som kun er tilstede i ett av hvert av casene vi har studert. Blant dem kan vi trekke frem mulighet for klient i Finance Credit, langvarige kundeforhold i Sponsor Service som medførte at det ikke forelå uavhengighet mellom revisor og klienten, insentiv og mulighet for revisor i FAST og kunnskap, opplæring og erfaring i Troms Kraft. Slike faktorer kan ha vært årsaken, alene eller sammen med andre faktorer, til at revisor ikke har avdekket regnskapsmanipulasjon i disse casene.

I tillegg foreligger det faktorer fra rammeverket som ikke har vært avdekket i noen av casene. Dette er bruk av eksperter, institusjonelle krefter, revisjonsutvalg og insentiv for klienten. Årsaken til at disse ikke er avdekket kan enten være fordi det ikke har vært en avgjørende faktor for revisor i avdekkingen av regnskapsmanipulasjonen, eller fordi våre kilder ikke omtaler forholdene.

9. Avslutning

I siste del av studiet vil vi oppsummere hovedfunnene våre. Disse blir presentert som en del av konklusjonen. Videre ser vi på de svakhetene vi anser å foreligge i studiet. Til sist tar vi for oss implikasjoner for profesjonen, reguleringsmyndigheter og videre forskning.

9.1 Konklusjon

I denne studien ønsket vi å undersøke hvilke faktorer som kan hemme revisor i å avdekke misligheter, med et særlig fokus på regnskapsmanipulasjon. Mange stiller seg spørrende til hvorfor den eksterne revisoren i mange tilfeller ikke avdekker misligheter, til tross for at det foreligger omfattende retningslinjer for revisjonsoppdrag i revisjonsstandarder. Gjennom vår studie ønsket vi å tilføye en økt forståelse av hvilke forhold som kan hemme revisor i å avdekke misligheter. Med utgangspunkt i dette, ønsket vi å besvare problemstillingen «Hva hemmer revisor i å avdekke misligheter?». Problemstillingen valgte vi å besvare gjennom en litteraturstudie og en casestudie. I litteraturstudien valgte vi å ta utgangspunkt i Asare et al. (2015) sitt rammeverk, for så å utvikle vårt eget rammeverk. I casestudien ønsket vi å benytte oss av litteraturstudien og det utarbeidede rammeverket, for å få en forståelse av hva som kan ha vært årsaken til at revisor ikke avdekket regnskapsmanipulasjon i fire norske revisjonsskandaler.

Gjennom litteraturstudien, som i hovedsak var basert på vitenskapelige tidsskriftsartikler, fant vi flere faktorer som kan påvirke revisors evne og mulighet til å avdekke misligheter i den finansielle rapporteringen. Det største funnet ved denne delen var imidlertid at vi valgte å trekke inn en ny kategori med faktorer i rammeverket. Kategorien omfattet faktorer som var tilknyttet revisjonsklienten, som igjen påvirker den utførte revisjonen. Faktorene som inngikk i denne kategorien, og som kan være med å hemme revisor i å avdekke misligheter, var karakteristika ved utført lederskap, internkontroll hos klienten, revisjonsutvalg, dersom enheten har et slikt organ, utforming av et varslingsystem og deler ved mislighetstriangelet.

I litteraturstudien fant vi også flere faktorer som enten var en del av eller påvirket revisjonsprosessen. I selve revisjonsprosessen, så vi at manglende eller dårlig utført brainstorming, kan være med på å hemme revisor i avdekkingen av misligheter. Likeså fant vi at mangel på utøvelse av profesjonelt skjønn og profesjonell skepsis kan medføre at revisor overser eller ikke avdekker misligheter. I tillegg fant vi at langvarige kundeforhold kan være med på å påvirke revisors uavhengighet.

Faktorene ble supplert inn i rammeverket til Asare et al. (2015), slik at vi kunne benytte oss av faktorene som allerede forelå i rammeverket og de nye funnene i analyseringen av fire norske revisjonsskandaler. Ved å benytte oss av det videreutviklede rammeverket, fant vi at det var flere faktorer som forelå i alle de fire norske revisjonsskandalene vi undersøkte. Først og fremst forelå det alltid et insentiv for regnskapsmanipulasjonen. Årsregnskapene ble manipulert for å vise et bedre resultat, enten for å få innvilget lån og kreditt eller for å skjule en form for tap.

En annen faktor, som vi også antar har hemmet revisor i å avdekke regnskapsmanipulasjonen i alle tilfellene, er karakteristika ved ledelsen. Vi fant at medlemmer av ledelsen utførte regnskapsmanipulasjonen i alle casene, og i tre av fire tilfeller var også personen en av stifterne av selskapet. Ledelsen hadde i tillegg ofte autoritære og karismatiske trekk. Som følge av dette ble kontroller overstyrt og hersketeknikker benyttet. Dette kan ha påvirket revisors mulighet til å avdekke regnskapsmanipulasjonen. Til slutt forelå det i alle sakene mangler under revisjonsprosessen ved fastsettelsen av risikoen for misligheter. Vi fant at denne faktoren kan sees i sammenheng med manglende utøvelse av profesjonell skepsis og profesjonelt skjønn.

Til tross for at det forelå en del likheter knyttet til faktorene i casene, betyr det ikke at disse faktorene er nødt til å være til stede for at det skal foreligge regnskapsmanipulasjon i den finansielle rapporteringen. Vi ser det derimot mer sannsynlig at revisor ikke avdekker regnskapsmanipulasjon dersom disse faktorene er til stede. Etter casestudien fant vi også at det forelå flere ulikheter. Flere faktorer var kun tilstede i ett, to eller tre av casene, noe som antyder at forholdet har hemmet revisor i avdekkingen av misligheter. Disse faktorene er derimot ikke avgjørende for at det foreligger regnskapsmanipulasjon.

Formålet med finansiell revisjon er å bekrefte at årsoppgjøret og andre regnskapsoppstillinger er oppsatt i henhold til gitte kriterier (NOU 1997:9, 1997, s. 91).

Årsaken til dette er å sikre at brukerne av regnskapet ikke blir villedet og tar beslutninger ut ifra et regnskap som inneholder vesentlige feil. Likevel har vi opplevd en rekke revisjonsskandaler i nyere tid. For å få en økt forståelse for dette, ønsket vi å avdekke flest mulig faktorer som kan hemme revisor å avdekke misligheter. Vår casestudie viser at de mest fremtredende faktorene som har vært med på å hemme revisor i å avdekke regnskapsmanipulasjon har vært karakteristika ved ledelsen, mangler ved deler av revisjonsprosessen og at det har foreligget et insentiv hos revisjonsklienten til å utføre regnskapsmanipulasjonen.

9.2 Svakheter ved studiet

Vi vil trekke frem noen svakheter ved studiet vårt, både i forbindelse med litteraturstudien og casestudien. For å utvikle et rammeverk, som viste hvilke faktorer som kan hemme revisor i å avdekke misligheter, gjennomførte vi en litteraturstudie. I den forbindelse tok vi utgangspunkt i tidligere studier. Vi var nødt til å avgrense vårt datamateriale, og vi tok dermed utgangspunkt i de studiene vi anså som mest relevante for oppgaven. Det kan tenkes at vi har oversett informasjon som kunne vært nyttig for å utvikle rammeverket, som følge av at vi har foretatt feilvurdering av en kilde i avgjørelsen om hvorvidt den er relevant. I tillegg kan det være at vi ikke har funnet tidligere studier som kunne vært sentrale for oppgaven.

En annen svakhet med vår litteraturstudie, er bruk av metode. I utgangspunktet skal man kunne etterprøve en litteraturstudie, og finne akkurat de samme resultatene når man benytter seg av de samme søkeordene (Støren, 2013, s. 37). Siden vi ikke har benyttet oss av én database og heller ikke vært begrenset til spesifikke søkeord, kan det være vanskelig å etterprøve vår studie.

I forbindelse med casestudien valgte vi å undersøke fire case hvor inntektsmanipulasjon forelå. Dersom vi hadde valgt ut andre case enn de som foreligger i vår studie, kan det tenkes at vi hadde funnet andre faktorer som kan ha hemmet revisor i å avdekke regnskapsmanipulering. På grunn av et lite utvalg av antall case, kan vi ikke si at faktorene som er avdekket nødvendigvis er representative for andre case. Ytterligere har vi heller ingen

empiriske bevis for at faktorene faktisk har hemmet revisor i avdekkingen av regnskapsmanipulasjon i de utvalgte casene.

Asare et al. (2015) sitt rammeverk omhandler regnskapsmanipulasjon. Gjennom vår litteraturstudie legger vi til, eller utdypet faktorer, basert på tidligere forskning, hovedsakelig tilknyttet misligheter. Deretter benytter vi oss av rammeverket i caseanalysen, der vi velger å studere de mest fremtredende faktorene som har vært med å hemme revisor i å avdekke regnskapsmanipulasjon, og analysere disse ut ifra det videreutviklede rammeverket. Til tross for regnskapsmanipulasjon er en form for mislighet, men det kan likevel tenkes at noen forhold fra litteraturstudien ikke er like overførbart på alle mulige misligheter. Følgelig er dette en svakhet ved vår studie.

9.3 Implikasjoner for profesjon, reguleringsmyndigheter og videre forskning

Vi har sett at det er flere faktorer knyttet til klienten som kan hemme revisor i å avdekke misligheter. Dette er faktorer revisor kan påvirke i liten grad. Det er likevel viktig at revisor er klar over disse faktorene og hvordan de kan påvirke revisjonsoppdraget. Basert på funnene i studien har vi derimot ansett at noen elementer, tilknyttet revisjonen, kunne vært forbedret. Gjennomgående i vår litteraturstudie fant vi at revisorer legger benytter standardrevisjonshandlinger ved gjennomføring av en revisjon. Det kan utnyttes, og medføre at det foretas mislighetshandlinger på steder der revisor ikke foretar kontroller. Som følge av funnene i litteraturstudien og casestudien, anser vi at det foreligger et behov for flere spesialtilpassede revisjonshandlinger og mer uforutsigbarhet i arbeidet til revisor. Bruk av standardrevisjonshandlinger kommer blant annet av at disse er tids- og kostnadsbesparende sammenlignet med å ta i bruk nye tilpassede revisjonshandlinger. Samtidig kan det være en trygghet for revisor å gjennomføre revisjonen i tråd med revisjonshandlingene.

For å øke bruken av nye og tilpassede revisjonshandlinger kan det eksempelvis pålegges bruk av slike handlinger gjennom ISA-ene. Problemstillingen med standard revisjonshandlinger og manglende uforutsigbarhet i arbeidet til revisor har i enkelte tilfeller blitt tatt tak i. Som vi har vært innom i tidligere i denne oppgaven, er det en risiko for at

ledelsen overstyrer internkontroller. For at revisor skal kunne vurdere om dette er tilfellet i revisjonsoppdrag har ISA 240 pkt. 32 lagt til grunn revisjonshandlinger som revisor er pliktet til å gjennomføre, uavhengig av om revisor vurderer en risiko for at kontrollene overstyres.

Et annet forslag kan være at revisjonsselskapene utarbeider flere ulike spesialiserte revisjonshandlinger for hvordan avdekkede risikoer skal håndteres, slik at det ikke foreligger like revisjonshandlinger for hvert enkelt tilfelle hvor mislighetsrisikoer avdekkes.

I casestudien fant vi at fastsettelse av risiko for misligheter, enten mangelfull avdekking av risikoer eller utilstrekkelig respondering på avdekkede risikoer, var en av faktorene som var til stede i alle casene. I noen av casene så vi at risikoene som var avdekket ikke ble ansett for å være mislighetsrisikoer, til tross for at det faktisk forelå risikoer for misligheter. Etter standardene har revisor et generelt ansvar til å vurdere om det foreligger risikoer for misligheter. Det kan anses å være hensiktsmessig og tydeliggjøre dette ansvaret. I studien fant vi at mangelfull profesjonell skepsis og profesjonelt skjønn ofte henger sammen med de forholdene knyttet til fastsettelse av risikoer for misligheter som nevnt overfor. Hva som menes med profesjonelt skjønn og profesjonell skepsis er vagt definert i standard og lover, og det kan tenkes å være hensiktsmessig å få en tydeligere definisjon på hva disse begrepene innebærer i praksis.

I forslag til ny Lov om revisjon og revisorer, som forelå i juni 2017, ble det foreslått endringer tilknyttet avdekking av økonomisk kriminalitet (NOU 2017: 15, 2017, s.20). Forslaget omhandler revisors plikter ved lovfestet revisjon og revisorbekreftelser i lovens kapittel 9. Kapitlet omtaler, etter forslaget, blant annet formålet med en revisjon, som deriblant innebærer å bidra til å forebygge og avdekke økonomisk kriminalitet. I tillegg forklares hva som anses for å være "god revisjonsskikk". Ytterligere blir revisors plikter tydeliggjort i henhold til å identifisere risikoene for vesentlig feilinformasjon, enten feilinformasjonen skyldes misligheter eller utilsiktede feil. I tillegg pålegger forslaget revisor å håndtere de identifiserte risikoene, og innhente tilstrekkelig og hensiktsmessig revisjonsbevis. Forslaget om ny Lov om revisjon og revisorer skal dermed bidra til økt fokus rundt å forebygge og avdekke økonomisk kriminalitet, i enda større grad enn hva den nåværende loven uttrykker. Forslaget kan dermed sees på som reguleringsmyndighetenes forsøk i å forhindre fremtidige revisjonsskandaler.

I vår studie har vi sett på case der det har forekommet inntektsmanipulasjon. I hvert av casene har vi funne faktorer som kan ha vært med å hemme revisor i å avdekke regnskapsmanipuleringen. Deretter har vi sammenlignet faktorene for å finne likheter og ulikheter, som vil si hvilke faktorer som er mest fremtredende og hvilke som ikke foreligger i alle casene. Det kunne vært interessant å gjennomføre en studie som ser på andre case der inntektsmanipulasjon inngår, og sett om funnene tilsvarer de funnene vi har gjort i vår studie. Det kunne også vært interessant å studere andre tilfeller av manipulasjon, eksempelvis case der kostnads- eller markedsmanipulasjon inngår. På denne måten kunne man sett hvorvidt de faktorene som hemmer revisor i å avdekke slike typer av manipulasjon samsvarer med de funnene vi har gjort oss i forbindelse med case der inntektsmanipulasjon er det sentrale.

Litteraturliste

- ACFE. (2016). *Report to the nations*. Hentet 03.05.18 fra <https://www.acfe.com/rtn2016/docs/2016-report-to-the-nations.pdf>
- Albrecht, S. W. & Hoopes, J. L (2014) Why Audits Cannot Detect All Fraud. *The CPA Journal*, oktober 2014. 13-21.
- Alexandersen, R., Sæbbe, L. & Endresen, R.. (2014, 31. mai). Så enkelt ble alle lurt. *Nord 24*. Hentet fra <https://www.nord24.no/energi/sa-enkelt-ble-alle-lurt/s/1-5346252-7389181>
- Allmennaksjeloven. Lov 13. juni 1997 nr. 45. Lov om allmennaksjeselskaper
- Andersen, S. S. (2013). *Casestudier: Forskningsstrategi, generalisering og forklaring* (2. utg). Bergen: Fagbokforl.
- Andersen, S. S. (1997). *Case-studier og generalisering: Forskningsstrategi og design*. Bergen: Fagbokforl.
- Andersen, U. A. & Haugstad, T. (2004, 12. mars). Altfor mye luftfakturering. *Dagbladet*. Hentet fra <https://www.dagbladet.no/nyheter/altfor-mye-luftfakturering/65952383>
- Anderson, R. & Tirrell, M. (2003). Too Good to Be True CEOs and Financial Reporting Fraud. *Consulting Psychology Journal: Practice and Research*, Vol. 56, No. 1. 35–43
- Anti-Fraud Collaboration. (2017, november). Encouraging the Reporting of Misconduct. Hentet fra http://www.antifraudcollaboration.org/wp-content/uploads/2017/11/AFC_report_encouraging_reporting_misconduct_2017-11.pdf
- Asare, S. K., Wright, A. & Zombelman, M. F. (2015). Challenges Facing Auditors in Detecting Financial Statement Fraud: Insights from Fraud Investigations, *Journal of Forensic & Investigative Accounting* vol 7., 63-112. Hentet fra http://web.nacva.com/JFIA/Issues/JFIA-2015-2_4.pdf

Beasley, M., Carcello, J. & Hermanson, D. (2001). Financial Reporting Fraud: Could It Happen to You? *The Journal of Corporate Accounting & Finance*. 3-9.

Beasley, M., Carcello, J., Hermanson, D. & Neal, T. (2013). *An Analysis of Alleged Auditor Deficiencies in SEC Fraud Investigations: 1998–2010*. Hentet fra <https://www.thecaq.org/file/396/download?token=Ucmj4aOX>

Bjørndal, B. (2014a, 2. november). Fast-saken: Skjulte faktura som “Prosjekt Yarra”. *DN*. Hentet fra: <https://www.dn.no/nyheter/politikkSamfunn/2013/11/26/fastsaken-skjulte-faktura-som-prosjekt-yarra>

Bjørndal, B. (2014b, 2. november). Økokrim: Lervik ville skjule sporene. *DN*. Hentet fra <https://www.dn.no/nyheter/politikkSamfunn/2013/11/18/okokrim-lervik-ville-skjule-sporene>

brainstorming.co/uk (2011). History and use of brainstorming. Hentet fra <http://www.brainstorming.co.uk/tutorials/historyofbrainstorming.html>

Braswell, M. & Daniels, R. (2017). Alternative Earnings Management Techniques: What Audit Committees and Internal Auditors Should Know. *The Journal of Corporate Accounting & Finance*, 28. 45-54.

Borgarting lagmannsrett, 09.10. 2015: LB-2014-054456

Borgarting lagmannsrett, 07.03.2011

Borgarting lagmannsrett, 25.02.08

Borgarting lagmannsrett, 01.02.2008: LB-2007-22079

Borgarting lagmannsrett, 03.04.2006: LB-2004-81046

Brazel, J. F., Carpenter, T. D & Jenkins, J. G (2010). Auditors Use of Brainstorming in the Consideration of Fraud: Reports from the Field. *American Accounting Association*. 1273-1301. doi: 10.2308/accr.2010.85.4.1273

Bronson, S., Carcello, J., Hollingsworth, C. & Neal, T. (2009). Are fully independent audit committees really necessary? *Journal of Accounting and Public Policy, Vol. 28, Issue 4*. 265-280. Hentet fra <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0278425409000362>

BrumellGroup. (2017). The Fraud Triangle Theory. Hentet 12.04.18 fra <http://www.brumellgroup.com/news/the-fraud-triangle-theory/>

Choo, F. (1995). Auditors' Judgment Performance Under Stress: A Test of the Predicted Relationship by Three Theoretical Models. *Journal of Accounting, Auditing and Finance*, 611-641

COSO. (2013) Internkontroll - et integrert rammeverk. Hentet fra <http://iia.no/produkt/internkontroll-et-integrert-rammeverk-sammendraget/>

Danelson, D. C, Ege, M. S & McInnis (2017). Internal Control Weakness and Financial Reporting Fraud. *Auditing: A Journal of Practice & Theory Vol. 36 No. 3*, 45-69. doi: 10.2308/ajpt-51608

Davis, L. R, Soo, B. & Trompeter, G. (2000). Auditor Tenure, Auditor Independence and Earning Management. *American Accounting Association*. Hentet fra <https://www2.aaahq.org/audit/midyear/01midyear/papers/soo.pdf>

Deloitte. (2018). Manipulering av inntekter og "røde flagg". Hentet 02.03.18 fra <https://www2.deloitte.com/no/no/pages/legal/articles/manipulering-av-inntekter.html>

DN. (2014a, 4. februar). Stensrud forklarte lånemetoden. Hentet fra <https://www.dn.no/nyheter/naringsliv/2004/03/11/stensrud-forklarte-lanemetoden>

DN. (2014b, 10. februar). Fastgründer John Markus Lervik dømt til fengsel. Hentet fra <https://www.dn.no/nyheter/politikkSamfunn/2014/02/10/fastgrunder-john-markus-lervik-domt-til-fengsel>

DN. (2010, 6. november). Sponsor Service-revisor dømt i Høyesterett. Hentet fra <https://www.dn.no/nyheter/naringsliv/2010/11/06/sponsor-servicerevisor-domt-i-hoyesterett>

Donelson, D., Ege, M. & McInnis, J. (2017). Internal Control Weaknesses and Financial Reporting Fraud. *Auditing: A Journal of Practice & Theory*, Vol. 36, No. 3. 45-69. Hentet fra http://www.shareholderforum.com/access/Library/20150200_Donelson-Ege-McInnis.pdf

Dorminey, J., Fleming, S., Kranacher, M. & Riley, R. (2013). The Evolution of Fraud Theory. *American Accounting Association*, 27. 555-579.

Downing, J. (2010). *Fraud Prevention and Detection*. Chicago: Cheevers & Company

E24. (2015, 15. mars). Her lager de IT-løsninger som brukes av over en milliard personer. Hentet fra <https://e24.no/digital/microsoft/her-lager-de-it-loesninger-som-brukes-av-over-en-milliard-personer/23407832>

Eilifsen, A., Messier, W. F., Glover S. M. & Prawitt, D. F. (2013). *Auditing & Assurance Services* (3. utg.). McGraw-hill Education – Europe

Erickson, M., Mayhew, B. & Felix, W. (2000). Why Do Audits Fail? Evidence from Lincoln Savings and Loan. *Journal of Accounting Research*, Vol. 38 No. 1. 165-196.4. Hentet fra <https://www.jstor.org/stable/pdf/2672927.pdf?refreqid=excelsior%3Aae82e3f4c0652e180084b56423c63860>

Ernst & Young. (2012, 11. mai). Troms Kraft AS - Granskning av Kraft & Kultur i Sverige AB. Hentet fra <http://www.tromskraftnett.no/portalWeb/ShowProperty.pdf?nodeId=/BEA%20Repository/372011>

EUR-Lex (2018). Directive 2006/43/EU of the European parliament and of the council of 17 May 2006. Hentet 28.04.18 fra <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32006L0043>

Eutsler, J., Nickell, E. & Robb, S. (2016). Fraud Risk Awareness and the Likelihood of Audit

Enforcement Action. *Accounting Horizons*, Vol. 30, No. 3. 379-392.

Finance Credit-saken (2014). I *Store norske leksikon*. Hentet fra https://snl.no/Finance_Credit-saken

Finanstilsynsloven. Lov 7. desember 1956 nr. 1 om tilsynet med finansforetak mv.

Finanstilsynet. (2016, 26. mai). Om finanstilsynet. Hentet fra <https://www.finanstilsynet.no/om-finanstilsynet/>

Finanstilsynet. (2015, 7. april). Merknader etter stedlig tilsyn

Finanstilsynet. (2009, 18. juni). Kredittilsynets merknader vedrørende revisjonen av Fast Search & Transfer ASA. Hentet fra <https://www.finanstilsynet.no/nyhetsarkiv/brev/2009/kredittilsynets-merknader-vedrorende-revisjonen-av-fast-search--transfer-asa/>

Finanstilsynet. (2006, 6. november). Kontroll av foretakets finansielle rapportering Fast Search & Transfer ASA. Hentet fra <https://www.finanstilsynet.no/nyhetsarkiv/brev/older/kontroll-av-foretakets-finansielle-rapportering/>

Geiger, M. A. & Raghunandan, K. (2002). Auditor Tenure and Audit Reporting Failures. *A Journal of Practice & Theory* Vol. 21 No. 1, 67-78

Greiner, A., Kohlbeck, M. J. & Smith, T. J (2017). The Relationship between Aggressive Real Earnings Management and Current and Future Audit Fees. *Auditing: A Journal of Practice & Theory* Vol. 36, No. 1. 85-107. doi: 10.2308/ajpt-51516

Ghauri, P. & Grønhaug, K. (2005). *Research Methods in Business Studies. A Practical Guide*. (3. utg). Edinburgh: Financial Times Prentice Hall

Grønmo, S. (2016). *Samfunnsvitenskapelige metoder* (2. utgave). Bergen: Fagbokforlaget.

Gulden, B. P. (2016). *Revisjon teori og metode* (7. utg). Oslo: Cappelen akademiske forl.

Henriksen, T.. (2018, 06. 01). Anker Kraft & Kultur-dommen. *Nord24*. Hentet fra https://www.nord24.no/troms-kraft/kraft-kultur/okonomi-og-naringsliv/anker-kraft-kultur-dommen/s/5-32-100263?_ga=2.230414750.367568553.1515508037-1927200893.1510585853

Heskestad, T. (2018). Manipulering av inntekter og “røde flagg”. Hentet fra <https://www2.deloitte.com/no/no/pages/legal/articles/manipulering-av-inntekter.html#>

Hvitvaskingsloven. Lov 06. mars 2009 nr. 11 om tiltak mot hvitvasking og terrorfinansiering mv.

Hoffman, V. B & Zimbelman, M. F (2012). How Strategic Reasoning and Brainstorming Can Help Auditors Detect Fraud. *American Accounting Association Volume 6, Issue 2*, 25-33. doi: 10.2308/ciia-50283

Huber, D. (2017). Forensic accounting, fraud theory, and the end of the fraud triangle. *Journal of Theoretical Accounting Research*, 12(2). 28-48.

IAASB. (2018). About IAASB. Hentet 28.04.18 fra <https://www.iaasb.org/about-iaasb>

ISA 200. ISA 200 Overordnede mål for den uavhengige revisor og gjennomføringen av en revisjon i samsvar med de internasjonale revisjonsstandardene.

ISA 210. ISA 210 Inngåelse av avtale om vilkårene for revisjonsoppdraget

ISA 220. ISA 220 Kvalitetskontroll av revisjon av regnskaper

ISA 230. ISA 230 Revisjonsdokumentasjon 2016.

ISA 240. ISA 240 Revisors oppgaver med og plikter til å vurdere misligheter ved revisjon av regnskaper

ISA 250. ISA 250 Vurdering av lover og forskrifter ved vurdering av regnskaper.

ISA 300. ISA 300 Planlegging av revisjon av et regnskap.

ISA 315. ISA 315 Identifisering og vurdering av risikoene for vesentlig feilinformasjon gjennom forståelse av enheten og dens omgivelser.

ISA 320. ISA 320 Vesentlighet ved planlegging og gjennomføring av en revisjon.

ISA 330. ISA 330 Revisors håndtering av anslåtte risikoer.

ISA 500. ISA 500 Revisjonsbevis

ISA 520. ISA 520 Analytiske handlinger.

ISA 550. ISA 550 Nærstående parter.

ISA 560. ISA 560 Hendelser etter balansedagen 2016.

ISA 570. ISA 570 Fortsatt drift.

ISA 580. ISA 580 Skriftlige uttalelser 2016

ISA 600. ISA 600 Særlige hensyn ved revisjon av konsernregnskaper (herunder arbeidet til revisor i konsernenheter).

ISA 610. ISA 610 Bruk av interne revisorers arbeid

ISA 620. ISA 620 Bruk av arbeidet til en ekspert engasjert av revisor.

ISA 700. ISA 700 Konklusjon og rapportering om regnskaper (revidert)

ISA 705. ISA 705 Modifikasjoner i konklusjonen i den uavhengige revisors beretning (revidert)

Jahr, B.O. (2002). *Finance Credit-skandalen*. Hentet 5.3.2018 fra <http://www.skup.no/metoderapporter/2002/2002-14%20Finance%20Credit-skandalen.pdf>

Kinserdal, F. (2017). Hva er regnskapsmanipulasjon, og hvordan kan den best avdekkes? *Magma*, 0117. 69-78.

KPMG. (2016). *Global profiles of the fraudster*. Hentet fra <https://assets.kpmg.com/content/dam/kpmg/pdf/2016/05/profiles-of-the-fraudster.pdf>

KPMG. (2013). *Global profiles of the fraudster*. Hentet 03.05.18 fra <https://assets.kpmg.com/content/dam/kpmg/tr/pdf/2017/01/global-profiles-of-the-fraudster-v2.pdf>

Lail, B., MacGregor, J., Marcum, J. & Stuebs, M. (2015). Virtuous Professionalism in Accountants to Avoid Fraud and to Restore Financial Reporting. *Journal of Business Ethics*, 140. 678-704. doi: 10.1007/s10551-015-2875-y

Nergaard, N. (2013). *Sammendrag av granskningsrapport - Troms Kraft AS*. Oslo.

Lie, K. (2009). *Standardsetting innen revisjon internasjonalt og i Norge*. NKRF. Hentet fra https://www.regjeringen.no/globalassets/upload/krd/vedlegg/komm/egenkontroll/rogn dokke n_nkrf_standardsetting.pdf

Forfatter. (årstall). *Tittel* (Rapport nr. xxx). Sted: Utgiver.

Schwencke, H. R. (2013). Regnskapsloven tilpasses internasjonale regnskapsstandarder (IAS/IFRS) i 2005. Hentet 28.04.18 fra <https://www.magma.no/regnskapsloven-tilpasses-internasjonale-regnskapsstandarder-ias-ifrs-i-2005>

Microsoft. (2008, 8. januar). Microsoft Announces Offer to Acquire Fast Search & Transfer. Hentet fra <https://news.microsoft.com/2008/01/08/microsoft-announces-offer-to-acquire-fast-search-transfer/>

Moen, T. G & Havstein, B. (2017) *Regnskapsorganisering. Virksomhetsstyring og intern kontroll*. Oslo: Cappelen Damm.

Muczyk, J., Smith, E. & Davis, G. (1986). Holding Accountants Accountable: Why Audits Fail, How They Can Succeed. *Business Horizons*, Nov-Dec 1986. 22-28.

Murdock, H. (2008). The Three Dimensions of Fraud. *Internal Auditor* (august), 81-83.

Nordic Green Energy. (2018). Historik. Hentet 14.02.18 fra <https://www.nordicgreen.se/om-oss/forst-med-gron-el/>

Norsk RegnskapsStiftelse. (2017). Regnskapsstandarder. Hentet 28.04.18 fra <http://www.regnskapsstiftelsen.no/regnskap/regnskapsstandarder/>

Norges Høyesterett, 05.11.2014: Rt 2014 1045

Norges Høyesterett, 26. 06. 2008: Rt 2008 996

Norges Høyesterett, 28.11.2007: Rt 2007 1677

NOU 2017: 15. (2017). *Revisorloven – Forslag til ny lov om revisjon og revisorer*. Utgiversted: Oslo.

NOU 1997: 9. (1997). *Om revisjon og revisorer*. Utgiversted: Oslo.

NRK. (2015, 8. mai). Nå avsløres sannheten om kraftskandalen. *NRK*. Hentet fra <https://www.nrk.no/troms/na-avsløres-sannheten-om-kraftskandalen-1.12306103>

NRK. (2002, 30. desember). Finance Credit konkurs. *NRK*. Hentet fra <https://www.nrk.no/okonomi/finance-credit-konkurs-1.550546>

NRS 13. NRS 13 Usikre forpliktelse og betingede eiendeler.

NTB. (2011, 11. august). Skal ha gitt Troms Kraft 200 millioner i forlik. *DN*. Hentet fra <https://www.dn.no/nyheter/naringsliv/2015/08/11/1124/Jus/skal-ha-gitt-troms-kraft-200-millioner-i-forlik>

NTNU. (2016, 8. april). Søkelskapet som ble en gigant. Hentet fra <https://www.ntnu.no/aktuelt/skapende/sokebyen>

Nygaard, L-E. (2003). *Da Bogen brakk nakken*. Hentet fra <https://www.skup.no/sites/default/files/metoderapport/2003-02%2520Da%2520Bogen%2520brakk%2520nakken.pdf>

Næss, A. & Bjertnes, S. (2010). *Revisjonsutvalg i Norge - Et praktisk utvalg*. Hentet fra <https://assets.kpmg.com/content/dam/kpmg/pdf/2014/12/RevisjonsutvalgiNorge.pdf>

Olsen, C. (2014) Hva er profesjonell skepsis? *Revisjon og regnskap*, (Nr 3).
<https://www.revregn.no/i/2014/3/revisjon-03-14-980>

Oslo tingrett, 03.08.2006

Ot.prp. nr. 78. (2008-2009). *Om lov om endringer i revisorloven og enkelte andre lover (gjennomføring av revisjonsdirektivet)*. Utgiversted: Oslo: Finansdepartementet. Hentet fra <https://www.regjeringen.no/contentassets/d5f4e330fcde4c42a3d29ed92c8fe3f1/no/pdfs/otp200820090078000dddpdfs.pdf>

PCAOB. (2012, 4. desember). Maintaining and applying professional skepticism in audits. Hentet fra https://pcaobus.org/Standards/QandA/12-04-2012_SAPA_10.pdf .

Pearson, M. (1987). Auditor Independence Deficiencies & Alleged Audit Failures. *Journal of Business Ethics*, 6. 281-287. Hentet fra https://www.jstor.org/stable/25071661?seq=2#page_scan_tab_contents

Politiet. Hovedarbeidsområder. Hentet 12.04.2018 fra <https://www.politiet.no/om/organisasjonen/sarorganene/okokrim/hovedarbeidsomrader/>

Rafen, N. (2014). Revisjonskvalitet - forutsetning for relevans og tillit. *Revisjon og Regnskap* (5. utg.).

Regnskapsloven. Lov 17. juli 1998 nr. 56 om årsregnskap.

Revisorforeningen. (2018). Revisjonsstandardene (ISA). Hentet 12.04.18 fra <https://www.revisorforeningen.no/fag/standarder-og-veiledninger/revisjonsstandardene/>

Revisorforeningen. (2017, 18.12). ISAE 3000 – Revidert attestasjonsoppdrag som ikke er revisjon eller forenklet revisorkontroll av historisk finansiell informasjon. Hentet 28.04.18 fra <https://www.revisorforeningen.no/globalassets/fag/standarder-og-veiledninger/revisjonsstandardene/isae-3000-revidert-attestasjonsoppdrag-som-ikke-er->

[revisjon-eller-forenklet-revisorkontroll-av-historisk-finansiell-informasjon-pr-18-12-2017.pdf](#)

Revisorloven. Lov 15. januar 1999 nr. 2 om revisjon og revisorer.

Rune S. Alexandersen, Linda Vaeng Sæbbe & Rune Endresen. (2014, 31. mai). Så enkelt ble alle lurt. *Nordlys*. Hentet fra <https://www.nordlys.no/energi/sa-enkelt-ble-alle-lurt/s/1-79-7389181>

Salterio, S. (2008). A Strategy for Dealing with Financial Reporting Fraud: Fewer Mandates, More Auditing. *AP Vol. 7 No. 2*. 111-121. doi: 10.1506/ap.7.2.3

Saunders, M., Lewis, P. & Thornhill, A. (2016). *Research methods for business students* (7. Utgave). Edinburgh: Pearson

Selby, D. (2012). Do external financial statement auditors sufficiently adjust their audit plans for automated-control deficiencies? *Academy of Accounting and Financial Studies Journal, Volume 16, Number 1*. 1-24.

Sequenceinc. (2013, juni). Escaping Detection: Why Auditor Do Not Find Fraud. Hentet fra <http://www.sequenceinc.com/fraudfiles/2013/06/escaping-detection-why-auditors-do-not-find-fraud/>

Siebke, H. (2006). Erstatningsansvarlig etter Sponsor Service konkursen. *Revisjon og regnskap, 5. utgave*. Hentet fra <https://www.revregn.no/i/2006/5/revisjon-05-06-30>

Skaalmo, G. & Sundnes, T. (2013, 18. november). Saken som ga Fast-razzia. *DN*. Hentet fra <https://www.dn.no/nyheter/2013/11/18/saken-som-ga-fastrazzia>

Stenvold, D. T. (2018). Revisors ansvar for identifisering av regnskapsmessige misligheter. *Revisjon og regnskap, 1. utgave*. Hentet fra <https://www.revregn.no/i/2018/1/revisjon-1-2018-1626>.

Støren, I. (2013). *Bare søk!* (2. utgave). Oslo: Cappelen Damm

Stockholms tingsrätts mål nr. T 1340-13, T 8242-13, T 8247-13

Tepalagul, N. & Lin, L (2015). Auditor Independence and Auditor Quality: A Literature Review. *Journal of Accounting Auditing and Finance* vol. 30 (1), 101-121. doi: 10.1177/0148558X14544505

Thagaard, T. (1998). *Systematikk og innlevelse – en innføring i kvalitativ metode* (1. utgave). Bergen: Fagbokforlaget

Trompeter, G. M, Carpenter, T. D, Desai, N., Jones, K. L & Railey, R. A. Jr (2013). *A Synthesis of Fraud-Related Research. Auditing: A Journal of Practice & Theory Vol. 1 Supplement 1*, 287-321. doi: 10.2308/ajpt-50360

Trompeter, G., Carpenter, T., Jones, K., & Riley, R. (2014). Insights for Research and Practice: What We Learn about Fraud from Other Disciplines. *Accounting Horizons*, 28. 769-804.

Troms Kraft. (2017). Troms Kraft. Hentet 13. februar 2018 fra <https://www.tromskraft.no/om-konsernet/>

Troms Kraft. (2016, 3. oktober). Anker saken mot Grant Thornton Sweden AB og revisor Elisabeth Simonsson. Hentet fra <http://www.tromskraftnett.no/portalWeb/ShowProperty.pdf?nodeId=/BEA%20Repository/424040>

Troms Kraft. (2010). 09 Årsrapport. Hentet fra <http://viadora.tromskraft.no/dokumenter/Aarsrapport2009.pdf>

Validitet. (2018). I *Store norske leksikon*. Hentet fra <https://snl.no/validitet>

Wilbanks, R., Hermanson, D. & Sharma, V. (2017). Audit Committee Oversight of Fraud Risk: The Role of Social Ties, Professional Ties, and Governance Characteristics. *Accounting Horizons* (Vol. 31, No. 3). 21-38.

Økokrim. (2017a, 28. juni). Regnskapskriminalitet. Hentet fra <https://www.okokrim.no/regnskapskriminalitet.422273.no.html>

Økokrim. (2017b, 28. juni). Om økokrim. Hentet fra <https://www.okokrim.no/om-okokrim.422248.no.html>

Økokrim. (2017c, 29. juni). Økonomisk kriminalitet og miljøkriminalitet. Hentet fra <https://www.okokrim.no/kriminalitetsomraader.422249.no.html>

Økokrim. (2012, 24. august). Domfellelse i Sponsor Service saken. Hentet fra <https://www.okokrim.no/domfellelse-i-sponsor-service-saken.5990828-411472.html>

Økokrim. (2010, 25. mars). Bot på 4 millioner kroner til FAST. Hentet fra <https://www.okokrim.no/bot-paa-4-millionar-kroner-til-fast.5990615-411472.html>

Økokrim. (2009a, 16.01). Høring - NOU 2008: 16 om foretaksstyring og tiltak mot manipulering av finansiell informasjon. Hentet 12.04.18 fra [https://www.okokrim.no/www/okokrim/resource.nsf/files/www94dkfc-foretaksstyring_og_tiltak_mot_manipulering_av_finansiell_informasjon/\\$FILE/foretaksstyring_og_tiltak_mot_manipulering_av_finansiell_informasjon.pdf](https://www.okokrim.no/www/okokrim/resource.nsf/files/www94dkfc-foretaksstyring_og_tiltak_mot_manipulering_av_finansiell_informasjon/$FILE/foretaksstyring_og_tiltak_mot_manipulering_av_finansiell_informasjon.pdf)

Økokrim. (2009b, 23. juni). Tiltale mot revisor i Sponsor Service saken. Hentet fra <https://www.okokrim.no/tiltale-mot-revisor-i-sponsor-service-saken.5990839-411472.html>

Økokrim. (2009c, 26. oktober). Forelegg til revisjonsfirma. Hentet fra <https://www.okokrim.no/forelegg-til-revisjonsfirma.5990562-411472.html>